Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor
Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links
Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

HISTORISK TIDSSKRIFT

TIENDE RÆKKE

UDGIVET AF

DEN DANSKE HISTORISKE FORENING

VED DENS BESTYRELSE

REDIGERET AF

AXEL LINVALD

FJERDE BINDS TREDIE HEFTE

KØBENHAVN

H. HAGERUPS BOGHANDEL, HOVEDKOMMISSIONÆR

BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI A/S

1937

Den danske historiske Forenings Bestyrelse

bestaar af

Bibliotekar ved Kgl. Bibliotek C. O. Bøggild Andersen, Professor Aage Friis, Bibliotekar ved Kgl. Bibliotek Ellen Jørgensen, Rigsarkivar Axel Linvald og Lektor ved Universitetet cand. mag. Frantz Wilh. Wendt.

Foreningen har udgivet:

HISTORISK TIDSSKRIFT. 1—6. Bd. 1840—45. Nyt historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1846—56. 3. Række. 1—6. Bd., samt Register. 1858—69 4. Række. 1—6. Bd. 1869—78. 5. Række. 1—6. Bd. 1879—87. 6. Række. 1—6. Bd. 1887—97. 7. Række. 1—6. Bd. 1897—1906. 8. Række. 1—6. Bd. 1907—1917. 9. Række. 1—7. Bd. 1917—1929. 10. Række. 1—3. Bd. 1930—36. Indholdsfortegnelse til 1—5. Række. 1889.

C. Molbech: Historiske Aarbøger. 1—3. Del. 1845—51. (Udsolgt).

— Historisk-biographiske Samlinger. 1—3. Hefte. 1847—51. (Udsolgt.)

J. P. F. Kønigsfeldt: Genealogisk-historiske Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter. 2. omarb. Udg. 1856.

N. M. Petersen: Bidrag til den danske Litteraturs Historie. I—VI. 1853—64. (Udsolgt undtagen VI, Registret.)

H. G. Garde: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 1861.

Fr. Hammerich: Den hellige Birgitta og Kirken i Norden. 1863. (Udsolgt.)

O. Vaupell: Kampen for Sønderjylland 1848—50. I—III. 1863—67. (Udsolgt.)

H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621. 1—3, Del, samt Aktstykker. 1868—77.

Joh. C. H. R. Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede (1801—1863). 1889. (Udsolgt).

Vilh. Lorenzen: Studier i dansk Herregaardsarkitektur i 16. og 17. Aarhundrede. 1921.

Festskrift til Kristian Erslev. 1927.

Ellen Jørgensen: Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800. 1931.

Joh. Steenstrup: Nogle Omrids af min Virksomhed som Universitetslærer. Med en Fortegnelse over Joh. Steenstrups litterære Arbejder og Oversigt over hans Universitetsvirksomhed. Udgivet i Anledning af Joh. Steenstrups 90aarige Fødselsdag. 1934.

Kr. Erslev: Historiske Afhandlinger. I—II. 1937.

Inkorporationen af den gottorpske del af hertugdømmet Slesvig i året 1721.

En historisk undersøgelse.

AF

HOLGER HJELHOLT

1. »Forene og inkorporere«.

I det kongelig åbne brev af 8. juli 1846 om successionsforholdene i det danske monarki udtales det, at efter at den om arvefølgespørgsmålet nedsatte kommission havde tilendebragt sin undersøgelse, og efter at denne var foredraget i gehejmestatsrådet og overvejet af kongen, havde kongen »fundet det tilfulde stadfæstet, at ligesom arvefølgen i det for den danske krone ved tractater erhvervede hertugdømme Lauenborg er utvivlsom, således er samme kongelovens arvefølge for hertugdømmet Slesvig ifølge patentet af 22. august 1721 og derpå følgende arvehylding, ligesom endelig også ifølge de af England og Frankrig under 14. juni og 23. juli 1721 udstedte garantier og de med Rusland afsluttede tractater af 22. april 1767 og 1. juni 1773 i fuld kraft og gyldighed«.

Kommissionens resultater m. h. t. arvefølgen i hertugdømmet Slesvig findes gengivne i nr. 31 for 22. juli 1846 af kollegialtidende og går ud på følgende. Hensigten at ville indlemme Slesvig i Danmark giver sig, fastslår kommissionen først, »tilkjende i alle rådslagninger, som gik forud for patentet af 22. august 1721 og arvehyldingen af 3. og 4. september s. å. Vidnesbyrd

herom indeholder desuden en erklæring, ganske af kongens hånd, hvorved han ubetinget giver de grunde, som talede for en sådan indlemmelse, fortrinet for dem, der vare opstillede derimod«. Derpå blev, dette fastslår kommissionen som sit andet hovedpunkt, inkorporationen fuldbyrdet ved patentet og den påfulgte arvehylding.

For at nå til denne erkendelse behøver man blot, mener kommissionen, at læse patentets bestemmelse om, at det er kongens hensigt »selbigen Antheil [d. v. s. den gottorpske del af Slesvig] mit dem Unserigen zu vereinigen und zu incorporiren«, sådan som den »nødvendigen« må læses, nemlig »den fürstlichen Antheil mit dem Königlichen zu vereinigen und mit (zugleich mit) dem Königlichen zu incorporiren, und zu dem Behuf etc.«. At de to forenede andele inkorporeres i kongeriget, var, siger kommissionen videre, »nødvendigviis meningen, ikke blot fordi kongen i patentet allerede havde sagt, at han havde fundet sig bevæget til atter at tage den fyrstelige andeel i hertugdømmet Slesvig i possession, som et den danske krone i besværlige tider frakommet pertinens, men også fordi hine dispositive ord have henviisningen til hans tractatmæssige og garanterede ret til hele Slesvig, og derfor også med indbegreb af den gottorpske deel, til umiddelbar forsætning«. Da desuden den kongelige og den gottorpske del af Slesvig tilsammen udgjorde et hele, et »Corpus«, nemlig hertugdømmet, beviser allerede dette, hævder kommissionen, at de ikke kunde inkorporeres i hinanden indbyrdes, men kun i Danmark.

Fremdeles bemærker kommissionen, at når kongen, »hvad han afgjort vilde«, vilde inkorporere Slesvig, kunde han ikke inkorporere den fyrstelige andel alene. Han måtte først forene den med den kongelige for bagefter at inkorporere dem samlede i Danmark. »På denne måde gik kongen frem, og at han gjorde så, det udtalte han ... Enhver anden opfattelse af hans ord har sproget imod sig; thi man incorporerer ikke et land med (mit) et andet, men i et andet (dem anderen), uden når man incorporerer dem begge i et tredie, og dette sidste kan her kun være Danmark«.

Endelig henviser kommissionen til, at Frederik IV lod det slesvigske våben flytte fra midterskjoldet til hovedskjoldet, hvor det fik plads ved siden af Danmarks og Norges våben, samt til den karakteristiske forskel mellem begivenhederne 1721 og, hvad Christian V i 1684 foretog med den gottorpske andel af Slesvig.

I de slesvig-holstenske kredse viste man sig nu imidlertid ganske uvillig til at læse patentets udtryk sådan, som de efter kommissionens mening »nødvendigen« måtte læses. Jeg skal her indskrænke mig til at anføre nogle hovedpunkter fra den betænkning, som den berømte retshistoriker, professor N. Falck, afgav om kommissionens undersøgelse[1]. »Enhver forstandig læser, skriver Falck, vil let underforstå ordet »demselben« [d. v. s. den kongelige del] foran ordene »at inkorporere« for således i tanken at give sætningen en grammatisk rigtig konstruktion«[2]. I patentet udtrykkes kun en eneste retsakt, nemlig foreningen af den fyrstelige andel med den kongelige eller den førstes inkorporation i den sidste, og man kan ikke, hævder Falck, hvis man vil holde sig til en fornuftig interpretation, ud fra det pågældende sted i patentet påvise hensigten at inkorporere hertugdømmet Slesvig i Danmark[3]. Når kommissionen havde udtalt, at denne hensigt tydeligt tilkendegaves i de forud for patentet gående drøftelser samt i en erklæring, »ganske af kongens hånd«, bemærker Falck hertil, at det er en mærkelig fremgangsmåde af kommissionen blot at fortælle dette uden at forelægge selve aktstykkerne[4]. Kommissionen havde jo gennemgået alle disse, medens Falck intet kendskab havde til dem.

Da A. D. Jørgensen i sin afhandling fra 1885: »Sønderjyllands indlemmelse i den danske krone 1721« udførligt gennemgik begivenhederne 1721 og som tillæg aftrykte en række af de herhen hørende aktstykker, opgav han fuldstændigt den af

[1] Gutachten über die Staatserbfolge im Herzogthum Schleswig, erstattet von Etatsrath Prof. Dr. N. Falck. Herausgegeben von einem Freunde des Verstorbenen ... Kiel. 1864.

[2] Anf. arb. s. 15.

[3] Smst. s. 16 og 17.

[4] Smst. s. 13.

kommissionen i 1846 fremsatte fortolkning[1]. Med urette, udtaler Jørgensen, søgte kommissionen at tillægge det »dobbelte udtryk« »forene og inkorporere« en særlig betydning ved at fortolke det som: »forene den hertugelige del med den kongelige og (*sammen med den*) at inkorporere den i kronen[2]«. »Dette strider, siger Jørgensen, mod al sproglig logik og imod tidens bevislige talebrug«. De eksempler, som han anfører for at godtgøre, at man har »sagt« og skrevet »forene og inkorporere med«, skal jeg senere hen omtale. Når Jørgensen alligevel kom til det resultat i sin afhandling, at Sønderjylland i 1721 indlemmedes i Danmark, skyldtes det den af ham opstillede »landdagsteori«, som der imidlertid næppe er grund til at dvæle ved.

Mellem A. D. Jørgensens teorier og de resultater, som Kr. Erslev i sit skrift fra 1901: »Frederik IV og Slesvig. En historisk fortolkning af arvehyldingsakterne af 1721« nåede til, er der ikke megen overensstemmelse[3]. En væsentlig part af det Erslevske skrift er polemik imod A. D. Jørgensen. Men på et vigtigt punkt slutter Erslev dog op ved siden af Jørgensen, nemlig i dennes forkastelse af kommissionens fortolkning. »Det falder os underligt, bemærker Erslev, at sige »inkorporere med«, men det er tidens sprogbrug, formodentlig stammende fra det franske »incorporer avec««[4]. Erslev giver Jørgensen æren for først at have oplyst dette »med gode exempler« og hævder bestemt, »at efter alle sunde fortolkningsregler må man forstå incorporiren som en forstærkelse af det foregående vereinigen«[5]. Påstanden om, at den gottorpske dels inkorporation blev juridisk korrekt gennem-

[1] Afhandlingen er trykt i Historisk tidsskrift 5. R. V 117 ff. Den citeres i det følgende som Jørgensen.

[2] Jørgensen, s. 158, anm. 1.

[3] Skriftet er genoptrykt i Kr. Erslev: Historiske afhandlinger, udg. af den danske hist. forening. II (1937) s. 54—168. Det citeres i det følgende som Erslev, og i parentes vedføjes sidetallene fra optrykket.

[4] Erslev, s. 8 (60 f). Denne Erslevs bemærkning stammer sikkert fra K. Samwer: Die Vorgänge des Jahres 1721 im Herzogthum Schleswig mit Rücksicht auf den veröffentlichten Auszug des Commissionsbedenkens . . . Hamburg. 1846. S. 33.

[5] Erslev, s. 128 (167).

ført, siger Erslev i en kortere redegørelse for sine resultater i Sønderjydske årbøger 1902, er en skrøbelig skanse[1]. »Når slesvigholstenerne imod den kan føre selve hovedsætningen af patentet i marken og sige, at den forståelse af denne sætning, de kæmper for, den er i Danmark billiget både af A. D. Jørgensen og af Erslev . . . ja så er skansen meget vanskelig at forsvare«.

Man kan vel næsten sige, at Jørgensen og Erslev på dette punkt i forhold til slesvig-holstenerne viste sig »plus royaliste que le roi«. Kommissionen havde for at nå til den læsemåde, som den hævdede var den ene korrekte, måttet underforstå noget. Men også Falck havde i sin fortolkning appelleret til den forstandige læser og talt om, hvad der i sætningen var underforstået. Kun Jørgensen og Erslev hævdede, at der i sætningen ingen vanskeligheder fandtes, den stemte med »tidens bevislige talebrug« (?), med »tidens sprogbrug«.

Siden Erslevs skrift er der hengået omkring en menneskealder, og det vil næppe synes urimeligt, om problemet igen tages op til behandling i dansk historieforskning. Det vil være nødvendigt på ny at gennemgå de drøftelser, som gik forud for patentets udstedelse, og de forskellige udkast, der gjordes til dette som til den ed, der i henhold til patentet skulde aflægges til kongen. Af ikke ringe betydning for disse udkast og drøftelser blev, hvad der under Christian V var passeret i forholdet til den gottorpske del af Slesvig. Jeg skal derfor først ganske kort rekapitulere dette.

2. »En slange udi vores barm«.

Ved Karl X Gustavs sejr over Danmark havde den svenske konges svigerfader, hertug Frederik III af Gottorp, i 1658 blandt andre fordele opnået at få lensforholdet til Danmark ophævet for sin andel af hertugdømmet Slesvig. Samtidig med, at hertugen således opnåede den fulde suverænitet, fik kongen af rigsrådet sig den samme tilsikret for den kongelige andel. De i 1658 til gunst for gottorperen trufne afgørelser bekræftedes trods modstand fra dansk side ved freden i København 1660.

[1] Sønderj. årb. 1902, s. 90. (Hist. afhandl. II, s. 178 f).

For de danske kongers politik måtte det ligge nær i den følgende tid dels at prøve på at hævne de fra gottorpsk side tilføjede ydmygelser, dels at forsøge at sprænge forbindelsen mellem Sverige og gottorperne, i yderste fald ved disse sidstes fordrivelse. Det skortede så vist heller ikke Frederik III.s efterfølger, Christian V, på lyst hertil, men det skulde gå ham på noget lignende vis som i sin tid Erik af Pommern i dennes langvarige kamp for at genvinde Sønderjylland. Trods Christian V.s ihærdighed og gentagne forsøg var gottorpernes stilling ved hans død i 1699 den samme som ved hans tronbestigelse i 1670.

Om Christian V.s tanker med hensyn til Slesvig og gottorperne fik man i året 1860 nærmere oplysning ved de af I. I. A. Worsaae udgivne »Kong Christian den Vtes testamenter som tillæg til kongeloven«, hvilke var blevet fundne i en dokumentpakke i det ene af de to regalieskabe på Rosenborg, som man da havde underkastet en undersøgelse. — I 1675 havde Christian V tvunget svogeren, hertug Christian Albrecht af Gottorp, til at gå ind på forliget i Rendsborg, hvorved hertugen måtte opgive den i 1658—60 erhvervede suverænitet. Men ved freden i Fontainebleau 4 år senere var han atter kommet i besiddelse af denne. Da nu Christian V i april 1683 opsatte sine »Welmeente erindringer oc maximer for wore kongelige arfvesuccessorer, den kongelig souverain arfve-regiering angående«, lagde han dem blandt andet på sinde, at de for fyrstendømmerne Slesvigs og Holstens vedkommende burde »derhen at tracte, at de, når lyckelige conjuncturer der til gifver anledning, kunde worde incorporerit woris kongerige Dannemarck«, og at i lige måde de lande, der ved ulykkelige tider var kommet fra Danmark og Norge, »måtte igien reuneris dermed«[1]. Man kommer ved dette udtryk »reunere« til at tænke på de mange »reunioner«, som Ludvig XIV netop i disse år iværksatte af lande og byer, som hævdedes at høre Frankrig til.

De »lykkelige konjunkturer« troede Christian V allerede året efter var indtrufne i hvert fald for den gottorpske del af Slesvig.

[1] Worsaae: Anf. arb. s. 33.

Han fordrev Christian Albrecht og erklærede ved patentet af 30. maj, at han til sin egen og statens sikkerhed havde set sig nødsaget til at inddrage den fyrstelige andel af Slesvig og igen at forene den med den kongelige andel (»mit dem Unserigen wiederumb zu vereinigen«)[1]. Ved patent af 28. juni opfordredes prælater og ridderskab til den 9. juli at indfinde sig på Gottorp slot for at aflægge den skyldige troskabsed til kongen[2]. I ridderskabets edsformular, der begyndte: »Wir Endes Benandte von der Ritterschafft . . .«, og hvori der henvistes til patenterne af 30. maj og 28. juni, lovede de at erkende kongen for deres eneste suveræne landsherre og at være ham og hans retmæssige arvesuccessorer i regeringen tro, huld og lydige[3].

Under hensyn til den med Slesvig skete forandring gjorde Christian V i novbr. 1684 nogle tilføjelser »Fyrstendom Schleszwig« angående til sine »Welmeente erindringer og maximer . . .« fra april 1683[4]. Han omtalte, hvordan han havde »til os taget« Christian Albrechts andel af Slesvig »og med woris andeel combinerit og sammenføyet«. Han opfordrede sine efterfølgere til aldrig at tillade, at fyrstendømmet Slesvig deltes og adskiltes, men sørge for, »at det til ævig tid udi et samlet corpo udeelt, uadskilt og u-separerit, under kongernis, wore arfve-successorers regiering forblifver«. Om Christian Albrecht udtalte kongen sig i de kendte ord, at han med sine intriger og skadelige alliancer med fremmede potentater »har wærit som een schlange udi woris barm«. Bestemt advarede han mod at give anledning til en deling i Slesvig ved at tildele nogen kongelig prins et amt her »til appenage og underholdning«; sådant kunde eventuelt ske i Danmark og Norge, men de regerende konger skulde for sig alene beholde fyrstendømmet Slesvig. Til slut føjede han til, at hans efterfølgere ikke burde tillade, at der holdtes landdage i Slesvig,

[1] Patentet er trykt hos N. Falck: Sammlung der wichtigsten Urkunden, welche auf das Staatsrecht der Herzogthümer Schleswig und Holstein Bezug haben (1847). S. 213 ff.

[2] Smst. S. 222 f.

[3] Smst. S. 223.

[4] Worsaae: Anf. arb. s. 41 ff.

thi sådant stred mod den kongelige suverænitet og højhed. Undersåtterne burde heller ikke have noget at sige ved skatternes pålæggelse, det skulde kongerne selv ordne; men skatterne burde dog påbydes med den moderation, »at landet det kand tåle, og at crediten derwed icke svæckis, på hvis conservation høylig er magt påliggendis«.

De lykkelige konjunkturer, der havde tilladt Christian V at inddrage den gottorpske del af Slesvig, afløstes imidlertid snart af for Danmark ugunstige politiske konstellationer. I 1689 blev Christian Albrecht ved Altona-forliget restitueret i alle sine tidligere lande og rettigheder, og på foden af det dokument, hvori Christian V havde nedskrevet sine tanker om fyrstendømmet Slesvig, føjede han nu til: »Dette er siden i så vit forandert wed restitutionen aff hertog Chrstian Albrect, an: 1689 huilkken saag, vii vil beffale Gud og tiden«. Hans forhåbninger om at fordrive slangen ved det danske riges barm var bristede. Da han året før sin død igen nedskrev nogle råd for sin kære søn prins Frederik som for alle sine regeringsefterkommere, advarede han på ny kraftigt mod hertugen af Gottorps onde anslag[1]. Hertug var nu Christian Albrechts søn, Frederik IV, der i juni 1698 blev gift med Hedevig Sofia af Sverige, Karl XII.s søster. For at hindre, at en hertug af Gottorp skulde blive konge i Sverige, burde man, skrev Christian V, hasardere det yderste, thi i det tilfælde vilde de danske konger blive således indesluttede, at de »nepeligen vden faare sckulde kunde reise fra it sted til det andet, eller haffue force nock en findtlig offuerfald på alle sider at affverrige«.

3. Frederik IV.s erhvervelse af det gottorpske Slesvig.

Christian V.s søn, Frederik IV, tog kampen op mod Sverige og gottorperne, og det faldt i hans lod gennem ganske vist langvarige kampe, »den store nordiske krig«, at gennemføre sin faders planer med hensyn til Sønderjylland: gottorpernes fordrivelse og inkorporationen. — I febr. 1713 søgte, som bekendt, den svenske

[1] Worsaae: Anf. arb. s. 57.

general Stenbock med sin hær tilflugt i den gottorpske fæstning Tønning i Ejdersted. Dette skete i forståelse med den gottorpske regering, i spidsen for hvilken dengang stod en administrator, hertug Christian August, som formynder for den ved Klissow faldne hertug Frederik IV.s lille søn Carl Frederik. Skønt den gottorpske regering benægtede den omtalte forståelse, satte Danmark sig derefter straks i besiddelse af den gottorpske del af Slesvig.

Stenbock måtte allerede i foråret 1713 overgive sig, og i begyndelsen af 1714 kapitulerede også den gottorpske besætning i Tønning, og hos kommandanten fandt man tilstrækkelige vidnesbyrd om gottorpernes maskepi med svenskerne. Man gjorde fra dansk side, som det hedder i et gottorpsk stridsskrift fra dette år, »gar viel Geschrey von einigen Brieffschafften, so in Tönningen gefunden seyn sollen«[1]. Således offentliggjorde man, for at »den hele honnette og upartiske verden« selv kunde dømme retfærdigt om sagen, den fundne konvention af 21. janr. 1713 mellem administratoren Christian August og general Stenbock. I dennes artikel V hed det, at såfremt Stenbock søgte tilflugt under Tønnings kanoner, måtte man formode, at Danmark vilde anse dette for et offentligt fredsbrud og vilde søge at bemægtige sig de fyrstelige lande. Derfor skulde Sverige love ikke at gå ind på at slutte fred med den danske krone, førend det gottorpske hus ikke blot var fuldkommen restitueret, men desuden i det mindste som skadeserstatning havde fra Danmark fået afstået amtet Segeberg og grevskabet Pinneberg.

Beviserne for Gottorps forbindelse med Sverige imod Danmark var altså fældende nok. Naturligvis søgte man dog fra gottorpsk side at forsvare sig så godt som gørligt, og der udvekledes i disse år en række danske og gottorpske stridsskrifter. I anledning af et i Hamborg den 27. juni 1714 udstedt gottorpsk patent offentliggjordes et kongeligt »modpatent« af 31. juli, hvori

[1] In facto gegründete umbständliche Nachricht, wie der Königl. Dänische Hof des Fürstl. Holstein-Gottorpischen Hauses Untergang und Ruin beständig gesuchet, auch aus einer solchen Absicht weder Verträge noch Frieden-Schlüsse jemahln gehalten ... 1714. S. 28.

der udførligt protesteredes mod det gottorpske og gjordes rede for de gottorpske retsbrud; det pålagdes strengt undersåtterne at rette sig efter de kongelige befalinger[1]. Af stridsskrifter udsendtes i 1714 en gottorpsk »Succincte Deduction, dass Seine Königliche Majestät von Dännemarck des Hoch-Fürstlichen Hauses Holstein-Gottorp Aggressor seye«, der fra dansk side besvaredes med en »Gründliche Wiederlegung« og klart bevis for, at gottorperen var angriberen, hvilket igen fremkaldte den før nævnte »In facto gegründete umbständliche Nachricht« om, hvordan de danske konger stadig havde søgt gottorpernes ruin og undergang. I dette sidste skrift dvæles der stærkt ved, hvordan Slesvig ifølge Constitutio Waldemariana fra 1326 ikke måtte forenes med Danmarks krone[2]. Om de skridt, som Christian V i 1684 foretog, hedder det, at han »fieng ... so gar auch an, solches Hertzogthum Schleswig Seinen übrigen Ländern völlig zu incorporiren ...«[3].

Dette gottorpske skrift besvaredes i 1715 med et udførligt dansk modskrift, der skyldtes den kongelige historiograf Christoph Heinrich Amthor. Begyndelsen af dets lange titel er: »In jure et facto gegründeter Beweis der vielfältigen Treulosigkeiten«, som det danske kongehus havde været udsat for fra gottorperne, og det vilde vise, »dass das Hertzogthum Schleswig durch offenbahre Rebellionen und böse Intriguen der damahligen Holsteiner von der Cron Dännemarck zum erstenmahl abgerissen, hernach durch gleich wenig zugelassene Felonien, dem Fürstlichen Antheil nach, zur Souveraineté erhaben worden«, og hvordan det også efter denne tid, særlig ved det sidste fredsbrud, havde været det gottorpske huses eneste formål at tilføje den danske krone skade og ruin.

Amthor målte rigtig, som han også skrev, sin modstander skæppen fuld. Og han betonede stærkt Sønderjyllands danskhed, hvad han ligeledes havde gjort i sit kendte skrift fra 1714 om det slesvig-holstenske ridderskab, hvor han havde talt om hertug-

[1] Patenten 1714—15, fol. 109 b.

[2] Anf. skrift, s. 3.

[3] Smst. s. 11.

dømmet Slesvig som et urgammelt »appartinentz« af Danmarks krone under navnet Sønderjylland[1]. I sit stridsskrift udtalte han: »So hat auch Süder-Jütland von uhralten Zeiten her würcklich niemahls einen independenten Staat, sondern eben wie das Norder-Jütland, ein natürliches Theil des Königreichs Dännemarck ausgemacht, wird auch, ausser etlichen kleinen Strichen Landes, worinn sich einige Sächsische und Friesische Familien niedergelassen, bis diese Stunde von lauter Dänen bewohnet, die guten Theils die Teutsche Sprache nicht einmahl verstehen können«[2]. Kraftigt drog Amthor til felts mod, at Constitutio Waldemariana (»dass das Hertzogthum Süder-Jütland der Cron Dännemarck niemals solchergestalt wieder einverleibet werden solte, dass ein Herr zugleich König und Hertzog über beyde wäre«) havde ringeste retsgyldighed[3], og han spottede over, at den gottorpske skribent talte om de i Tønning fundne dokumenter som »Pappiere«, medens det opvarmede Valdemarske »Schartecke«, blot fordi det passede i hans kram, blev tilbedt som en helligdom og vurderedes lige med statsgrundlove, skønt det havde haft »lutter forræderi og rebellion til far og mor«[4]. Om hertug Henrik, der døde uden arvinger 1375, bemærkede Amthor, at han efterlod det danske rige retten til »sein nunmehro vacant gewordenes Feudum wieder einzuziehen und der Crone zu incorporiren«[5]. — Amthor endte med, at ved den belønning, som Gottorp i konventionen med Sverige havde betinget sig, havde det samtidig udtalt sin egen dom, hvis det gik i kampen sådan som hidtil. Og som han havde vist, var det ubestrideligt, at hertugdømmet Slesvig, »woraus das Fürstl. Haus allen Anlass zu seinen Unbilligkeiten hauptsächlich genommen, durch pure Verrätherey und böse Intriguen der damahligen Holsteiner zuerst von Dännemarck, als seinem natürlichen Cörper abgerissen sey. . .«[6].

[1] Historischer Bericht von dem vormahligen und gegenwärtigen Zustande der Schleswig-Hollsteinischen Ritterschaft und Ihrer Privilegien. S. 7 f.

[2] Anf. arb., s. 5.

[3] Smst. s. 4.

[4] Smst. s. 29.

[5] Smst. s. 6.

[6] Smst. s. 54.

Hvad Amthor her meget tydelig lod skinne igennem: at Danmark som hævn for den gottorpske troløshed vilde fordrive gottorperne fra Slesvig, blev også et af de hovedformål, den danske regering søgte at opnå som udbytte af krigen. Blandt bestemmelserne i den alliancetraktat, som i sommeren 1715 sluttedes mellem Danmark og kongen af Storbrittannien som kurfyrste af Hannover, fandtes således en bestemmelse om, at kurfyrsten garanterede den danske konge besiddelsen af det gottorpske Slesvig[1]. Ved drøftelserne i de følgende år mellem kongen og hans rådgivere om, hvad Danmark skulde opstille som sine fredsmål, finder vi også, hvor magtpåliggende det var alle at se besiddelsen af det gottorpske Slesvig sikret[2]. F. eks. hedder det i betænkninger, som gehejmeråd I. G. Holstein og general Dewitz i 1717 afgav, og hvori de anbefalede tilslutning til kong Georg I af Storbrittannien, at han vilde tilsikre Danmark »ved den fyrstelige del af Slesvig atter at forene alle danske provinser, efter at de næsten i 200 år ikke havde været samlede ... Kongens lande vilde da strække sig lige til Ejder, som indtil 7—800 år tilbage i tiden havde været Danmarks faste grænse, og man vilde da ved at eje Tønningen have rykket sig en farlig torn af foden«. Det er udtalelser, der minder stærkt om tilsvarende i det Amthorske skrift[3]. Fra betænkningerne i efteråret 1718 om den politiske stilling kan anføres, at gehejmeråd Ivar Rosenkrantz i sin betænkning opstillede som et afgørende fredsmål, »dass das fürstl. Antheil, des Hertzogthums Sleswig, Ewrer Mayesteten gantz und auff ewig abgetreten und cediret werde umb solches dem Königreiche Dänmarcken inalienablement zu incorporiren«[4].

Da Danmark i 1719 ved konventionen af 30. okt. tog mod

[1] Edv. Holm: Studier til den store nordiske krigs historie. Hist. tidsskr. 5. R. III 147. — Se også Grimur Thomsen: Om de fransk-engelske garantier for Slesvig af 1720 (i Antislesvigholstenske fragmenter. 3. hefte).

[2] Se f. eks. Edv. Holm: Anf. arb. s. 583 f, 595, 625 f, 637 og 675 samt hans afhandling: Den store votering om den politiske stilling udadtil i efteråret 1718. Hist. tidsskr. 6. R. V 295 ff.

[3] En lignende udtalelse om Tønning findes således hos Amthor s. 29.

[4] Se pk. Gehejmekonseilet. Betænkninger af forsk. kgl. råder, diplomater o. a. 1718. Sml. Holm i hist. tidsskr. 6. R. V 306 f.

Storbrittanniens tilbud om mægling i krigen med Sverige og lovede at slutte våbenstilstand, forpligtede Storbrittannien sig til gengæld til at garantere de danske konger den fredelige besiddelse af hertugdømmet Slesvig. Endvidere vilde kong Georg arbejde på, at Danmark ved fredstraktaten med Sverige fik sikkerhed for, at dette ikke vilde forstyrre Danmark i denne besiddelse. Også Frankrig optrådte som mægler, og ved fredstraktaten af 3. juli 1720 lovede Sverige aldrig, hverken direkte eller indirekte, at sætte sig imod det, som ved de to mæglende magter kunde blive bestemt om hertugdømmet Slesvig »udi faveur af Danmark«, og ingenlunde at give den gottorpske hertug nogen bistand, som kunde forurolige eller fornærme Danmarks konge i sådanne bestemmelser.

Frederik IV havde nok underskrevet fredstraktaten, men ratificere den eller udlevere Sverige de erobrede svenske lande i Tyskland vilde han ikke, førend han fra mæglermagterne havde de udlovede traktatlige garantier for Slesvigs besiddelse. Helst havde han selvfølgelig tillige set en formelig afståelse fra den gottorpske hertugs side, men en sådan gaves ikke, skønt der havde været forsøg på tilnærmelser mellem kongen og hertugen. Den engelske diplomat John Carteret, der var meget virksom for fredsslutningen, fortæller om en samtale, han den 3. juli 1720 havde med Frederik IV, og hvori denne udtalte, at han ikke skøttede om en ret, der ene var grundet på magten[1]. Carteret, der forud havde talt om styrken i kongens egen ret, understøttet af Englands og Frankrigs garantier, bemærkede hertil, at den erobrendes ret var fuldgyldig. Var en afståelse »væsentlig nødvendig til at gøre en erobring retfærdig, så vilde en retfærdig erobring næppe være til at finde i denne verden. Thi gjorde man det til betingelse, så kunde ingen erobring, som blev gjort fra trodsige personer, der vilde vove alt, nogensinde blive retfærdig, fordi de efter al sandsynlighed aldrig vilde indvillige i en afståelse. At erobring derfor altid var og altid vil blive store fyrsters lov, hvad så advokater og pedanter måtte sige dertil«.

[1] Grimur Thomsen: Anf. arb. s. 34 f.

Med tilsendelsen af den franske garantitraktat trak det ikke så lidt ud, og den kom først til København i 2. halvdel af oktober. Det var oprindelig blevet bestemt, at der den 9. okt. skulde have været afholdt en takke- og bededag i Danmark, Norge, hertugdømmerne »und denselben incorporirten Landen« samt grevskaberne i anledning af, at det nu var kommet til en god og bestandig fred med Sverige, »ob zwar derselbe durch Länge der Zeit und nach Beschaffenheit der Conjuncturen für Uns noch mehr vortheilhafft hätte zu erwarten seyn können«[1]. En skrivelse herom var opsat til udsendelse den 30. juli, men kom først til at afgå den 22. okt., og datoen for takkedagen ændredes til 14. novbr. Samme dag — 22. okt. — udvekledes ratifikationerne, og den 14. novbr. fastsattes til udlevering af de erobrede svenske lande[2].

Skønt indledningerne til garantitraktaterne taler om en garanti for hertugdømmet Slesvig, må traktaterne dog sikkert forstås som en garanti for den gottorpske del; det var jo denne del, ikke den kongelige, hvis besiddelse var omstridt. Den franske traktat nævner også udtrykkelig, at Frankrig lover at hævde den danske konge i den fredelige besiddelse af den hertugelige del, medens den engelske derimod — ved en forglemmelse af ordet »hertugelig«? — taler om »den del af hertugdømmet Slesvig, som Hans danske Majestæt har mellem hænder«[3]. »Hertugdømmet Slesvig« siges i øvrigt adskillige gange, hvor det korrekte udtryk vilde være den gottorpske del af det.

Fra dansk side søgte man i den følgende tid ved henvendelser til de gamle forbundsfæller Preussen og czaren at få disse til ligeledes at garantere Danmark besiddelsen af det gottorpske Slesvig, men henvendelserne førte ikke til noget[4]. Tværtimod bortgiftede czaren senere sin ældste datter til hertug Carl Frede-

[1] Inländische Registratur 1720, fol. 340, 22/10 samt bilag hertil.

[2] Smst. fol. 345.

[3] Traktaterne er trykt hos Grimur Thomsen: Anf. arb. s. 111 ff. — Sml. Erslev s. 12 f (63 ff).

[4] Geheime Registratur 1720, fol. 321; 1721, fol. 21, 42 b, 46, 47 b og 66 b.

rik, hvad der unægtelig måtte være Danmark meget imod. Den hertugelige del af Holsten restituerede Frederik IV sidst på året 1720 af »kongelig mildhed« — og under pres fra kejseren — til hertugen[1]. Dog betonedes det samtidig, at kongen vilde »bey dem, was Wir bey dem jetzigen geschlossenen Frieden auf eine so gerechte Weise erworben und festgesetzet, mit aller Macht mainteniren . . .«.

4. Drøftelserne i vinteren 1720—21 om arvehyldingen i det gottorpske Slesvig.

At Frederik IV med al magt vilde forsvare sin erhvervelse af det gottorpske Slesvig, var givet. Men hvordan vilde dettes kommende stilling blive, og hvorledes skulde den hylding foregå, som indbyggerne i det gottorpske Slesvig måtte aflægge til kongen som deres fremtidige landsherre? Disse spørgsmål havde Frederik IV og hans rådgivere nødvendigvis grundigt at overveje, efter at garantitraktaterne var ankomne og udvekslingen af ratifikationerne af fredstraktaten med Sverige foretaget. Overvejelserne måtte foretages i »Tyske kancelli«, hvorunder både de udenrigske sager og hertugdømmernes administration hørte. I spidsen for kancelliet stod som oversekretær den danske adelsmand Christian Sehested, og af kancelliets andre embedsmænd fik i hvert fald de to justitsråder, arkivar Franz von Hagen og sekretær Frederik Esmarch, samt den sidstes brodersøn, kancelliråd Johan Markvard Esmarch, ligeledes sekretær i kancelliet, med sagen at gøre[2]. Desuden blev der afkrævet betænkninger om spørgsmålene fra folk, der sad inde med særlig sagkundskab.

En sådan mand var selvsagt den førnævnte kongelige historiograf Christoph Heinrich Amthor. Omkring midten af november — man fristes til at forestille sig, at det var på takke-

[1] Se f. eks. Geheime Registratur 1720, fol. 292 samt 322 b og 324.

[2] Om de to sidstes slægtskab se artiklen »Die Esmarch« i Vierteljahrsschrift für Heraldik. XI (1883), s. 398 ff. — Ifølge civilreglementerne for 1720—21 anføres begge Esmarch'er som sekretærer, den første gageres med 800 rdl. (som Hagen), den sidste med 600.

og bededagen den 14. — opsøgtes han af en af de to nævnte justitsråder (Hagen eller Esmarch) i kancelliet, for at man kunde erfare hans mening om et par vigtige spørgsmål[1].

Amthors skriftlige besvarelse er dateret den 21. novbr.[2], og historiografen omtalte i begyndelsen, at den sørgelige efterretning om »vor tapre Tordenskjold« havde gjort ham så konfus, at han et par dage næsten ikke havde kunnet tænke på andre ting; ellers skulde justitsråden allerede have fået betænkningen »i forgårs«. Det 1. punkt i betænkningen drejede sig om formen for den forestående hylding, og Amthor betonede her vigtigheden af en bindende formulering af den ed, som undersåtterne såvel af adelig som borgerlig stand skulde aflægge til »vor og deres nu suveræne arvekonge og eneherre« og til dennes kongelige arvinger og descendenter. Edsformularen burde — dette fremhævedes særlig med hensyn til magistrater og gejstlige — ikke tillade nogen »reservationes mentales«. Den slesvigske adel vilde nok, mente Amthor, forestille noget om sine privilegier, men dog næppe falde på at prætendere fortsættelse af fællesskabet med den holstenske.

Det 2. punkt, hvorom Amthor udtalte sig, var spørgsmålet om, hvorvidt der i historien var bevis for, at der fra hertugdømmet Slesvig var blevet appelleret til kongerigets højesteret. Tanken om muligvis at indføre et sådant forhold nu har altså været fremme. Amthor benægtede, at man tidligere fra Slesvig havde kunnet appellere til højesteret, og han tilrådede i hvert fald foreløbig at lade den gamle tilstand bestå, at der ikke appelleredes til en domstol uden for Slesvig. Dog hævdede han, at de slesvigske adelige aldeles ikke vilde have nogen grund til

[1] Jørgensen s. 121 hævder, at det var Hagen, der opsøgte Amthor, men uden at anføre grunde for denne opfattelse. Amthors nedenfor nævnte skrivelse er stilet til »Wohlgebohrner Herr Justice-Raht, Hochgeneigter Freund und Gönner«.

[2] Trykt hos Jørgensen, s. 199 ff. — Originalen findes i T. kanc. I. a. 1670—1770. IX. Akten betr. die Inkorporation u. Erbhuldigung der sämbtlichen Stände des vorm. fürstlichen Antheils des Herzogthums Schleswig. 1713, 1721—24, 1731. Conv. IV. Disse pk. citeres i det følgende som Akten betr. die Inkorporation.

klage, såfremt kongen gik til at bestemme, at der i visse vigtige processer kunde appelleres fra Slesvig til højesteret. Han fremhævede kraftigt, hvordan kongen ikke blot var suveræn, men også nu besad den gottorpske del af Slesvig som et retmæssig erobret land, og at ved den skete forandring »antiqua rerum facies« fuldkommen var ophævet i de vigtigste hovedpunkter. Og han advarede bestemt mod at give ridderskabet nogen skriftlige privilegier; kongen burde alene give en almindelig forsikring om sin nåde. Erholdt ridderskabet nemlig noget skriftligt, vilde de, mente Amthor, let finde på at lave en rettighed ud af det, og det syntes ikke at stemme med en suveræn monarks karakter eller stred i hvert fald mod »rationibus Politicis«. I overensstemmelse med denne enevældige tankegang var Amthors forslag i Slesvig at ombytte titlen landråd, der mindede om de gamle store friheder og prærogativer, med en hoftitel som konferensråd eller etatsråd. Til slut omtalte han vigtigheden af at forbyde, at fremmed ret trængte ind og brugtes ved domstolene i Slesvig.

Godt et par uger efter modtagelsen af Amthors betænkning søgte kongen og kancelliet yderligere råd hos to mænd, der også var særdeles sagkyndige med hensyn til slesvigske forhold. Den ene var gehejmeråd Thomas Balthasar von Jessen, der var blevet præsident for overretten på Gottorp, som var indrettet i novbr. 1713 for at administrere justitsen såvel i den okkuperede gottorpske som i den gamle kongelige del af Slesvig. Den anden var den over 80 år gamle Christoph Gensch von Breitenau, der under Christian V havde været meget anvendt i dansk diplomatisk tjeneste. Han levede nu som pensioneret gehejmeråd i Lübeck, men afæskedes stadig forskellige betænkninger af det tyske kancelli. Om Breitenau er der i 26. bd. (fra 1896) af Zeitschrift für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte skrevet en biografi af land- og kloster-syndikus Posselt, der som tillæg har aftrykt hans vigtige betænkninger fra denne tid[1].

I det kongelige reskript af 10. decbr. til Jessen og Breitenau

[1] Biografien i sidste udgave af Dansk biogr. leksikon (bd. IV fra 1934) kender hverken Posselts afhandling eller Breitenaus betydning for begivenhederne i 1721.

befales det disse ud fra den viden, som de sidder inde med både fra historien og fra deres egne mangeårige erfaringer, at fremsætte deres tanker og refleksioner om den forestående arvehylding i den tidligere gottorpske andel[1]. Efter befalingens ordlyd skal de kun udtale sig om hyldingen i de tidligere gottorpske byer, amter og landskaber, men reskriptets hele form synes ret forvirret, hvad jeg dog ikke skal komme ind på. I begyndelsen af reskriptet udtales, at ved freden med Sverige og ved Englands og Frankrigs garantier har kongen for sig og sine kongelige arvesuccessorer fået tilsikret den evige og rolige besiddelse af hele hertugdømmet Slesvig, altså også af den tidligere fyrstelige andel. Reskriptet omtaler også, at »regimentsformen« i gejstlige og verdslige sager må ændres, når kongen nu bliver enesuveræn.

Medens Jessen i sin betænkning, som han afgav allerede den 18. decbr., holdt sig til befalingens ordlyd og altså nøjedes med hovedsagelig at udtale sig om hyldingen af indbyggerne i den tidligere gottorpske del[2], udbad Breitenau sig i brev af 17. decbr. og med god grund nærmere forklaring om reskriptets mening[3]. Skulde han kun udtale sig om hyldingen i de tidligere gottorpske byer, amter og landskaber, men ikke om prælaters og ridderskabets hylding, hvor den største vanskelighed dog formentlig vilde ligge? Da arbejdet i hans nuværende høje alder faldt ham ret besværligt, vilde han gerne vide dette for ikke at komme til at udføre et upåkrævet arbejde. I øvrigt dvælede han i sit brev ved, at der vilde dukke mange vigtige spørgsmål op, idet et helt

[1] Reskriptet er trykt hos Jørgensen s. 205 f.

[2] Betænkn. findes i Akten betr. die Inkorporation. Conv. IV. — At Jessens betænkn. har den betydning, som der tillægges den i biografien af Jessen i sidste udgave af Dansk biogr. leksikon (bd. XI fra 1937), kan jeg ikke se. Biografien følger det noget ukorrekte referat hos Jørgensen s. 125, hvor der bl. a. står, at arvehyldingen burde foregå uden sammenkaldelse af ridderskabet. Imidlertid udtaler Jessen sig som sagt ikke om ridderskabets hylding, men om hyldingen af byer, amter og landskaber, og mener, at den kan ske »ohne convocation der Eingesessenen, wie sonsten bey der Ritterschafft bey voriger einziehung undt reunion ao 1684 geschehen«.

[3] Posselt: Anf. arb. s. 89 ff. — Der er enkelte mindre uoverensstemmelser mellem aftrykket og originalen i Akten betr. die Inkorporation. Conv. IV.

hertugdømmes »estat« ligesom skulde indrettes på ny, og han fandt det også vanskeligt at udtale sig, så længe man ikke vidste, om det var kongens hensigt, sådan som mange mente, »vorgemeltes Hertzogthum ... dero Kron zu Dennemarck zu incorporiren« og fremtidig regere det ganske som andre provinser af kongeriget eller at beholde det under en særlig kongelig arveregering som et særskilt hertugdømme, hvad det havde været i nogle hundrede år. Det sidste, mente Breitenau, vilde meget lette det forehavende værk og også af visse indlysende grunde være mest tjenligt for kongens høje interesse. Nærmere at komme ind herpå dristede han sig dog ikke til uden udtrykkelig befaling.

Juleaftensdag udgik derefter et nyt kongeligt reskript til Breitenau, at han skulde komme frem med sine tanker såvel om arvehylding af prælater og ridderskab som af indbyggerne i den tidligere gottorpske andel samt fremsende et projekt til arvehyldingseden[1]. Endvidere anmodedes han om at udtale sig med hensyn til de to af ham selv rejste spørgsmål — inkorporation eller selvstændigt hertugdømme — hvordan regeringsformen i Slesvig burde være i hvert af disse tilfælde til desto større fremme af kongens interesse, respekt og gloire.

Den betænkning, som Breitenau nu den 7. janr. 1721 afgav, bærer unægtelig intet som helst præg af alderdomssvækkethed[2]. Den er på i alt 30 foliosider med en efterskrift på 6—7 sider, og den behandler med en klarhed og grundighed, som man kunde have ønsket hos mangen anden dansk statsmand, de spørgsmål, der kunde komme til at foreligge ved den kommende hylding. Den er frugten af moden overvejelse af den højvigtige sag og af alle dens omstændigheder.

På alle enkeltheder i Breitenaus betænkning er der i denne forbindelse ingen grund til at komme ind. Udførligt omtalte han den indvending mod hyldingen, at den tidligere fyrste i forvejen burde have løst sine undersåtter fra deres ed til ham,

[1] Reskriptet er trykt hos Posselt s. 91 f.

[2] Betænkningen er trykt hos Posselt s. 93 ff. — Originalen findes i Akten betr. die Inkorporation. Conv. IV, men synes at have manglet blandt akterne på Jørgensens tid, se hans afhandl. s. 127.

men han hævdede, at sådant navnlig i det foreliggende tilfælde slet ikke var fornødent. Var der nogen, der frem for andre vilde vide noget om slige verdens begivenheder, kunde de henvises til den bekendte Pufendorfs skrift »de jure naturæ et gentium libri octo« bog VII, kap. 8, § 10; »da werden Sie es deutlich gnung finden«[1]. Breitenau ventede dog ikke, at alle de gejstlige, som han som statsmand åbenbart betragtede som noget ukyndige i denne verdens ting, vilde føle sig beroligede og aflægge eden. Fra byerne ventede han derimod ingen indvendinger og heller ikke fra indbyggerne i amter og landskaber. Disse burde ved hyldingen beværtes lidt godt, da man ofte ved en ringe ting kunde vinde den gemene mands hengivenhed.

Af prælater og ridderskab kunde der, mente Breitenau, henvises til, at Slesvig ifølge privilegiet fra 1326, bekræftet i 1448, »mit der Kron Dennemarck nimmer unijrt noch derselben incorporirt werden, noch jemals einerley Regent über beyde Lande seyn solle«. En sådan indvending faldt imidlertid efter hans opfattelse væk, når kongen ikke udtrykkelig erklærede, at han ved den forestående nye hylding agtede »das Hertzogthum Schleswig der Kron Dennemarck zu incorporiren«. En anden indvending, man kunde vente fra ridderskabets side, var den, at det ved hyldingen blev skilt fra fællesskabet med det holstenske ridderskab, og at det her vilde påberåbe sig privilegiet fra 1460, at landene skulde forblive udelte tilsammen. Men da fyrsterne jo havde delt amter og byer, var der, udtalte Breitenau, ingen grund til, at der skulde være et evigt fællesskab for prælater og ridderskab. Een herre var desuden bedre end to. Slesvig vilde fremtidig blive et sluttet territorium, der mod nord havde kongeriget Danmark som en trofast nabo, på siderne Østersøen og Vesterhavet og mod syd eller mod Holsten en statelig skillegrav, Ejderstrømmen, og fæstningerne Rendsborg og Friederichsort.

Sådan som han var opfordret til, fremsendte Breitenau en formular til eden for prælater og ridderskab. I formularens ind-

[1] Den pågældende § handler om, hvorvidt en erobrers befalinger forpligter borgerne, når den legitime konge endnu lever, men er fordreven, og der henvises bl. a. til Romerbrevets 13. kap. om lydighed mod øvrigheden.

ledning nævntes, at Frederik IV nu var blevet alene suveræn besidder og arveregent i hele hertugdømmet, hvorefter det hed, at prælater og ridderskab aflagde »einen würcklichen Eydt«, at de vilde være kongen som alene suveræn hertug til Slesvig »getreu, hold und gehorsam ... deroselbes Bestes, Vortheil und Nutzen wissen und befodern, Schaden und Nachtheil aber, warnen und nach Vermögen abwehren helfen ... wollen«. Formularen var, bemærkede Breitenau, formet som en skriftlig ed, sådan som hyldingen skete i 1671; den var sikkert også bygget over den i 1671 anvendte ed med de forandringer, som omstændighederne medførte, og med adskillige flere ord til at betone, at man skulde fremme suverænens bedste og hindre, hvad der var til hans skade. — Endvidere udtalte Breitenau sig om en række andre spørgsmål, der muligvis kunde komme frem ved hyldingen. Et af disse var, hvordan man skulde stille sig, såfremt de sønderborgske hertuger, der smigrede sig med at have lensekspektance på hertugdømmet, meldte sig ved hyldingen med forslag desangående. De burde da, mente Breitenau, henvises direkte til kongen. Et andet spørgsmål var en eventuel påstand fra den gottorpske hertugs side, at Femern ikke hørte til Slesvig, men havde været et pertinens af Danmarks krone, og herom bemærkede Breitenau, at selv om Slesvig og Femern oprindelig var to særskilte lande, kunde de dog »ratione regiminis wohl mit einander unirt oder eines dem andern incorporirt seyn ...«.

I efterskriften til sin betænkning anførte Breitenau, hvad han fandt talte for at inkorporere Slesvig i kongeriget og regere det som alle øvrige provinser, og hvad der talte for at beholde det som et selvstændigt, suverænt hertugdømme[1].

For inkorporationen (»das Hertzogthum der Kron Dennemarck würcklich zu incorporiren und zu uniren«) talte 3 grunde. Den første var, at lex regia, kongeloven, vilde det sådan. Det hedder nemlig i lovens artikel 19 efter en omtale af styrken ved »een samlet og sammenknyttet magt«, at alt, hvad kongen besidder, »eller herefter enten af Os eller af Voris efterkommere

[1] Efterskriften er trykt hos Posselt s. 114 ff og hos Jørgensen s. 206 ff. — Originalen findes i Akten betr. die Inkorporation. Conv. I.

med sværdet vindes eller ved arv og nogen anden loulig titel og middel forhvervis kand, altsammen, intet undertaget, skal uskiftet og udeelt være og blive under een Danmarkis og Norgis eenevolds arve-konge«. Den anden grund var, at Slesvig i gammel tid havde været »ein Stück von Dennemarck«, og at det altså kunde siges: Redit ad Dominum, quod fuit ante suum. Som sidste grund anførtes en besparelse i regeringsomkostningerne.

Mod inkorporationen talte imidlertid efter Breitenaus opfattelse meget vigtige ting. Han dvælede først udførligt ved privilegiet af 1326, og han kunde ikke få i sit hoved, at kongelovens autor, Frederik III, kunde have anset Slesvig for »inkorporabelt«. At Slesvig tidligere havde været et stykke af Danmark, kunde ikke være afgørende, heller ikke besparelserne i regeringsomkostningerne, hvilke næppe heller vilde være så betydelige. Medens det vilde være let at indrette regeringsformen i Slesvig, såfremt det forblev som en særskilt provins, vilde der rejse sig mangfoldige vanskeligheder og opstå talrige klager, skulde Slesvigs forhold indrettes ganske som i Danmark. Mod inkorporationen talte endelig »en anden, hemmelig, vigtig grund«, stammende fra kongeloven, men han fandt det ikke rådeligt at komme ind på denne nu.

Breitenau har dog vel nok tænkt sig, når han således pirrede kongens nysgerrighed, at han skulde blive opfordret til at udtale sig om denne hemmelige og vigtige grund. Kongen udbad sig også ved reskript af 18. janr. en tydelig forklaring herom[1], og denne kom Breitenau så frem med i et bilag til en ny, længere betænkning af 4. febr.[2]. Selve denne omhandler andre ting, hvorom han var bleven spurgt, særlig spørgsmålet om, hvorvidt det var i kongens interesse at fortsætte med fællesregeringen i Holsten.

Den hemmelige og vigtige grund var, at kongen ifølge kongeloven ikke havde nogen mulighed for at disponere over noget

[1] Reskriptet er trykt hos Posselt s. 119; det er indført i Inländische Registratur 1721, fol. 17 b.

[2] Dette bilag mangler nu blandt akterne. Det er trykt hos Posselt s. 127 ff.

som helst land af sine besiddelser til fordel for en yngre søn eller en søn af et nyt ægteskab. Havde kongen kun lande, der hørte enten til kronen eller til hertugdømmet Holsten, måtte han efterlade disse til den ældste søn af 1. ægteskab — kronens lande »propter legem Regiam« og de holstenske i henhold til det her i 1650 indførte primogeniturstatut. Breitenau dvælede ved, hvordan kongeloven om arvefølgen bestemte, at besiddelserne skulde tilhøre de efter hinanden succederende konger indtil i tusinde led. Og regnede man nu tre led på et sekulum, vilde det blive 30,000 år, et ganske anseligt spand af tid. Selv om Breitenau som en i denne verdens sager vel forfaren mand lod det spørgsmål stå åbent, om kongeloven virkelig vilde komme til at gælde i så mange tusinde år, mente han dog, at ingen vilde kunne fortænke en konge i det ønske at beholde et land til fri disposition. Dette vilde kongen kunne gøre med hertugdømmet Slesvig (hvortil han desuden kunde lægge allodialbesiddelsen Pinneberg), såfremt han lod det blive som et separeret, suverænt dominium og ikke forenede det med kronen eller inkorporerede det i denne og følgelig underkastede det lex Regia. I øvrigt kunde Slesvig, bemærkede Breitenau i tilslutning til sine tidligere udviklinger, »ohne dem erheblicher andern Umstände halber mit höchsterwehnter Kron nicht unirt noch derselben incorporirt werden«.

Medens der nu intet foreligger om, at Frederik IV lod sig friste af, hvad Breitenau her stillede i udsigt, ses det af nogle desværre udaterede notitser, som kongen har gjort om hyldingen på grundlag af udtalelserne i Breitenaus 1. betænkning (uden at afvente eller uden at tage hensyn til Breitenaus 2. betænkning?), at han afgjort var stemt for Slesvigs inkorporation i kronen[1].

Disse Frederik IV.s egenhændige notitser indeholder i alt 12 punkter, og som det første og vigtigste betoner kongen, at det særlig kommer an på, at alle stænder »Sowol vohr ihre Decendenten, und Successoren, als vohr ihnen selbsten sich an uns, und unsern Erb Successoren Eidlich verbintlichmachen, keinen andere herschafft hin füro zu erkennen, besondern uns

[1] Notitserne er trykt hos Jørgensen s. 213 ff. De findes i Akten betr. die Inkorporation. Conv. IV.

und unsere Erbnemer Alleinig huld Treüw: und gewertig zu sein, allen schaden nachdeihl und Prejudis, nach eüsersten Vermögen, hindern Steüren, und nach allen Vermögen hütten und abwehren, wie den das Formular, des Eides weitter Einsichhelt und Eingerichtet werden kan«. Man lægger her mærke til, at kongen hævder — i modsætning til Breitenaus projekt — at stænderne skal aflægge ed både for sig selv og efterkommere og såvel til kongen som til hans arvesuccessorer; endvidere er kongens udtryk for edsformlen adskilligt kraftigere end Breitenaus.

Om spørgsmålet inkorporation eller ikke (»Ob das Hertzogtum Schleswig dem Königreich Dennemarcken zu Incorporiren, ohder als Eine Separates Suverenes Hertzogthum zu Regiren«) udtalte Frederik IV i punkt 4 af notitserne, at han »Platter dinges« var for de tre grunde, som Breitenau anførte herfor, og aldeles ikke kunde finde, at Breitenaus 6 følgende grunde opvejede de tre. Men, skrev han, da sagen var af vigtighed, behøvede man ikke straks at forandre forholdene, men kunde gøre det »peu a pre peu« og foreløbig lade overretten på Gottorp fortsætte i stedet for en regering. Kongens standpunkt, der både er ret selvfølgeligt og ligetil, var således, at Slesvig — som kongeloven krævede, og som hans fader i testamenterne havde pålagt — skulde inkorporeres som en uadskillelig del af kronen og gå i arv som de andre dele, men at den administrative inkorporation i kongeriget, hvorved der jo vilde være mange vanskeligheder at overvinde, kunde ske lidt efter lidt.

Efter indhentningen af de sagkyndiges betænkninger måtte raden komme til tyske kancellis embedsmænd til at udtale deres mening om disse og om hyldingen. Den 26. marts afgav justitsråderne Franz von Hagen og Frederik Esmarch også en udførlig erklæring (renskrevet af kancelliråd Esmarch) til kongen, hvori de drøftede spørgsmålene på grundlag af de sagkyndiges betænkninger, ganske overvejende i tilslutning til Breitenaus 1. (og 2.) betænkning, selv om de tillige omtalte Jessens og Amthors[1].

[1] Hagens og Esmarchs erklæring er trykt hos Jørgensen s. 216 ff. Den forefindes i original samt i 2 koncepter i Akten betr. die Inkorporation. Conv. IV.

Hagen og Esmarch begynder deres erklæring med, at den afgives efter den anmodning, som kongen gennem Sehested har rettet til dem, men hvornår dette er sket, ses ikke. I en kancelliskrivelse fra 13. marts til de deputerede for finanserne indhentes der forskellige oplysninger, at afgives »mit dem allerfordersahmsten«, til brug ved erklæringen[1].

Om inkorporationsspørgsmålet: om Slesvig »dem Königreich Dennemarck zu incorporiren, oder auch solches als ein separates souveraines Hertzogthum zu regieren sey«[2], bemærkede de, at de vel ikke turde sige noget om en så højvigtig sag, men at de fandt Breitenaus 6 grunde langt stærkere end de 3. Ligeledes sluttede de sig ganske til Breitenaus forslag om edsformularen for prælater og ridderskab. I lighed med, hvad der var sket i 1684, mente de, at der før hyldingen burde udgå et patent, hvoraf kongens hensigt og vilje i tide kunde erfares. De vedlagde et projekt til et sådant efter forbillede af patentet 1684, men forandret efter de nuværende omstændigheder. Som kongens hensigt udtaltes både i 1684 og i justitsrådernes projekt, at kongen vilde forene den fyrstelige andel af Slesvig med den kongelige: »ermelten Fürstlichen Anheil mit dem Unserigen zu vereinigen«. Projektet havde Frederik Esmarch konciperet på en kopi af patentet 1684 og derefter renskrevet med nogle enkelte rent sproglige ændringer[3].

Hvad kongen har sagt til kancelliets betænkning, ved vi desværre intet om, og der indtræffer nu et tidsrum på flere måneder, hvor vi efter det hidtil foreliggende kildestof intet som helst hører til drøftelser om hyldingen. Frederik IV havde i øvrigt i denne tid nok at tænke på og være optaget af. Den 15. marts døde dronning Louise, og allerede den 4. april lod han sig vie til Anna Sophie Reventlow. Først henimod eller i august

[1] Inländische Registratur for 1721, fol. 90.

[2] Dette udtryk synes hentet fra kongens egenhændige notitser (se ovenfor s. 248), og i så fald har justitsråderne altså kendt disse, skønt de ikke omtaler dem i deres betænkning.

[3] Koncepten og renskriften findes i Akten betr. die Inkorporation. Conv. I.

måned — lige foran de afgørende bestemmelser — synes drøftelserne om hyldingens form at være genoptagne. Der blev imidlertid ikke tale om flere skriftlige betænkninger, hvoraf der jo også forelå fuldt op, men de endelige former for edsformular og patent skabtes ved gentagne rettelser i to nye udkast, der nu pludselig dukker op, uden at man bestemt kan fastslå, hvad der har fremkaldt dem.

5. Inkorporationen.

I begyndelsen af juli drog kronprins Christian ud på den frierfærd, der førte til giftermålet den 7. aug. med Sophie Magdalene af Brandenburg-Kulmbach på slottet Pretzsch i Sachsen, hvorfra færden efter en uges ophold gik nord på mod Gottorp slot[1]. Den 24. juli rejste kongen og dronningen, hvis indtog i København havde fundet sted den 15., fra Frederiksberg slot gennem Sjælland og Fyn til Jylland, hvor de bl. a. tilbragte en tid på Clausholm, og den 19. aug. ankom de til Gottorp[2]. Allerede tidligere havde regeringens førende mænd og en del af kancelliets folk sat kursen sammesteds hen[3]. Den 29. juli rejste Sehested til sine godser på Fyn for derfra at begive sig til Slesvig. Gehejmeråd Wibe tog afsted den 2. aug., og den 5. brød gehejmeråd Holstein, Hagen — der siden erklæringens afgivelse var avanceret til etatsråd — justitsråd Esmarch samt kancelliråd Esmarch op fra København mod Slesvig. De havde forinden givet behørig besked om at få posten »omadresseret« til deres nye virkefelt.

Blandt de af kancelliets folk, der var beordret med til Gottorp, fandtes den mand, hvem de nye udkast til edsformular og patent skyldes, nemlig sekretær, kancelliråd Esmarch. At Johan Markvard Esmarch har skrevet disse udkast, viser en sammenligning med hans håndskrift tydeligt nok, selv om denne ikke hører til de særlig karakteristiske[4]. At kancelliråden er

[1] Se Brandorffs beretn. om kronprinsens formælingsfest m. m. i pk. Christian 6. som kronprins: breve, formæling.

[2] Se f. eks. dronningens dagbog i pk. Dronning Anna Sophia.

[3] Se herom Inländische Registratur for 1721, fol. 255 og 255 b.

[4] Hans håndskrift findes i arkivets fotostatiske samling af »hænder«.

koncipienten, har — mig bekendt — ikke tidligere været oplyst. Erslev siger, at de nye udkast er skrevne med »en skriverhånd«, hvad der i hvert fald er urigtigt, såfremt han tænker på en af kancelliets kopister[1]. Et andet sted taler han ganske vist om »en underordnet embedsmand i kancelliet«[2], hvad der for øvrigt næppe heller kan siges at være fuldt dækkende, selv om kancelliråden rangerede noget under farbroderen og Hagen.

Spørgsmålet om, hvornår udkastene er forfattede — før afrejsen fra København eller først i Slesvig — kan vist ikke besvares. Det eneste sikre, som man herom kan sige, er formentlig det, at de er konciperede på et tidspunkt, da man har kunnet regne med, at patentet skulde udgå i august måned. I koncepten til edsformularen henvises nemlig til det i august (datoen står in blanco) udstedte patent.

Men hvad var grunden til, at de nye udkast udarbejdedes, og hvori adskilte disse sig fra de udkast, som Hagen—Esmarch i erklæringen af 26. marts havde forelagt for kongen?

Medens Erslev hævder, at det nye udkast til patent var lig det gamle »med ganske ubetydelige ændringer«, udtaler han med rette, at der var en væsentlig forskel på udkastene til edsformularen[3]. I erklæringen 26. marts havde Hagen—Esmarch ganske billiget Breitenaus projekt til dette, men nu dukker der pludselig et helt andet udkast op, et udkast, der er bygget over den i 1684 aflagte ed, men hvori der dog er gjort adskillige vigtige tilføjelser. Var måske Hagen—Esmarch i mellemtiden kommet i tanker om, at når patentet formedes over det fra 1684, burde det samme være tilfældet med edsformularen? Og hvad var så motivet til tilføjelserne i denne?

I stedet for at pådutte kancelliassessorerne, som før den 26. marts havde haft rigelig tid til at overveje sagen, og fra hvem der foreligger 2 koncepter til erklæringen før den endelige renskrift, i stedet for at pådutte disse et Jakob von Thyboesk: Wir haben uns bedacht, forekommer det mig rimeligere at søge efter

[1] Erslev s. 76 anm. 1. (119 anm. 2).
[2] Smst. s. 76 anm. 2. (120 anm. 1).
[3] Smst. s. 75 f. (119).

en langt mere nærliggende forklaring, nemlig hensynet til kongens udtrykkelig udtalte vilje. Man fristes til at formode en konstellation: kongen — Sehested — kancelliråden i en vis modsætning til Hagen—Esmarch, hvis betydning for patent og edsformular synes endt med deres erklæring af 26. marts.

At kongens egenhændige notitser, der findes blandt kancelliets akter om hyldingen, har måttet få bestemmende indflydelse, forekommer dog ganske givet. Og i disse notitser havde Frederik IV udtalt sig »Platter dinges« for inkorporationen og afvist de Breitenauske grunde imod den. Han havde endvidere som punkt 1 betonet, at alle stænder i fyrstendømmet såvel for sig selv som for deres efterkommere edelig skulde forpligte sig over for ham og hans arvesuccessorer. Dette var som nævnt også i modsætning til det Breitenauske projekt; der var hos kongen heller intet om, at Breitenaus forslag her var »eine sehr Gutte Fohrstellung«, hvilken rosende omtale han gav hans forslag om titulaturen efter hyldingen.

Idet I. M. Esmarch nu konciperede sit udkast til edsformular på basis af den fra 1684, indsatte han, da han kom til stedet, at det var kongens vilje »das ... Fürstliche Antheil des Hertzogthums Schleswig mit dem Ihrigen zu vereinigen« ordene »und auf ewig zu incorporiren«. Ligeledes indsatte han, som det var krævet af kongen, at prælater og ridderskab forpligtede sig også for deres arvinger (»und für unsere Erben«). Og endelig ændrede han udtrykket i formularen 1684 om de retmæssige arvesuccessorer til de kongelige arvesuccessorer »vigore Legis Regiæ«.

Når Erslev hævder, at den nye edsformel er »en rent formel omskrivning af eden fra 1684«, ene bortset fra tilføjelsen af vigore Legis regiæ[1], passer det således ikke. Der findes i den nye formel yderligere to tilføjelser, der begge synes bestemt at pege tilbage på Frederik IV.s notitser som deres ophav. Af disse tilføjelser er selvfølgelig den om inkorporationen langt den vigtigste, og den passer som hånd i handske til den om kongelovens arvefølge —

[1] Erslev s. 76 anm. 1, sml. anm. 2 (119 anm. 2 og 120 anm. 1).

forudsat naturligvis, at det var en inkorporation i kronen, der tilsigtedes.

Også i udkastet til patentet indsatte I. M. Esmarch efter »vereinigen« ordene »und zu incorporiren«, men udelod »auf ewig«, hvilket udtryk jeg formoder er en genklang af mæglerstaternes løfter om at garantere Danmark den evige besiddelse af Slesvig. Medens Erslev som sagt ikke omtaler, at der i edsformlen var kommet til at stå »und auf ewig zu incorporiren«, siger han om det nye udkast til patent: »det kan nævnes, men har i virkeligheden ikke stort at betyde, at man [!] havde forstærket udtrykket vereinigen ved at tilføje und incorporiren«[1].

Om årsagen til denne, ganske vist efter Erslevs mening så lidet betydende »forstærkelse« udtaler han dog, men i en anmærkning: »Det er iøvrigt rimeligt nok, at udtrykket *inkorporere* er sat ind, fordi kongen under de forudgående forhandlinger havde ytret sin sympathi [!] med en inkorporation, rigtignok i Danmark«[2]. For så vidt stemmer Erslevs udtalelse her med den mening, jeg har gjort gældende, at det er Frederik IV.s bestemte og naturlige standpunkt til gunst for en inkorporation i kronen, der har fremkaldt kancellirådens tilføjelse. Da I. M. Esmarch, der må forudsættes nøje at have fulgt alle forhandlingerne, ikke kan have været ukendt med kongens standpunkt, skal han altså åbenbart have forsøgt at putte Majestæten blår i øjnene ved at gøre en tilføjelse, der ikke skal betyde andet, end hvad der stod i forvejen! Eller også må han være kommet til at skrive noget andet, end han mente, eller han har i hvert fald ikke udtrykt sig med tilstrækkelig klarhed.

Den forklaring, at kancelliråd Esmarch ved sin tilføjelse har villet føre kongen bag lyset, kan man vist roligt se bort fra. At han på den anden side heller ikke klart har fået udtrykt, hvad der var kongens vilje: en inkorporation i kronen, er utvivlsomt, for der står intet om, at kongen inkorporerer Slesvig i kronen. Det siges, at kongen har besluttet at forene den fyrstelige andel med den kongelige og at inkorporere den for evigt. Over for denne

[1] Erslev s. 75 (119).

[2] Smst. anm. 2 (119 anm. 1).

udtryksmåde er det, sådan som jeg har omtalt i indledningen, at A. D. Jørgensen—Erslev viser sig mere slesvig-holstensksindede end slesvig-holstenerne ved at hævde, at inkorporere blot er en gentagelse (forstærkelse) af det foregående forene, og at det var gængs sprogbrug at sige »inkorporere med«.

For den, der har gennemlæst akterne, forekommer det nærmest ufatteligt, at en sådan påstand har kunnet fremsættes. Enhver vil med største lethed kunne overbevise sig om det modsatte, og at inkorporere over alt på tysk forbindes med dativ. Og det er jo tyske akter, hvorom det drejer sig. For slående at få frem, at man ikke forbandt incorporiren med mit, har jeg i det foregående citeret brugen af incorporiren i det her behandlede kildestof med eksempler fra det gottorpske stridsskrift, fra Rosenkrantz, Amthor, Breitenau, kongen og assessorerne. Så vidt jeg har set, forekommer der her ikke eet eksempel på »incorporiren mit«. Selv i et tilfælde som det s. 245 anførte, hvor Breitenau er begyndt med »mit einander unirt«, fortsætter han ikke med: »oder mit einander incorporirt«, men skriver »oder eines dem andern incorporirt«. Hermed vil jeg dog ikke have påstået, at man ikke måtte kunne finde incorporiren andensteds undtagelsesvis brugt med mit[1]. Jeg ønsker kun at betone, hvordan den gængse sprogbrug var, og hvordan den var i de akter, til hvis sprogbrug det var naturligt, at kancelliråd Esmarch sluttede sig.

Der er endnu en bemærkning om Esmarchs tilføjelse, som jeg her vil gøre, nemlig den, at udtrykket »auf ewig« forekommer mig at skille tilføjelsen i nogen grad ud fra det foregående »forene

[1] At man *på dansk* har kunnet sige »inkorporere med«, fremgår af de to hos Jørgensen s. 158 anm. 1 anførte eksempler, sml. Erslev s. 128 (167 f). Mod at dette var dansk sprogbrug, har dog bl. a. Molbech protesteret (se hans artikel i Nyt hist. tidsskr. 1. bd. 1847, s. 414 anm. 137). Det drejer sig jo imidlertid ikke om dansk sprogbrug, men om den tyske sprogbrug, som kancelliets embedsmænd anvendte. — I et manuskript af A. Hojer: Historische Gedancken von dem Titul Erbe zu Norwegen . . . (i Frederik IV.s kabinetsarkiv) bruger han s. 47 det sædvanlige udtryk »der Crohne Dännemarck . . . zu incorporiren«. Når han s. 53 f skriver om Norge, »so in einem Systemate mit der Crohne Dännemarck ewig verbunden und incorporirt sey . . .«, forbindes incorporiren dog formentlig med »in einem Systemate«.

med den kongelige andel«. Men særlig vægt skal jeg ikke lægge herpå. Det afgørende ved fortolkningen af tilføjelsen er for mig, at den må skyldes kongens inkorporationsstandpunkt, og at det er stridende mod gængs sprogbrug at opfatte den, således som A. D. Jørgensen og Erslev gør.

De I. M. Esmarchske udkast blev imidlertid ikke de endelige. Ved det gennemsyn, som kancelliets chef, Sehested, naturligvis måtte underkaste dem, foretog han ikke få og ikke ubetydelige rettelser såvel i udkastet til edsformularen som i udkastet til patentet. Han er først begyndt at rette med blyant, og af sådanne blyantsrettelser har edsformularen mange, patentet derimod kun en enkelt. Derpå har han trukket rettelserne op med blæk, udstreget en enkelt og tilføjet nye. Den vigtigste rettelse i edsformularen var, at udkastets »und auf ewig zu incorporiren« forandredes til »und Dero Crone als ein altes injuria temporum abgerissenes Stück auf ewig wieder zu incorporiren«. At inkorporationen skete i kronen, var ved denne rettelse gjort så tydelig, at al tvivl var udelukket[1]. Om udtrykket »et ved ulykkelige tider afrevet stykke« skal bemærkes, at havde Danmark—Norge vundet f. eks. Båhuslen tilbage, var det sikkert blevet betegnet på samme vis. I Christian V.s testamente fra 1683 (se ovenfor s. 230) taltes der om de lande, der ved ulykkelige tider var kommet fra Danmark og Norge, og under krigen havde Danmark trængt ind på czaren for at få ham til at love ikke at slutte fred med Sverige, før Danmark havde tilbagevundet det meste af, hvad det havde mistet »injuria temporum«[2].

Af andre rettelser i edsformularen kan nævnes, at »vigore Legis Regiæ«, hvor Sehested først med blyant havde rettet vigore til »nach Inhalt«, endeligt ændredes til »secundum tenorem Legis Regiæ«, formentlig for yderligere at tydeliggøre, at det var den i kongeloven fastsatte arvegang (d. v. s. den kvindelige arvefølge), der indførtes. Større betydning havde derimod ikke en rettelse

[1] Hvorledes Erslev s. 129 anm. 1 (168 anm. 2) kan hævde, at Sehesteds rettelse nærmest tyder på, at han ikke opfattede det som en inkorporation i kronen, er mig ganske ubegribeligt.

[2]) Holm i Hist. tidsskr. 5. R. III 595.

som den, at hvor der stod, at prælater og ridderskab aflagde eden for dem selv og deres arvinger, ombyttedes Erben med Successoren. Rettelsen har dog vistnok sit ophav i kongens notitser, hvor netop dette ord forekommer.

I patentet gjorde Sehested ligeledes adskillige tilføjelser, men uden at der her ved ordet incorporiren sattes en udtrykkelig bemærkning om, at det inkorporeredes i kronen. Om grunden til, at dette ikke skete, tør jeg kun fremsætte en gisning. I patentets indledning tilføjede Sehested først en redegørelse for hertugen af Gottorps troløse adfærd mod kongen og dernæst, at dette havde bevæget kongen til igen at tage den gottorpske del i besiddelse som et i besværlige tider på uretmæssig vis fra Danmarks krone afrevet pertinens. Det er i realiteten ganske samme betegnelse, som brugtes i edsformularen, hvor der taltes om inkorporationen. Denne sidste rettelse kom i udkastet til at stå lige ud for ordet incorporiren, og der var nu i udkastet meget dårlig plads til at indføje mere. Herpå skal jeg dog ikke lægge særlig vægt. Men kunde Sehested ikke, da han kom til ordet incorporiren, med god grund sige til sig selv, at han jo lige havde skrevet, at kongen tog den gottorpske del i besiddelse som et pertinens af kronen? Erslev beklager nok, at Sehested ikke var nogen dansk Breitenau[1], men med hensyn til tydeliggørelse af hensigten med patentet og eden står han dog vist fuldt på højde med senere tiders lovgivere[2].

[1] Erslev s. 94 (136).

[2]) Alligevel må man fastholde, at inkorporationen kommer kraftigere og klarere frem i eden end i patentet, og denne visse modsætning kan muligvis føres tilbage helt til kancellirådens udkast, hvor eden har auf ewig zu incorporiren, patentet kun zu incorporiren. Der er i anledning af denne modsætning et par overvejelser, der har påtrængt sig mig, og som jeg skal anføre, skønt der muligvis ikke er meget hold i dem. Kan modsætningen måske føres tilbage til, at kongen havde hævdet, at det særlig var eden, det kom an på? Eller kan det virkelig formodes, at man nok i patentet har villet sige inkorporation, men dog ikke villet udtrykke inkorporationen i kronen alt for kraftigt? Den Sehestedske tilføjelse i indledningen taler egentlig stærkt imod en sådan formodning, der dog på den anden side kunde støttes noget dels ved, at kongen jo tog afstand fra en øjeblikkelig administrativ inkorporation (der som bekendt aldrig skulde komme), og dels måske ved, at Brei-

Skønt patentet med de nævnte rettelser allerede var underskrevet af kongen og paraferet af Sehested, kasseredes det for i sidste øjeblik at modtage yderligere to rettelser. Den vigtigste var, at i stedet for ordene om, at de gamle fri- og rettigheder konfirmeredes, sattes alene, at man kunde vente sig al kongelig nåde, beskyttelse og retfærdighed. Det af Amthor i hans betænkning fremhævede synspunkt, at man endelig ikke skulde give ridderskabet nogen skriftlig privilegiebekræftelse, men nøjes med en udtalelse om den kongelige nåde, må siges at have sejret her. — I edsformularen indførtes ligeledes nye rettelser. Således ændredes Vi-formen til jeg (Ich Endesbenandter), og der sattes en længere tilføjelse ind, at den sværgende skulde søge og fremme kongens og hans hus'es nytte, bedste og fordel osv. Dette stemte med de sædvanlig brugte udtryk i embedsederne og med kongens ovenfor omtalte krav til eden.

Patentet i dets endelige form er renskrevet af kancelliråd Esmarch[1]; det er dateret 22. aug., samme dag som det kasserede.

Som dato for hyldingen fastsatte det den 4. sept., og til denne skulde prælater, ridderskab og besiddere af adelige godser samt provsterne (i det tidligere gottorpske Slesvig) indfinde sig[2]. Af den kongelige familie var foruden majestæterne prinsesse Charlotte Amalie samt kronprinsen og kronprinsessen, der den 28. aug. havde holdt deres højtidelige indtog i Slesvig, til stede ved hyldingen på Gottorp slot. Endvidere overværedes den af de to

tenau som nævnt havde udtalt, at blot man ikke »expressè« erklærede, at Slesvig inkorporeredes i kronen, vilde det slesvigske ridderskab ikke kunne henvise til privilegiet 1326.

Om det nærliggende spørgsmål, hvorledes Frederik IV og hans rådgivere opfattede den kongelige andels forhold til kronen, skal jeg her kun sige, at det under drøftelserne aldeles ikke ses at være berørt. Erslevs standpunkt er jo det, at kongen mente, at i den kongelige del gjaldt kongeloven forud.

[1] Ifølge zahlkasseregnsk. for 1721, civiletatens udgift s. 379 udbetales der 17. decbr. kancelliråd Esmarch for adskillige gjorte udgifter til hyldingen i Slesvig samt patenterne og ederne at lade trykke m. v. 36 rdl. 8 sk.

[2] Om hyldingen se Hagens protokol i Akten betr. die Inkorporation. Conv. IV. Trykt — bortset fra slutn. — hos Jørgensen, s. 238 ff. Endvidere Brandorffs beretn. om kronprinsens formælingsfest m. m. i pk. Christian 6. som kronprins: breve, formæling.

hertuger Christian August af Augustenborg og Philip Ernst af Glücksborg. Hos disse havde Sehested dagen forud indfundet sig og fået deres underskrift på troskabseden[1]. Om edsaflæggelsen den 4. skal her kun bemærkes, at førend adelen aflagde eden, oplæstes først patentet af 22. aug. og desuden fuldmagten for de kongelige kommissærer, der modtog eden, samt edsformularen selv. Efter hyldingen var der naturligvis stort taffel hos kongen, og man fulgte også Breitenaus forslag om at beværte den gemene mand. Dronningen skriver i sin dagbog: »dem gemeinen mann wurde auf selbigen solenellen dach wein und ein gebraten ocksen zum preis gegeben«[2]. I de følgende dage skete hyldingen af byer, præster og menige indbyggere rundt om i den forhenværende gottorpske del.

Havde den langvarige nordiske krig end krævet store ofre af Danmark, kunde Frederik IV dog også være stolt af den Frederiksborgske freds frugter. Den frygt, som faderen havde ytret for, at en forbindelse mellem Gottorp og Slesvig skulde bevirke, at de danske konger »nepeligen vden faare sckulde kunde reise fra it sted til det andet«, eksisterede ikke længere. Slangen ved det danske riges barm var fordrevet, da den gottorpske del af Sønderjylland toges i besiddelse af kronen som det, den var: et i besværlige tider uretmæssig afrevet pertinens.

TILLÆG

Til at modtage hyldingen fra præster, byer og menige indbyggere i den gottorpske del udstedte kongen den 3. septbr. fuldmagter (og instruktion) for gehejmeråd D. Wibe, amtmand i Gottorp amt, gehejmeråd Chr. Sehested, amtmand i Ejdersted, Husum og Svavsted, gehejmeråd I. G. v. Holstein, amtmand i Tønder, og gehejmeråd Joh. Ludv. v. Königstein, amtmand i Åbenrå og Løgumkloster[3]. For Femern modtoges hyldingen af

[1] Hertug Philip Ernst anmodede senere om en kopi af eden, hvilken tilsendtes ham den 8. novbr. Inländische Registratur. 1721, fol. 318.

[2] Se dagbogen i kongehusets arkiv, pk. Dronning Anna Sophia.

[3] Se herom og om det følgende hyldingsprotokollen fra 1721 i Tyske kanc.

landdrosten i Pinneberg, grev O. C. v. Callenberg, og generalsuperintendent Thomas Clausen fik ordre til at være til stede sammen med amtmanden ved de gejstliges edsaflæggelse. I fuldmagterne udtaltes, at kongen havde inddraget den forhenværende fyrstelige andel af Slesvig, og at han i kraft af fredstraktaten med Sverige og garantitraktaterne havde fundet for godt denne andel »mit dem Unserigen zu vereinigen und auf ewig zu incorporiren«. Det er samme udtryk som i det I. M. Esmarchske udkast til edsformular.

Hyldingen foregik 6. septbr. på Gottorp amtshus, 9. på Husum slot, 12. på Tønder slot, 15. på amtshuset i Åbenrå og 30. i Petersdorff på Femern. Først fik de gejstlige (præster, skolelærere, degne, organister) foretræde, senere de verdslige. Ved de gejstliges edsaflæggelse var generalsuperintendenten til stede sammen med den kongelige kommissær (den respektive amtmand). Denne sidste indledede ceremonien med en længere eller kortere tale, hvorefter fuldmagt, patent og edsformular oplæstes. Efter edsaflæggelsen meldte de gejstlige sig hos generalsuperintendenten (der også holdt tale), indskreves i dennes protokol og modtog formularen til den nye kirkebøn, i hvilken det påbødes at bede for arvekongen og dronningen, kronprinsen og kronprinsessen samt de kongelige arveprinsesser. Også for de verdslige holdt kommissæren sin tale, forkortet eller ændret.

Om de af de kgl. kommissærer holdte taler skriver Erslev s. 87 (s. 130): »Det har nogen interesse at se, i hvilken grad den ved Sehesteds tilføjelser anslåede tone: Slesvigs forhold til Danmarks krone har påvirket de udtalelser, hvormed de kongelige kommissarier indledede hyldingsceremonierne«. I stedet for denne i flere henseender vage udtalelse vil jeg hellere spørge: gav kommissærerne i deres taler udtryk for, at Slesvig (den fyrstelige andel) inkorporeredes i kronen — det standpunkt, som Sehested indtog ved sine rettelser — eller gav de udtryk for, at den fyrstelige andel inkorporeredes i den kongelige, den opfattelse af patentets ordlyd, der efter Erslevs påstand ene svarede til »datidens sprogbrug«?

På amtshuset i Åbenrå indledede Königstein sin tale med

følgende: »Es ist denenselben vorhin bekandt, welchergestalt nachdem in vorigen Jahre mit der Crohne Schweden geschlossenen und ratificirten Friedens, auch durch die darüber erfolgte Garantie der beyden Könige in Gross Brittannien und Franckreich, die ewige und ruhige Besitzung des gantzen Hertzogthums Schleswig, folglich auch des hiebevor gewesenen Hochfürstl. Antheils, darinnen festgesetzet und versichert, und also dieses Kleinoet, welches in vormahligen beschwerlichen Zeiten dem Königreich Dennemarck abgerissen gewesen, nunmehro solcher Crohne hinwieder einverleibet worden«. At Königstein anså det skete for en inkorporation i kongeriget, kunde han vel ikke godt give et tydeligere udtryk.

Medens Wibe efter referatet kun talte om, at enhver uden tvivl erindrede, »in was nexu des Hertzogthums[!] Schleswig, von undencklichen Jahren, mit den Königen und der Trohne Dennemarck gestanden«, og de ulykker, som begærligheden efter at skille sig herfra havde voldt, gav J. G. v. Holstein ligesom Königstein bestemt udtryk for, at Slesvig nu genforenedes med kronen. Han talte om, hvordan historien viste, at ulykkerne var komne, så ofte hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland »von der Crohne Dennemarck getrennet worden«. Ved freden havde kongen under de mægtigste potentaters garanti sikret sig hele hertugdømmet »auf ewig« for sig og sine successorer. Gud havde forbeholdt Frederik IV »dieses grosse Werck der Wieder Vereinigung dieses Hertzogthums mit der Crohne Dennemarck«. Videre udtalte Holstein, at »die Zeit dieser glücklichen Wieder-Vereinigung dieses herrlichen Zweiges mit seinem Stamm solte nur mit Königs Friderici 4ti Regierung einbrechen . . .«, og at fred og ro i Slesvig ene var at håbe, når hertugdømmet var »der Crohne Dennemarck allein unterwürffig«.

I referatet af Sehesteds egen tale findes ingen direkte ytringer om spørgsmålet, og Callenberg talte om, at kongen havde hertugdømmet Slesvig »wiederumb ergäntzet bekommen«. Callenberg begyndte sin tale med, at kongen med rette kunde sige med ordsproget: Finis coronat opus. Ende gut, alles gut.

Vi alene vide —.

Et kildekritisk Bidrag til Vurdering af dansk Enevælde[1].

AF

HANS JENSEN

Det kildekritiske Problem, der her skal behandles, er Spørgsmaalet vedrørende det Kildemateriale, der tjener til Belysning af den karakteristiske Situation i Danmarks politiske Historie, da for omtrent 100 Aar siden Kongemagtens Krav om en Indskrænkning af Trykkefriheden stod overfor en Folkebevægelse, der krævede, at der skulde bevares saa megen Frihed som muligt for det offentlige Ord i Landet.

Der skal gøres et Forsøg paa at vise, hvilke Kilder der kan fremdrages, naar man vil naa ind til det centrale i Situationen, og hvilke Resultater man maa komme til, naar man gaar til Bunds i dem og læser dem paa den rigtige Maade. Den Situation, hvorom der er Tale, er altsaa den, der for den almindelige Opfattelse gennem Tiderne har været karakteriseret ved den officielle Udtalelse af Kong Frederik VI, som man plejer at citere med de berømte Ord: Vi alene vide..... Disse Ord er hurtigt blevet grebet af en politisk Opposition som Udtryk for Kongedømmets rent personlige Selvbevidsthed, som det klare Bevis paa Tilstedeværelsen af egentlig Selvherskertendens i det danske enevældige System; som Ordene politisk blev udnyttet

[1] Forelæsning holdt 3. Nov. 1936 ved den historiske Professorkonkurrence paa Københavns Universitet.

paa denne Maade, er det vist ikke for meget sagt, at de derefter historisk har medvirket ret væsentlig til at præge en Opfattelse af, hvad der var Enevældens sande og virkelige Væsen. Endda tør det hævdes, at man har kunnet finde Virkningen ikke blot i den populære, men ogsaa i den lærde Opfattelse af, hvorledes Regeringsforholdene var paa Frederik VI's Tid. Der maa tvivles lidt om, at de meget fremragende Forskere, der for omkring 40 Aar siden skrev betydelige Værker om hin Tid, vilde have givet ganske det samme Billede af Kongens personlige Stilling og Indflydelse, hvis der ikke havde foreligget den Tradition, som er blevet skabt ved dette ene Citat af en kgl. Udtalelse. Her skal ikke forsøges paa nogen Dokumentation i denne Henseende, men blot lige omtales, hvorledes selve Trykkefrihedsepisoden er blevet skildret af den aandfulde A. D. Jørgensen i hans store, monumentale Oversigt over Frederik VI's og Christian VIII's Tid i Standardværket: »Danmarks Riges Historie« (VIa. S. 191—96).

Helt igennem beskriver Jørgensen Sagens Forløb som et Sammenstød mellem Kongen personlig og de frihedselskende Dele af Folket. Han nævner og citerer visse af de Indlæg, der under Sagens Drøftelse er kommet fra ledende Mænd indenfor Regeringen, men først og sidst er det dog Kongen selv, vi ser optræde i hans Skildring. Det fortælles, hvorledes i Slutningen af 1834 de Angreb, Bladet »Fædrelandet« bragte paa Statsstyrelse og Embedsmænd, omsider fik »Kongens Taalmodighed til at briste«. Han havde længe været dybt forarget over forskellige Sider af den offentlige Polemik, men nu brød hans Vrede endelig frem. »Fædrelandet«s Redaktør, Professor David, blev sat under Tiltale og suspenderet fra sit Embede, og der udgik en kgl. Ordre til den Komité, der havde udarbejdet Forordningen af 1834 om de raadgivende Stænderforsamlinger, om at overveje en Indførelse af Censur i Danmark efter tysk Mønster. Komiteen indgav en enstemmig Indstilling om, at der for Danmark indførtes et Bevillingssystem for Udgivelse af Blade, saaledes som det allerede fandtes i Slesvig; men medens de tre af Komitéens fire Medlemmer mente, at en Ændring i Trykkefrihedslovgiv-

ningen meget vel kunde ske uden Stænderinstitutionens Medvirken, fandt det fjerde Medlem, A. S. Ørsted, at Provinsialstændernes Grundlov udtrykkelig forudsatte deres Medvirken ved en Lovgivning af saadan Art. A. D. Jørgensen nævner, hvorledes den gamle Minister J. S. Møsting rykkede Ørsteds Opfattelse til Undsætning, men som det afgørende i denne Henseende, altsaa for, at der ikke kom nogen ny Trykkefrihedslov uden Provinsialstændernes Medvirken, fremhæver han det betydningsfulde Indtryk, Kongen fik gennem den store Trykkefrihedsadresse af Februar 1835, hvori over 500 Borgere indtrængende bad om Trykkefrihedens Bevarelse. Smukt og poetisk beskrives det, hvorledes Konge og Folk her stod overfor hinanden som i det antike Skuespil, hvor Koret tiltaler den gudebaarne Konge, der vil fremme sin Vilje til Trods for Stadens Folk. Kong Frederik VI, bemærker Jørgensen, kendte vel ikke Kreon og de andre græske Dynaster, men »han fandt uden Vanskelighed Tonen i deres Svar«. Frederik VI's Svar paa Trykkefrihedsadressen blev den Resolution, der fastslog, at Kongen alene var istand til at bedømme, hvad der tjente Statens og Folkets Velfærd, og denne Resolution opfatter altsaa A. D. Jørgensen som skabt og formet af Kongen personlig, endog uden nogen Vanskelighed med Hensyn til at finde de Vendinger, der bedst udtrykte hans dybeste Følelse og inderste Tanke. Jørgensen samler sin Karakteristik, idet han siger: »Det er den faderlige Enevældes sidste Ord i Danmark, Kongens ligesom uvilkaarlige Svar paa den uventede Tiltale; intet Under, at det senere blev slaaet fast som et Ordsprog: vi alene vide.«

Vi forlader nu den store historiske Skildrers Fremstilling af Sagen og gaar over til Undersøgelsen af, hvorvidt vi nødvendigvis maa faa ganske det samme Indtryk af Begivenheder og Forhold, naar vi tager de paagældende Aktstykker for os og undersøger dem saa kritisk, vi formaar, efter de Metoder, der naturligvis er lige saa paakrævede i et Tilfælde som dette, hvor Spørgsmaalet falder indenfor en saa sen Tids Historie, som hvis det drejede sig om et middelalderligt Emne. Vi kan selvfølgelig, naar vi vil eftergranske Forudsætningerne for en betydningsfuld Resolution

af Frederik VI fra Aaret 1835, regne med, at der findes et vægtigere Materiale til vor Oplysning, end hvis det drejede sig om et middelalderligt Kongebrev; vi vil i hvert Fald have Mulighed for meget sikrere Indblik i de Forhold og Omstændigheder, der knytter sig til den Situation, vi beskæftiger os med, og alt det, der mere indirekte kan tjene til at oplyse den for os.

Det første Aktstykke, der vedrører Udviklingen af Trykkefrihedssagen, finder vi frem fra en Pakke i Danske Kancellis Arkiv, som gemmer en Række »Pressecensursager«, og det bestaar i et Reskript fra Frederik VI til Danske Kancelli, dateret den 4. December 1834; Reskriptet lyder saaledes:

»Ved at tilsende Vort danske Kancelli hosfølgende Nr. af Bladet »Fædrelandet« ville Vi allernaadigst have Kancelliet paalagt allerunderdanigst at meddele sin Formening, hvorvidt den indklammede Passus i Afhandlingen om Adskillelse af de forskellige Regeringsfag maatte kunne paadrage Forfatteren Ansvar efter Forordningen af 27. Sept. 1799 og § 2 og den i Slutningen af Forordningen givne Fortolkning af Ordet »laste«. Befalende Eder Gud. Givet i Vor Residensstad osv. Frederik.«

Det skal straks som Kommentar til dette Aktstykke bemærkes, at § 2 i Forordningen om Trykkefrihed af 27. Sept. 1799 rummede en Trusel om Straf af Landsforvisning for den, der »i et trykt Skrift laster, forhaaner eller søger at udbrede Had og Misnøje med disse Rigers Konstitution eller med Kongens Regering.« I Forordningens Slutningsbemærkninger var det til nærmere Forstaaelse af Ordet »laster« udtalt, at »til Eksempel lastes Statens Regeringsform og den ved Landets Love beskyttede Religion, naar disse tillægges saadanne Mangler, at Borgersamfundets Formaal (borgerlig Frihed, Sikkerhed og Almenvel) ikke derved kunne opnaas eller bestaa«. Hvad angaar den kriminelle Passus i »Fædrelandet«s Artikel, som Reskriptet omhandler, da fremgaar det af Kancelliets senere Behandling af Sagen, at det drejer sig om nogle Sætninger, hvori det siges,

[1] Kgl. Reskripter til Dansk Kancelli af henholdsvis 4. og 7. Dec. 1834 om Artikler i »Fædrelandet« (D. K. Fællesafd.: Pressecensursager. Originale kgl. Reskripter og Resol. med Koncepter og Indlæg 1834—45).

at »borgerlig Frihed i sit Væsen indbefatter den Sindsro hos Borgerne, som udgaar fra Overbevisningen om, at enhver i Staten lever sikret mod al Vilkaarlighed«, men at Artiklens Forfatter med Montesquieu maa mene, at en saadan Sindsro og sand borgerlig Frihed ikke kan findes »naar een Person eller eet Raad forener i sig den lovgivende og udøvende Magt.« Med Hensyn til det politiske Ugeblad »Fædrelandet«, der havde bragt Artiklen, maa erindres, at det paa denne Tid var et helt nyt Blad, og dets hele Tone repræsenterede noget hidtil uhørt indenfor dansk offentlig Presse; det var begyndt at udkomme i September 1834, og ved Siden af Dagbladet »Københavnsposten« var det det Organ, der arbejdede mest ihærdigt paa at vække Befolkningens Interesse, ikke blot for de første Stændervalg, der fandt Sted i Efteraaret 1834, men overhovedet for den ny Stænderinstitution, der nu skulde til at træde i praktisk Funktion. Dets Skrivemaade virkede derfor nødvendigvis stærkt irriterende paa enhver, der i det nye parlamentariske Væsen, som nu pludselig skulde indføres i Danmark uden at have nogen Tradition at støtte sig til i Forholdene herhjemme, var tilbøjelig til at se en Fare for stadig Uro i Befolkningen og en Trusel om unødvendige Besværligheder for Regeringen.

Den Artikel fra »Fædrelandet«, hvorom der var Tale i det nye Reskript af 4. Dec., har staaet i Bladet Nr. 10, som er udkommet 30. November. I Bladet Nr. 7, der er udkommet 9. November, stod der en Artikel om Stændernes Petitionsret, og den kom ogsaa til at give Anledning til et kgl. Reskript, men et, der først blev udstedt 7. December, og som gav en kort Besked til Kancelliet om at tage den nævnte Artikels Indhold under Overvejelse i Henhold til Reskriptet af 4. Dec.

Hvad der maa spørges om med Hensyn til Tilblivelsen af disse to Reskripter, er, om de virkelig, som det umiddelbart kunde se ud til, maa antages at være Udtryk for Kongens spontant opblussende Utaalmodighed over Bladskrivernes Udgydelser, hans egen Overvejelse af Artiklernes Indhold, hans selvstændigt fattede Beslutning om, at nu skulde det være nok. Det er straks klart, at Kongen ikke selv har skrevet eller for-

muleret Reskripterne. Ikke blot er den Haandskrift, hvori de foreligger, naturligvis en almindelig Skrivers, og kun Underskriften er Kongens egen; men hvad selve Indholdet angaar, da ved vi, at det laa udenfor Frederik VI's personlige Forudsætninger at udtrykke sig i korrekt Kancellistil, og vi kan ogsaa gaa ud fra, at han ikke optraadte som Jurist, ikke selv gav sig af med at slaa op i Forordninger og finde frem, hvad der i et givet Tilfælde kunde være Brug for af Paragraffer eller Fortolkninger. Han maa nødvendigvis have drøftet Reskripternes Indhold med andre, inden de blev udstedt, og hvem skulde han snarere have talt med derom end netop med Præsidenten i det Kancelli, de blev rettet til, altsaa Statsminister Poul Christian Stemann? Det vilde i Virkeligheden slet ikke passe med det Indtryk, vi ellers kan have af Frederik VI's Hensyntagen og, som man vist kan tilføje, Uselvstændighed overfor sine Raadgivere, hvis han gennem sit Kabinet havde sendt saadanne Ordrer til Danske Kancelli uden først at tale derom med Kancelliets Leder. Der har været Tid nok til Drøftelse, da det første Reskript dog kom hele fem Dage efter den paagældende Artikels Fremkomst, og der derefter hengik tre Dage, inden det næste, vedrørende en næsten maanedgammel Artikel, fremkom. Men antager vi altsaa, at Reskripternes Udstedelse er Frugt af Samtaler mellem Kongen og Kancellipræsidenten, da vil det vistnok ikke være for dristigt i vore Antagelser at gøre det næste Skridt og formode, at det i Virkeligheden var Stemann, ikke Kongen, der tog Initiativet for paa denne Maade at rejse et Spørgsmaal, han ikke saa let kunde have faaet sine Kolleger i Kancelliet til at tage op ellers (naar Stemann først havde fremskaffet en kgl. Ordre dertil, maatte de jo gøre det). Efter alt, hvad der kan vides og dokumenteres om Stænderinstitutionens Tilblivelse, var Stemann langt mere end Kongen selv betænkelig ved den Ændring i Statsstyrelsens Vilkaar, som dermed vilde finde Sted (jfr. mit Værk om Stænderforsamlingerne). Det laa ganske sikkert ogsaa langt bedre for ham end for Frederik VI at granske omstændeligt, hvad Bladene under de nye Forhold begyndte at offentliggøre af politiske Indlæg, og hvilke statsretlige Kætterier

der kunde være udtrykt eller antydet gennem enkelte Ord eller Sætninger. Men tilmed foreligger der i Sagen det Indicium, at under Kancellikollegiets Forhandlinger i Henhold til de kgl. Reskripter har Stemann været den eneste Mand, som fulgte den Anvisning, der var givet ved Reskripternes Ordlyd, og stillede sig paa det Standpunkt, at Fædrelandets Redaktør, Professor C. N. David, burde tiltales til Dom, ikke bare efter Forordningen af 27. Sept. 1799 i Almindelighed, men efter dens strenge § 2.

Resultatet af Kollegiets Forhandlinger og dets »Meddelelse« til Kongen i Sagen blev en udførlig Betænkning dateret 12. December 1834[1].

Kollegiet udtaler i denne Betænkning enstemmigt, at Bladet »Fædrelandet« har antaget en lidet ønskelig Tendens, der er egnet til hos »mindre tænkende og prøvende« at fremkalde en ikke vel begrundet Utilfredshed med forskellige offentlige Indretninger, og lige saa enstemmigt anerkendes det, at de i Reskripterne omhandlede Artikler har været særlig graverende. Halvdelen af Kollegiets Medlemmer, derimellem A. S. Ørsted, M. Hansen, H. G. Bentzen, mener dog ikke, at der er nogen Anledning til at skride ind ad Rettens Vej. Det mener derimod Kancelliets Præsident, Stemann, og han giver meget kraftigt Udtryk for denne Mening. Med Hensyn til, hvad der er sagt i »Fædrelandet«s Nr. 10 om Betingelserne for borgerlig Frihed og Sindsro, siger han bl. a. følgende: »Da nu efter Danmarks Riges Grundlov, som er Kongeloven, hele Statsmagten uadskilt er og skal blive forenet hos een Person, nemlig Enevoldskongen, saa er det formentlig utvivlsomt, at den, der saaledes, som her af Prof. David er sket, bestemt erklærer, at saadan Lovgivning er uhensigtsmæssig, og at Borgerne under den ikke kan finde Sindsro eller nyde sand borgerlig Frihed, ligefrem tillægger Rigets Konstitution en saadan Ufuldkommenhed og saadanne Mangler, at Borgersamfundets Maal ikke dermed kunne opnaas eller bestaa, og altsaa laster Konstitutionen i den Betydning, hvori dette Ord udtrykkeligt tages i Forordningen 27. Sept.

[1] Findes samme Sted som de kgl. Reskripter af 4. og 7. Dec.

1799.« Med Hensyn til Artiklen i Nr. 7 om Stændernes Petitionsret fremhæver Stemann en Række Udbrud og Sætninger, hvor der er Tale om f. Eks. Stændernes Magtfuldkommenhed, om vor repræsentative Forfatning, om at det beror paa Folket, »hvilken Kraft det vil lægge i sine udvalgtes Beslutninger«, om »al den Magt, hvormed hele Nationens førende Aand og Kraft vil vide at gøre sig gældende«, og han mener, at den, der er ansvarlig for Artiklen, ubetinget har gjort sig fortjent til at blive anklaget for at have tilskyndet til Forandring i den ved Statens Grundlov bestemte Regeringsform og for at have lastet og søgt at udbrede Misnøje med Danmarks Konstitution, altsaa fortjent til at blive anklaget efter Trykkefrihedsforordningens strenge § 2. Naar Kancellipræsidenten saaledes helt ræsonnerede i Tilslutning til de kgl. Reskripters Aand og Indhold, maa det unægtelig ligge nær i ham at se Reskripternes egentlige Ophavsmand, da jo altsaa andre Omstændigheder tyder i samme Retning, men ingen, som det maa synes, i modsat.

Stemann fik Støtte fra to andre Medlemmer af Kancellikollegiet, Lassen og Lange, dog kun for saa vidt disse to Mænd vilde gaa med til almindelig Tiltale mod Professor David for Overtrædelse af Trykkefrihedsloven, altsaa ikke netop efter § 2, men saaledes at der eventuelt kunde blive Anvendelse for de mildere Paragraffer, da de tvivlede om Muligheden af at faa Domstolene til at anvende den strengeste Paragraf. Da der ikke var opnaaet Enighed i Kancelliet, blev Sagen til sidst, efter at de forskellige Standpunkter var fremført, formelt blot henstillet til Kongens Afgørelse, idet man tillige enstemmigt henstillede, at der, saafremt David skulde tiltales for Artiklerne i hans Blads Nr. 7 og 10, tillige maatte blive rejst Tiltale mod ham for en Artikel i Nr. 11, betitlet: »Hvad kan det hjælpe?« I den var der bl. a. Tale om den Erfaring fra Julirevolutionen, at Soldater i vore Dage ikke altid lod sig bruge mod civile Borgere, unægtelig en meget kraftig Antydning af, hvad der ogsaa kunde komme til at ske herhjemme. Artiklen var skrevet af Johannes Hage, en utvivlsomt enthusiastisk og idealistisk Mand, der dog har savnet nogen nøgtern politisk Sans for den

nedarvede danske Enevældes nøje Sammenhæng med den danske Folkekarakter: naar Talen var om at bane Vej for det ny, der nu ogsaa herhjemme stod for Døren, lod han sig lidt vel let gribe af Begejstring for fremmede, udanske Metoder.

Kancelliets Betænkning blev som sagt afgivet 12. Dec., og 14. Dec. fulgte Kongens Resolution, hvorefter David skulde tiltales for Overtrædelse af Trykkefriheden. Herved rettede Kongen sig blot efter, hvad Halvdelen af Kancelliets Medlemmer med Stemann i Spidsen var enige om, men tog ikke Hensyn til Stemanns særlige Forslag om en Tiltale efter Trykkefrihedslovens § 2. Afgørelsen maa synes som ligefrem bestemt ved en Afstemning i Kancelliet, hvor Stemmerne stod lige og Formandens Stemme da blev den afgørende, hvad der paa karakteristisk Maade vidner om Frederik VI.s Hensyntagen til et Kollegiums Indstilling og om, at den foreliggende Sag ikke har haft et saa stærkt personligt Tag i ham, at han har villet fravige et saadant Hensyn.

16. December skete der saa det, at der til den saakaldte Stænderkomité, det Fællesudvalg fra Danske- og Slesvigholstenske Kancelli, som havde været nedsat for at udarbejde Stænderforordningerne, udgik et kgl. Reskript[1], lydende saaledes:

»Da Skrivefrækheden ogsaa i de her udkommende Blade og Tidsskrifter mere og mere tager Overhaand, ville Vi allernaadigst have Komitéen paalagt at nedlægge allerunderdanigst Betænkning, hvorvidt lignende Bestemmelser som de, der i saa Henseende, som vedtagne ved Forbundsforsamlingen i Frankfurt, er gældende for Vore Hertugdømmer Holsten og Lauenborg, kunde paabydes saavel for Kongeriget Danmark som for Hertugdømmet Slesvig.«

[1] Findes ligesom de Vota, der i denne Anledning blev afgivet af Komiteens enkelte Medlemmer, i Danske Kanc. Fællesafd. : Akter fra Kancellipræsidentens Arkiv I. Akter til Stænderkomiteens Forhandlinger ang. Forholdsregler mod Pressens Misbrug 1834—37. Her ogsaa Koncept til Kommiteens allerunderd. Betænkning af 20. Febr. 1835, der ligesom en særskilt Betænkning af A. S. Ørsted findes i Kong Frederik VI.s Cabinetssekretariat, ujournaliserede Sager 1830—39, Læg 1835.

Om den nøje Sammenhæng mellem dette i sin Tendens saa vidtrækkende Reskript og den specielle Sag i Anledning af »Fædrelandet«s Journalistik kan der ingen Tvivl være. Med Hensyn til, hvem der skal opfattes som Reskriptets egentlige Ophavsmand, da synes der ikke at kunne være nogen større Betænkelighed ved at antage, at det maa være Stemann. Vi har set, hvor megen Iver han udfoldede i den Davidske Sag, at tale om »Skrivefrækhed« er rigtig i hans robuste og aggressive Stil, og naar vi ikke kunde formode, at Kongen paa egen Haand havde givet Ordre til Sagsanlæg mod »Fædrelandet«s Redaktør, saa har det dog ligget endnu langt fjærnere fra Frederik VI.s Forudsætninger og sædvanlige Fremgangsmaade selvstændigt at gribe Initiativet til Overvejelse af en saa vidtrækkende og betydningsfuld Ændring i Landets Lovgivning. Der mangler heller ikke det Vidnesbyrd om Stemanns særlige Forhold til Sagen, at vi under Stænderkomiteens følgende Forhandling i Henhold til den modtagne Ordre træffer ham som den eneste, der principielt slutter sig til den Tanke, der er udtrykt i Reskriptet.

Et Votum, han afgav 19. Januar 1835, indleder han med disse karakteristiske Ord: »Tonen i de i den senere Tid i København udkomne Skrifter og i Særdeleshed i de periodiske Blade har taget en Retning, der turde fremkalde de fordærveligste Følger, dersom dette Uvæsen ikke med kraftig Haand standses. Tendensen til at undergrave vores Constitution og til at fremkalde Indførelsen af en fuldkommen repræsentativ Forfatning er deri umiskendelig...«. Der maa derfor, mener Stemann, fra Lovgivningens Side træffes nye Foranstaltninger, og udtrykkelig erklærer han, at efter hans Skøn vilde »det virksomste Middel« være »en fuldstændig Censurs Indførelse«. Imidlertid har de to Repræsentanter i Stænderkomiteen for Slesvig-Holstenske Kancelli, J. P. Höpp og Otto Moltke, i Forvejen erklæret, at det var ufornødent at indføre en Censur som den, der siden 1819 gjaldt i de tyske Hertugdømmer, da der i Slesvig ligesom iøvrigt ogsaa i Holsten 1820 var blevet indført et meget mere effektivt System, hvorefter intet Dag- eller Ugeblad maatte udkomme uden særligt Privilegium for Udgiveren. Et saadant System

skulde da ogsaa synes at være det mest anbefalelsesværdige for Danmark, og da baade Moltke og Høpp stillede sig paa dette Standpunkt, har Stemann fundet det klogest at slutte sig til dem og ikke rejse noget positivt Forslag om Censur.

I den Betænkning, der af Komiteen afgaves om Sagen, fastholder han dog visse særlige Forslag i den Retning, at det i de Tilfælde, hvor et Blad indeholder noget om ikke strafværdigt saa dog utilbørligt, skal være Kancelliet og ikke Domstolene, der endelig afgør, om Bladet for Fremtiden skal have Lov til at udkomme.

Ogsaa det fjerde Medlem af Stænderkomiteen, A. S. Ørsted, mente, at et Bevillingssystem vilde være et lempeligt og maaske virksomt Middel til at hindre Pressens Misbrug. Modsat de tre andre Medlemmer hævdede han dog Nødvendigheden af, at en Lov som den omhandlede ikke blev udstedt, uden at den først blev forelagt for Stænderforsamlingerne, da den efter hans bestemte Opfattelse angik de »personlige Rettigheder«, der ifølge Stænderanordningen af 1831 faldt ind under Forsamlingernes Omraade. Energisk kæmpede Ørsted for, hvad han her ansaa for det ene rigtige, ikke blot i to Vota, han afgav under Stænderkomiteens Forhandlinger, men ogsaa i en særlig Betænkning, han indgav til Kongen ved Siden af Komiteens almindelige Betænkning. Hans Betragtning er præget af hans dybe juridiske Samvittighedsfuldhed overfor en given Lovs Bestemmelser, men ogsaa umiskendelig af en Velvilje overfor den nye Folkerepræsentation, der er ligesaa udpræget som den tydelige Modvilje, vi kan konstatere hos Stemann.

Det var den 20. Februar 1835, Stænderkomiteen afgav sin Betænkning om Trykkefrihedssagen. Rent bortset fra Stridsspørgsmaalet om, hvorvidt en ny Trykkefrihedslov kunde gennemføres uden Provinsialstændernes Medvirken, havde der altsaa i Komiteen været Enighed om, at der tiltrængtes en ny Trykkefrihedslov med væsentlig indskrænkende Bestemmelser. Det vil sige, at der virkelig var opstaaet en truende Situation for den bestaaende Trykkefrihed, og det var ikke et pludseligt Kongelune, som var den truende Faktor; det var et Forslag, vedtaget

enstemmigt af de fire ledende Mænd indenfor det danske Monarkis indre retslige og kulturelle Administration.

I denne Situation var det, den berømte store Trykkefriheds-adresse blev indleveret til Kongen. Det skete netop Dagen efter Betænkningens Udfærdigelse, altsaa 21. Februar. Adressen havde 5—600 Underskrifter fra københavnske Borgere og Embeds-mænd, deriblandt mange fra Regeringens egne Kontorer. Adressen berører ikke Spørgsmaalet om, hvorvidt en eventuel ny Trykkefrihedslov bør forelægges Provinsialstænderne, et Spørgsmaal, hvis Eksistens næppe er kommet til almindelig Kundskab, den taler blot om det, der er Hovedsagen, det, om hvilket der har bredt sig ængstende og jo unægtelig ikke ube-grundede Rygter. Hvad Adressens Underskrivere beder om, er, at Foranstaltninger, ved hvilke Skribentens Virksomhed under-kastes andet Baand end Lovens og Domstolenes, maa blive holdt udenfor Danmark.

Kongens Svar paa Adressen, det berømte Vi-alene-vide-Aktstykke, er dateret 26. Februar og blev efter kgl. Paalæg gennem Danske Kancelli offentliggjort i den officielle Kollegial-tidende[1]. Ordret lyder det saaledes:

»Det har været Os uventet at se, at flere af Vore kære og tro Undersaatter have kunnet ansøge om, at ingen Forandring i Trykkefriheds-Anordningen maa foretages; thi ligesom Vor landsfaderlige Opmærksomhed stedse har været henvendt paa at bidrage alt, hvad der stod i Vor kongelige Magt, til at virke for Statens og Folkets Vel, saaledes kan heller ingen uden Vi alene være i Stand til at bedømme, hvad der er begges sande Gavn og Bedste, hvilket Vi ogsaa fremdeles med samme Iver og usvækkede Kærlighed til Vort Folk ville være betænkt paa at fremme.

Befalende Eder Gud.«

Der er straks Anledning til at gøre opmærksom paa, hvor-ledes den oprindelige agitatoriske og senere mere ordsprogs-mæssige Udnyttelse af dette historisk berømte Dokument har

[1] 1835 (28. Febr.) S. 137, se iøvrigt D. Kanc. 2. Dept. 1835, Resol. 1. Halvaar Nr. 38 b., Journal Nr. 478/35.

haft Brug for en koncentreret og ikke ganske korrekt Citatform. Udtrykket »Vi alene vide« forekommer jo slet ikke i Reskriptet, men ganske vist findes der et andet Udtryk, der siger nogenlunde det samme.

Det behøver ingen Diskussion, at saafremt man tager det kgl. Reskript af 26. Februar 1835 efter Bogstaven og ikke ræsonnerer nærmere over dets Forudsætninger, da bliver det nødvendigvis at opfatte som en voldsom Tilkendegivelse af den rent personlige Kongemagt og Kongevilje. Det egentlige Maal ved hele den Problemstilling, vi her har været inde paa, har imidlertid været at faa fastslaaet, om ikke Billedet af det ejendommelige Aktstykkes historiske Plads og Betydning maa komme til at staa paa anden Maade, naar vi ser det ud fra en mere kritisk Vurdering af dets Forudsætninger. Efter alt, hvad der hidtil har kunnet fremføres, vil det kunne betegnes som usandsynligt, at Frederik VI selv har haft noget væsentligt med Reskriptets Affattelse at gøre, og man tør udpege Kancelli-præsident Stemann som Affatteren. Skrivelsen er indføjet i Kancelliets Resolutionsprotokol, men der foreligger ingen Koncepter eller andet, der direkte kan oplyse om dets Tilblivelse. Man behøver dog som Bevis ikke blot at nøjes med en Henvisning til alle de Indtryk, vi hidtil har faaet, af Stemanns Optræden og Holdning i Trykkefrihedssagen, men det vil være muligt at anføre en officiel Udtalelse fra Stemann fra en tidligere Lejlighed, hvor han anslaar en Tone og bruger Udtryk, der ligger tæt op ad de Vendinger, der er brugt i Reskriptet af 26. Februar.

I nogle Sommeruger i 1832 havde Stemann haft den Opgave at lede den Forsamling af 35 saakaldte oplyste Mænd, der fra de forskellige Egne af Danmark var blevet indkaldt for at sige deres Mening om den planlagte Stænderinstitutions Indretning. Da han ved Forsamlingens Hjemsendelse 17. August holdt sin Afskedstale, mindede han om, hvorledes forskellige Meninger havde gjort sig gældende under Forhandlingerne, og sagde derpaa de i den foreliggende Sammenhæng bemærkelsesværdige Ord: »Kongen vil nu veje disse Meninger og de Grunde, hvorpaa de

er støttede, og derefter tage den Beslutning hans Visdom, hans inderlige Faderkærlighed for sit Folk og den højere og mere omfattende Synspunkt, fra hvilken han overskuer det hele i sit Sammenhæng, viser ham at være mest gavnlig.«[1] Navnlig Vendingen om, at Kongen overskuer det hele fra et over andre hævet Synspunkt minder jo ved sin Tendens meget stærkt om det »Vi alene«, der skulde blive udtalt i 1835, og peger, synes det, afgjort i Retning af, at der var samme Ophavsmand for begge Udtalelser. Hvad angaar den Mening og Hensigt, der her har været fra Stemanns Side, da vidste han naturligvis i August 1832 udmærket godt, at det ikke saa meget var Kongen personlig, men først og fremmest Ministre og Kollegier, der nu skulde have fat i de Forslag, »de oplyste« havde stillet, og omstændelig gennemgranske dem. Men det var ikke væsentlig anderledes, det forholdt sig med den hele Trykkefrihedssag i Februar 1835.

Det maa i denne Forbindelse omtales, at der i Dagene mellem Trykkefrihedsadressens Indlevering og det kongelige Svar indenfor Regeringen er optraadt en Mand, der fik et afgørende Ord ikke ved Formuleringen af den offentlige Udtalelse, men saa meget mere ved den reelle Beslutning, som herefter skulde blive truffet angaaende Sagen. Det var den gamle Statsminister J. S. Møsting, der siden 1831 blot var Minister uden Portefeuille, men havde bevaret stor Indflydelse. Dateret 21. Februar foreligger et Brev fra ham til Kongen, hvori han takker for Meddelelse om Trykkefrihedsadressen, og hvoraf det iøvrigt fremgaar, at han har været syg og sengeliggende. Dateret 22. Februar, altsaa fra den følgende Dag og formodentlig affattet paa Sygelejet, foreligger en Betænkning af ham[2], hvori han skarpt gør op med Stænderkomiteens hele Standpunkt i Trykkefrihedssagen. Han finder det utilraadeligt at gøre Presseorganer afhængige af

[1] Koncepter til Kancellipræsidentens Taler m. m. som Præses i de oplyste Mænds Forsamling 1832; Tale af 17. August (Akter fra Kancellipræsidentens Arkiv ang. Provinsialstænderne 4 a).

[2] Kong Frederik VI.s Cabinetssekretariat, ujournaliserede Sager 1830—39, Læg 1835.

Privilegier og vil have hele Sagen stillet i Bero, til der er faldet Dom over David. Bestemt hævder han ligesom Ørsted, at Stændernes Ret til at tale med om denne Sag ikke lader sig bortfortolke, og han tilføjer, at det vil være uværdigt for Kongen at ty til Fortolkninger. »Kongen,« siger han, »holdt altid sit Ord i dets mest udvidede Forstand, og Hans Majestæt har derved vundet den Tillid, som enhver retskaffen dansk Mand sætter til sin Konge. Saadan er det, og saadan vil det vedblive at være.«

Det umiddelbare Indtryk ved at finde et Dokument som dette blandt Sagerne i det kongelige Kabinetsarkiv vil uvilkaarlig afføde en vis Forbavselse over, at en Enevældens Tjener turde vove at tale saaledes til Enevoldskongen, at gamle Møsting kunde tillade sig paa denne Maade at irettesætte Frederik VI, da Kongen var ved at gøre noget, han ikke syntes om. Imidlertid lægger man Mærke til, at Betænkningen ikke er stilet til Kongen, men blot bærer Overskriften »Betænkning«, og naar man saa dernæst har taget hele den Situation, der forelaa, i Betragtning, bliver man klar over, at Møsting i sin Betænkning ikke har talt først og fremmest til Kongen, men til Flertallet i Stænderkomiteen. Det var ikke Frederik VI, men Stænderkomiteens Medlemmer, der i dette Øjeblik havde gjort noget, som Møsting misbilligede. Betænkningen er utvivlsomt blevet forelagt Kongen, der dog ikke kan antages at være blevet stødt over den. Han har sandsynligvis været ganske tilfreds med, at ogsaa denne gamle betroede Raadgiver vilde sige sin Mening om den foreliggende Sag og endda paa en Maade, der viste, hvor megen Omsorg han nærede for det rette Forhold mellem Konge og Folk[1].

Under den nærmest følgende Tids Drøftelser er Møstings Standpunkt blevet det sejrende. 15. April 1835 udgik et nyt Reskript til Stænderkomiteen[2]. Ogsaa det var præget af en vis

[1] Mit Synspunkt overfor den omhandlede Situation er ved fornyet Betragtning blevet noget anderledes end ved min Behandling af den i De danske Stænderforsamlingers Historie 1830—1848 I S. 341 f. (1931).

[2] D. K. Fællesafd.: Akter fra Kancellipræsidentens Arkiv vedr. Provinsialstænderne. I. Akter til Stændersamlingernes Forhandlinger ang. Forholdsregler mod Pressens Misbrug 1834—37.

Stemannsk Tone i Formen, men i Realiteten betød det en Afgørelse efter Møstings Forslag; Trykkefrihedssagen blev stillet foreløbig i Bero, og da den atter i Efteraaret 1835 blev taget op, blev den behandlet i Henhold til de Tanker, der var fremsat af Møsting. Der er ikke blevet givet nogen ny Lov om Trykkefriheden, før det paagældende Udkast havde været forelagt Stænderforsamlingerne.

Det var kun naturligt, at Møsting som Kabinetsminister kom til at udtale sig om en Sag som Trykkefrihedssagen. Men det er meget muligt, at baade Tidspunktet for Afgivelsen af hans kortfattede Erklæring, der meget vel kan være skrevet paa een Dag, og ogsaa Indholdet af den har været paavirket af Trykkefrihedsadressen, der for saa vidt har øvet sin Virkning ikke ved det Indtryk, den gjorde paa Kongen, men ved det Indtryk, den gjorde paa en Minister. Saa vidt vi overhovedet kan følge Trykkefrihedssagens Udvikling fra December 1834 til April 1835, vil selv den, der ikke vil bøje sig for ethvert Led i den her opstillede Argumentation, men fastholde, at Kongen maa have udfoldet et personligt Initiativ, dog være nødt til at indrømme, at den hele Sag i meget ringe Grad har ligget i Kongens egen Haand; det er Ministre og Kollegiemænd, der har haft det egentlig afgørende Ord for Sagens hele Behandling og Forløb. Overfor selve det opsigtsvækkende Svar, der blev givet paa den store Adresse, bliver det da alene i Kraft af denne umiddelbare Baggrund umuligt for os at anlægge det traditionelle Synspunkt. A. D. Jørgensen kaldte Svaret »den faderlige Enevældes sidste Ord«. Vi maa nøjes med at opfatte det som det vrede Udbrud af en bureaukratisk Minister, der saa det System, han repræsenterede, truet af den nye politiske Bevægelse.

Det specielle Problem og den Situation, der her er fremstillet, rummer netop ved deres særlig karakteristiske Beskaffenhed ogsaa et særligt Perspektiv med Hensyn til de Metoder og Synspunkter, der i Almindelighed bør følges ved Studier over Enevældens Politik og Administration. Vi har faaet understreget, at det ikke bør være Forskerens Indstilling uden videre

at opfatte enhver Handling eller Beslutning af den enevældige Kongemagt blot som Resultatet af hans rent personlige Vilje eller Forgodtbefindende. Den normale Problemstilling maa blive, at vi systematisk søger efter de Mænd, der har staaet bagved Kongen eller ved Siden af Kongen, og kun regner med en selvstændig Indsats fra hans Side, hvis den bestemt lader sig paavise.

Orla Lehmanns Beretning om Ministerskiftet i November—December 1863.

Meddelt ved

AAGE FRIIS

Orla Lehmann nedskrev ofte Erindringer om betydningsfulde Afsnit af sit Liv og sin politiske Gerning. Undertiden var hans Optegnelser samtidige, undertiden skrev han først langt senere om dette eller hint. I Hother Hages og C. Plougs Udgave af »Orla Lehmanns efterladte Skrifter« (1872—73) tryktes adskillige saadanne Nedskrifter og senere aftryktes Brudstykker i Julius Clausens i 1903 udgivne Skrift »Af Orla Lehmanns Papirer«.

Det i sidstnævnte Værk foretagne Udvalg er, som af Udgiveren oplyst, ingenlunde udtømmende, hverken hvad angaar bevarede Breve eller Optegnelser. Orla Lehmanns og hans nærmestes efterladte Papirer indeholder saa meget vigtigt, at Historikerne stadig maa søge dertil, og en ny Udgave er paakrævet. Hovedmassen af Lehmanns Papirer findes paa Det kgl. Bibliotek, en Del er kommet til Rigsarkivet, og en Rest ejes af Ove Rodes og Helge Rodes Arvinger.

Til Rigsarkivet kom i 1919—20 fra A. D. Jørgensens Efterladte et meget væsentligt Manuskript, der 8. Marts 1885 af A. F. Krieger var skænket A. D. Jørgensen. Det ligger nu i Orla Lehmanns Privatarkiv. Det er en Beretning, som Lehmann i de første tre Maaneder af 1864 skrev om »Ministerskiftet i 1863« med Tillæg »Det holstenske Ministerium«. Dette Manuskript savnede Julius Clausen, da han i »Af Orla Lehmanns Papirer« (S. 216—227) aftrykte, dog ingenlunde nøjagtigt, nogle meget interessante kritiske Bemærkninger til denne Beretning om »Ministerskiftet i 1863«, som C. Hall og C. E. Fenger havde fremsat, da Lehmann forelagde den for sine to Kolleger og Venner. Disse kritiske Tilføjelser, hvortil Lehmann atter har føjet nogle Bemærkninger, findes i Det kgl. Biblioteks Ny kgl. Sml. Fol. 1477 X b Varia 1855—65.

Lehmanns Beretning, som er egenhændigt skrevet paa brækkede hvide Folioark, er vel nærmest en Koncept med mange Rettelser og Tilføjelser, dels gjort straks under Nedskriften, dels senere med samme sorte Blæk, med violet Blæk eller med Blyant. I Lehmanns Manuskript findes et Par Randbemærkninger med C. Halls Haand, og adskillige af Lehmanns Ændringer er øjensynlig fremkaldt ved de ovenfor omtalte, for sig selv nedskrevne kritiske Bemærkninger af Hall og Fenger.

Manuskriptet har til Overskrift: »XII. Ministerskiftet 1863«. Da Lehmanns Skrift »Om Aarsagerne til Danmarks Ulykke, et historisk Tilbageblik«, hvis første Udgave — af de 8, der ialt fremkom, de fleste i Løbet af faa Uger — averteredes som udkommet i første Uge af December 1864, er inddelt i 8 Afsnit (foruden Indledning og Slutning), der er betegnet med I—VIII, har det formentlig været Tanken, at Afsnittet om Ministerskiftet 1863 skulde indgaa i denne Piece. At Lehmann S. 44 i Piecen udtrykkelig siger: »Jeg ønsker ikke paa dette Sted at inddrage de endnu saa nye Begivenheder, der knytte sig til Christian IX.s Regjering«, kan vel bekræfte Formodningen om, at Afsnit XII er tænkt som en Fortsættelse af det i den trykte Piece givne »historiske Tilbageblik«.

Bortset fra det Par smaa Bemærkninger, som Hall gjorde paa selve Lehmanns Manuskript, gav han og Fenger deres Kritik til Kende ved Nedskrift paa særlige Ark, da Lehmann, som det fremgaar af Fengers Bemærkning (S. 27) i Indledningen til hans Kritik, ca. 3 Maaneder efter Begivenhederne om Ministerskiftet forelagde Manuskriptet for sine Kolleger. Fengers sidste Bemærkning er dateret 31. Marts 1864. Lehmanns Fremstillinger har øjensynlig været i Arbejde nogenlunde samtidig; det fremgaar af flere Bemærkninger i »Aarsagerne til Danmarks Ulykke«, at Manuskriptet dertil først er afsluttet i November Maaned, efter at Freden i Wien var afsluttet.

Saavel Lehmanns Manuskript som Halls og Fengers kritiske Bemærkninger er, med Rettelse af uvæsentlige Fejl, i det følgende bogstavret aftrykt, som de foreligger, Lehmanns Beretning i hans egen endelige Redaktion. Alle Tilføjelser af Udgiveren er i Teksten sat i skarp Parentes og ved Notetal henvises til Udgiverens Oplysninger og Bemærkninger, der er samlet til sidst (S. 341—45). Nederst paa Siden findes i Noter, betegnet med Stjerne, dels Lehmanns egne Tilføjelser til Manuskriptet, dels alle de Overstregninger eller Rettelser, foretagne i Koncepten, som synes at have blot mindste Betydning. Overskrifterne over de enkelte Afsnit findes alle med Lehmanns Haand i Manuskriptet; nogle, som han har overstreget, er her sat i Parentes.

Enkelte Rettelser i Manuskriptet er foretaget med blaat Blæk, i Modsætning til det øvrige med latinske Bogstaver, og med en anden Haand end Lehmanns, Halls og Fengers. Dette stammer vistnok fra Hother Hages senere Arbejde med Manuskriptet.

I I. Afdeling aftrykkes Beretningen om »Ministerskiftet i 1863«, i II. Fengers og Halls særlige Bemærkninger med Lehmanns Tilføjelser dertil, i III. Afdeling meddeles Lehmanns Tillæg »Om det holstenske Ministerium« og i IV. Afdeling Halls særlige »Supplerende Bemærkninger« dertil.

I Udgiverens Oplysninger citeres Neergaard: »Under Junigrundloven« som Neergaard, medens ved Krieger henvises til »Kriegers Dagbøger 1848—80«, udgivet af E. Koppel, Aage Friis og P. Munch.

I.

Ministerskiftet 1863.

Thronskiftet.

Frederik den Syvendes Død, der saa betimelig for ham og hans Eftermæle, men saa ubeleiligt for hans Folk indtraf d. 15. November midt under Forberedelserne til med gode Udsigter til Foraaret at kunne optage den Kamp med det tydske Forbund, hvis Uundgaaelighed længe havde været Alle klar, vakte en stor og almindelig Bekymring. Han havde med Talent og med Held spillet sin Rolle til Ende, og kunde med god Føie sige: vos plaudite! Og heller ikke var han stedet* til den sidste Hvile, førend Folkepoesien — for ikke at tale om den hele Hærskare af Poeter — havde bemægtiget sig ham og af ham dannet en Mythe, der næsten syntes at tilhøre Dan Mykilati eller Frode Fredegods Tid. Det er ikke her Stedet til at give hans »Portrait«, endnu mindre til at resumere hans Historie; men jeg kan dog ikke tilbageholde den Bemærkning, at det for mig, i hvis religiøse og historiske Livsopfatning Læren om Legendernes Opkomst og Udvikling har megen Betydning, var interessant at være Vidne til, hvorledes — midt i vor Offentlighedens og Kritikens Tidsalder — en saadan Mythe kunde voxe op for en halv undrende, halv troende Samtids Øine. Hertil bidrog imidlertid ikke blot den vemodige Følelse, der fremkaldtes ved Udslukningen af en Kongeæt, der i det Mindste havde Ældens Prærogativ, Erindringen om den betydningsfulde Udvikling, der knyttede sig til Frederik den Syvendes Navn, og de sympathe-

* *Rettet fra:* Og virkeligen var han ikke stedet.

tiske Rørelser, hans hele Personlighed var skikket til at fremkalde, navnlig hos hele den danske Almue, men tillige Forudfølelsen af de Ulykker, Thronskiftet vilde bringe over Landet*.

Thronfølgeren var lige kommet tilbage fra et Besøg i England[1]. Han havde lagt Hjemveien over Glücksborg, men ikke set Kongen, som den Dag var i Kappel, hvorfra han vendte syg tilbage[2]. Den saa hurtig paafølgende Død levnede Prindsen kun faa Dage til at forberede sig paa den forestaaende Forandring, som fra et stille, lykkeligt og hæderligt Privatliv skulde kaste ham ud i det offentlige Livs vildeste Storme. Opgavens umaadelige Vanskelighed bør tages i billig Betragtning ved Bedømmelsen af Maaden, hvorpaa den blev løst.

Den første Sag, der paa Thronen ventede Kong Christian den Niende, var den nye Fællesforfatning, som var vedtaget af Rigsraadet, men ikke underskrevet af Kongen**.

---

* *Overstreget er:* og den ringe Tiltro, Folket havde til den samme næsten fremmede Thronfølgers Evner, Anskuelser og Hjertelag.

** Man søgte dengang blandt Bønderne at udbrede den Mening, at Frederik den Syvende ikke vilde have underskrevet denne ufolkelige Forfatning, eller i al Fald vilde have betinget sit Samtykke af dens Vedtagelse af en dertil sammenkaldt dansk-slesvigsk Folkeforsamling. Da denne Konge ikke blot var fuldstændig inde paa hele den Opfattelse af vore Forhold, hvorpaa Forfatningen var bygget og uden nogen Betænkelighed havde samtykket i dens Forelæggelse, men*** under sit sidste Ophold i Kjøbenhavn varmt havde anbefalet dens hurtige Antagelse til ethvert Rigsraadsmedlem, som var kommet ham for Øie, er det Hele rimeligvis et rent Opspind. Men selv om han under Blixen-Fineckes Besøg paa Glücksborg d. 6. October skulde have ladet noget ubestemt Ord til Svar paa Opfordring i den Retning [falde]****[3], er det ligefuldt hævet over enhver

*** *Overstreget er:* uden mindste Foranledning fra Ministeriets Side.

**** *Rettet fra:* ladet sig noget Saadant foresnakke af denne »letfærdige Cavaler«.

For Ministeriet var Lovens Stadfæstelse naturligvis et Cabinetsspørgsmaal, da den var det klare og endelige Udtryk for den Politik, der med overmaade stor Betænksomhed og under stor Modstand efterhaanden havde arbeidet sig frem til en temmelig almindelig Anerkjendelse, som det eneste Middel til at forene et uafhængigt og frit dansk Riges Opretholdelse med det tydske Forbunds traktatmæssige Ret og stigende Fordringer med Hensyn til de tydske Forbundslande Holsten og Lauenborg[4]. Da det imidlertid var vitterligt, hvor lidet Kong Christian hidtil havde sympathiseret med denne Politik, besluttede Hall, ved at indstille Lovens Stadfæstelse, udtrykkelig at indskærpe Kongen, at denne ikke kunde være en isoleret Akt, men indeholdt en bestemt Tilslutning til det hele System, hvis Udtryk den var. Kongen maatte derfor nu afgjøre, om han vilde slutte sig til denne* Politik, selv med den meget nærliggende Fare for et Brud med Tydskland, eller om han ved at bøie sig for dettes Fordringer i Udlandet** vilde søge en Støtte mod alle de indre Vanskeligheder, som ufeilbarlig deraf vilde følge. Kun maatte Afgjørelsen være klar og bevidst, da det umulig kunde baade enten Kongen eller Landet, dersom Uenigheden skulde dukke op igjen, hvergang Conseqventserne af den nu tagne Beslutning kom frem. Hall bad derfor Kongen om, hvis han havde Betænkelighed ved at vandre frem paa den af hans Forgænger betraadte Vei, strax, medens han endnu havde frie Hænder, at se sig om efter et nyt Ministerium efter sit eget Sind. Overensstemmende med den saaledes indtagne Holdning foreslog Ministeriet et aldeles farveløst Budskab til Rigsraadet og Proklamation til Folket i Anledning af Thronskiftet, ligesom det er en Selvfølge, at det i Mellemtiden afholdt sig fra alt, hvad der kunde synes at tilsigte en Indvirkning paa Kongens frie Selvbestemmelse[5].

Tvivl, at, om han havde levet, vilde han uden mindste*** Indvending have stadfæstet Loven.

* *Rettet fra:* en dansk.

** I Udlandet *rettet fra:* deri.

*** *Rettet fra:* nogen.

Det er imidlertid rimeligt, at Kongen allerede havde eller i al Fald hurtig kunde forskaffe sig Vished for, at han til Dannelsen af et nyt Ministerium, paa Grundlag af Fællesforfatningens Forkastelse, ikke kunde gjøre Regning paa de Mænd, som hidtil havde nydt hans særlige Fortrolighed. Geheimeetatsraad Andræ, som i den Anledning blev kaldet til ham, gav et bestemt Afslag. Kongen besluttede sig derfor til at give sit Samtykke, hvilket skete i et d. 18. November afholdt Statsraad[6]. Efterat hver af Ministrene havde afgivet et motiveret Votum, erklærede Kongen, at han var rede til at underskrive Forfatningen, men at dette skete paa Ministrenes Ansvar, og af ham nærmest betragtedes som Fuldbyrdelsen af hans forevigede Forgængers for ham utvivlsomme Villie. Dermed burde efter det ovenfor Udviklede Pagten være beseglet* mellem Kongen og Ministeriet og den af samme repræsenterede Politik. Udfaldet af denne Crisis var af Befolkningen imødeset med ængstelig Spænding, og skjøndt der lykkeligvis ikke forefaldt det allermindste, som kunde siges at udøve nogen Tvang over Kongen, er det dog vist, at en Nægtelse eller endog blot en Udsættelse, efter den herskende Stemning, kunde have medført alvorlige Følger. Denne Stemning deltes af Mange, som tidligere havde været fjendtlige eller dog lunkne mod Forfatningen, men som nu erkjendte, at den var Symbolet for den danske Krones** Uafhængighed, for Forbindelsen med Slesvig og Opretholdelsen af det konstitutionelle System ogsaa paa den høiere Statsstyrelses Enemærker. Derfor vakte Efterretningen om Kongens Underskrift, som med en utrolig Hurtighed udbredte sig over hele Staden, en stor og almindelig Tilfredsstillelse. Det syntes, som om dermed Pagten var beseglet ogsaa mellem Kongen og det danske Folk.

Imidlertid havde man fra alle Sider Fornemmelsen af, at denne Fred ikke hvilede paa nogen paalidelig Grundvold. Sagen var naturligvis Gjenstand for jevnlige Samtaler mellem Ministrene indbyrdes, og vi kunde da ikke fordølge for os, at Stil-

* *Rettet fra:* Dermed var da Pagten beseglet.

** *Rettet fra:* Danmarks Riges.

lingen vilde blive utaalelig, naar vi foruden alle de andre Vanskeligheder, der optaarnede sig omkring os, ogsaa skulde trækkes med en stille Modstand og Uvillie fra Kongen, der* vel udmærkede sig ved Retsindighed og Ordholdenhed, men som ikke var fri for en vis Mistænksomhed og vanskelig kunde frigjøre sig for Paavirkning af Uvedkommende. Der taltes oftere om, at det maaske vilde have været til Landets Gavn, om et eller andet Tydskland velbehageligere Ministerium, naar det kun ikke var blottet for al Nationalfølelse, var kommet til at gjøre et Forsøg paa at besværge den derfra sig nærmende Storm. Men i al Fald vare vi, da ingen af den gamle Skole havde Mod til at overtage Landets Styrelse, enige om, at det var vor Pligt at holde ud og at holde sammen**, for at Landet ikke skulde være uden Regjering. Saaledes slæbte Sagen sig hen, indtil Pressionen indtraadte.

(Pressionen)[7].

Forslaget til denne var udgaaet fra Rusland, som havde opfordret alle Undertegnerne af Londonnertraktaten til som Svar paa Notificationerne af Thronskiftet*** at sende extraordinære Missioner til Kjøbenhavn, som skulde overbringe de vedkommende Hoffers Lykønskning og dermed deres Anerkjen-

* *Det flg. har oprindelig lydt:* med al sin Retsindighed og Ordholdenhed dog havde en god Deel af den Stivsindethed og Mistænksomhed, som saa ofte findes hos slet begavede Personer, og som stod under den daglige Indflydelse af hans i Evner ham overlegne, tydskabsolutistiske Dronning og det nye Hof, hvormed hun omgav sig.

** En Undtagelse maa gjøres med Admiral Bille, som vel ingenlunde havde nogen Tendents til at svigte, men hvis Stilling ligeoverfor Rigsraadet og Marinen var bleven uholdbar. Han indgav derfor en isoleret Demission, og skjøndt denne ikke dengang blev antaget, er det dog sandsynligt, at han snarlig under alle Omstændigheder vilde have erholdt en Efterfølger[8].

*** Til England Overstaldmester Roepstorff, til Frankrig Generallieutenant Schlegel, som fandt en temmelig lunken Mod-

delse af den nye Konge, men samtidig dermed sammentræde i en Conference for mulig ved et fælles Skridt at formaa eller rettere sagt tvinge den danske Regjering til — ved hvad man kaldte »at opfylde sine Forpligtelser« — at tilfredsstille Tydskland. I Overensstemmelse hermed valgte Rusland til dette Ærinde en Diplomat, Geheimeraad Ewers, som tidligere havde været ved den russiske Legation i Kjøbenhavn, og senere i en Række af Aar i Udenrigsministeriet havde gjort sine slesvigholstenske Grundsætninger gjældende — uden Tvivl i god Enighed med den danske Gesandt, Baron Otto Plessen, som ved sin hele Personlighed og ved sit Giftermaal med [Prinsesse Varvara Sergjevna Gagarine] havde indtaget en meget anselig Stilling under Nesselrode, hvilken han vidste at bevare under Gortschakoff.

De tydske Stormagter nægtede imidlertid al Deltagelse i et Skridt, der vilde indeholde en Anerkjendelse af Londonnertraktaten, og Sverrig paaberaabte sig, at det allerede ved en særlig Mission (Kongens Fortrolige, Overstatholderen i Stockholm, Generalmajor Bildt) havde overbragt den nye Konge sin Lykønskning, ligesom Sverrig senere nægtede at slutte sig til Raadet om Fællesforfatningens Ophævelse. Frankrig sendte Oberstaldmester General Fleury, som vel* advarede Danmark

---

tagelse hos Keiseren, til Rusland den nye Generaladjudant Hegermann-Lindencrone, som i den Anledning ophøiedes til Generallieutenant, til Sverrig Frederik den Syvendes afgaaede Adjudant Generalmajor Blücher, endelig til de tvende tydske Stormagter Generaladjudanten for Søetaten, Kammerherre Irminger. Af disse blev han afvist, hvorimod han** blev modtaget af det med den forrige Konge beslægtede meklenborgske Hus og nogle Slægtninge af den nye Konge***[9].

* *Det flg. lød oprindelig:* havde Ordre til at advare Danmark mod at stole paa Frankrigs Hjælp, og — efter en særlig Forespørgsel — at anbefale samme Forfatningens Opgivelse, men

** *Overstreget:* havde den Lykke at blive.

*** *Overstreget:* deriblandt en eller anden Enkebaronesse i Dresden.

mod at stole paa Frankrig — idet han dog temmelig stærkt fremhævede, at dette »for Tiden« ikke saa sig istand til at yde nogen aktiv Hjælp — og tillige, efter særlig Forespørgsel i Paris, anbefalede Regjeringen at ophæve Fællesforfatningen, men dog havde udtrykkelig Ordre til ikke at deltage i noget Fællesskridt sammen med andre Magter, og derfor ogsaa strax afreiste. Det var kun England, der var gaaet ind paa Ruslands Plan, der saaledes i det Væsentlige maatte betragtes som strandet. Den havde derved vel tabt noget af sin truende Character, men ogsaa den eneste Fordel, den kunde have bragt os, nemlig Arvefølgens Anerkjendelse fra alle Stormagters Side*. Englands Udsending, Lord Wodehouse, gik først til Berlin, hvor han gjorde store Anstrængelser for at faa at vide, hvad Tydskland egentlig fordrede af Danmark, uden dog at kunne bringe mere ud deraf, end at det skulde opfylde sine »Forpligtelser« fra 1851—52 (paa hvilke man nu i et Decennium forgjæves havde stræbt at faa en Definition), og foreløbig inden 1. Januar ophæve Novemberforfatningen**.

Strax efterat Lord Wodehouse d. 16. December[10] var ankommet til Kjøbenhavn, begyndte han — stadig secunderet af Geheimeraad Ewers — at paanøde Udenrigsministeren det nær-

dog skulde afholde sig fra ethvert Fællesskridt, hvorfor han strax afreiste. Det var o. s. v.

* At denne fra Preussens og Østrigs Side havde været betinget af at Danmark opfyldte »Overenskomsterne af 1851—52«, er en Udflugt, for hvis Opfindelse Æren tilkommer Geheimeraad Bluhme, hvem Hr. v. Bismarck ogsaa i Deputeretkammeret har anerkjendt for den rette Barnefader, idet han lyste denne Opfindelse i Kuld og Kjøn[11].

** Af den »blaa Bog«[12] sees, at Bismarck mente, at Forfatningens Kuldkastelse med største Lethed vilde kunne udføres ved et coup d'état, og at der overhovedet aldrig vilde kunne komme noget godt Forhold mellem Tydskland og Danmark, saalænge dette ikke vilde bekvemme sig til at opgive sine democratiske Institutioner.

gaaende Raad at kuldkaste den for ganske nylig og paa lovlig Maade vedtagne Rigsforfatning. Som Englænder maatte han naturligvis tilføie, at dette skulde ske paa lovlig Maade, d. e. med Rigsraadets Samtykke. Da han paa Halls Forespørgsel erklærede, at selv om Danmark heri fulgte Englands Raad, vilde dette ikke kunne hindre Executionen i Holsten, ikke engang sikkre Kongens Anerkjendelse af de tydske Stormagter, og ikkun give Danmark en forøget Adkomst til Englands »moralske« Understøttelse, mente Hall, at der i Grunden saaledes Intet derved vilde opnaaes, medens det var klart, at Kongen ved en saa ydmygende Forholdsregel vilde udsætte det Eneste, han kunde gjøre Regning paa, nemlig sin Støtte i det danske Folk, for den største Fare. Det forekom ham indlysende, at hvad Tydskland vilde, var Krig, og at denne nye Indrømmelse derfor vilde nytte lige saa lidet, som alle de tidligere, Danmark efter Englands Raad og for at vinde dets Understøttelse, havde bekvemmet sig til. Han vilde derfor ikke kunne tilraade Kongen en saadan Foranstaltning, selv om det havde været muligt paa lovlig Maade at sætte den igjennem; men skulde Kongen kunne finde noget Ministerium, som vilde og kunde opfylde de europæiske Magters Fordring, da vilde han for sin Person ikke lægge nogen Hindring i Veien for et saadant Forsøg*[13].

* Det er interessant af den »blaa Bog« at se, at den engelske Gesandt i Berlin, Sir A. Buchanan allerede i en Depeche af 14. December til Lord Russel[14], har gjort den selvsamme Anskuelse gjældende. Da Lord Wodehouse i Berlin ikke havde opnaaet den allerringeste Indrømmelse, men var bleven afvist med den gamle tydske Taktik, at kuldkaste alt hvad Danmark foretog sig uden nogensinde at rykke frem med, hvad man fordrede af det. Han spaaede derfor, at Wodehouse's Sendelse vilde mislykkes, da det ikke var rimeligt, at Danmark »ved at vende op og ned paa hele sin Politik, vilde opgive de sikkre Fordele«, denne i Tilfælde af en Krig vilde frembyde. Selv Hr. v. Bismarck har pralet af, at han vilde stille Danmark en Betingelse, som det var umuligt at opfylde, og naar det ikke opfyldte samme, strax begynde Krigen.

Sagen havde naturligvis gjentagne Gange været forhandlet i Ministeriet, som dengang daglig holdt Møde — (paa Grund af min Sygdom, paa min Bopæl)[15] og som var enigt i den af Hall indtagne, ovenfor betegnede Holdning. For at bringe Sagen til en endelig Afgjørelse, besluttede vi at foreslaa Slutningen af Rigsraadet, som alt i nogen Tid havde været paa Grændsen af Ufuldtallighed og hvis Arbeider nu vare tilendebragte. Udkastet til det Kgl. Budskab, som endnu samme Nat blev skrevet paa min Seng*, forelagdes næste Morgen for Kongen, som her havde en ny Leilighed til at tage sin endelige Beslutning; men da han indsaa Nødvendigheden af det foreslaaede Skridt, sluttedes samme** Dag (d. 21. December) Rigsraadets otteaarige, møisommelige Løbebane. Saaledes var da det Banner, som var løftet d. 30. Marts[16] og udfoldet d. 18. November, plantet saa fast i Danmarks Jordbund, som vi formaaede.

Tilbagevist af Regjeringen, kastede Pressionen sig nu med fordobblet Styrke over Kongen. Da den var ledsaget af den Trussel, at man maatte overlade ham til sin egen Skjæbne, hvis han ikke gav efter, var den vel skikket til at gjøre stærkt Indtryk***. Han erklærede derfor d. 23. December til Hall, at han efter de af de ikke-tydske Stormagters Repræsentanter navnlig af Lord Wodehouse ham gjorte indtrængende Forestillinger ikke længer vilde kunne opretholde den af Regjeringen hidtil ligeoverfor Tydskland fulgte Politik, og derfor maatte fordre Rigsraadet uopholdelig sammenkaldt, for at forelægge samme Rigets farefulde Stilling og tage de Beslutninger, som maatte erkjendes for nødvendige. Da Hall**** om Aftenen refererede dette for

---

* *Overstreget:* og da det lykkedes at gjøre Nødvendigheden af dette Skridt indlysende for Kongen.

** *Rettet fra:* dermed den paafølgende.

*** *Herefter overstreget:* selv paa en stærkere Sjæl, end hans; *bagefter rettet til:* selv paa ham.

**** *Herefter overstreget:* umiddelbar[!] derefter bragte os den Efterretning, bar endog hans Ansigt Reflexen af den bedrøvelige Forfatning, hvori han havde fundet Kongen. Paa denne Med-

Ministeriets Medlemmer, enedes vi om, at vi ikke vilde kunne foreslaa Rigsraadet at ophæve eller suspendere den nye Forfatning, og følgelig maatte indgive vor Dimission — hvilket ogsaa skete næste Morgen — men at vi paa Grund af den korte Tid, der stod tilbage til 1. Januar og de paatrængende Omstændigheder vilde være villige til at sammenkalde Rigsraadet (til d. 28. December). Denne sidste uden synderlig Forhandling ud paa Natten tagne Beslutning var ikke veloverveiet, da ingen Anden kunde paatage sig Ansvaret for Rigsraadets Sammenkaldelse, end den, som ogsaa vilde paatage sig Ansvaret for de Forslag, der skulde forelægges samme. Ideen kom heller ikke til Udførelse[17].

Demissionen[18].

Kongen var nu henvist til egne og nærmeste Omgivelsers Kræfter, blandt hvilke navnlig den nye Oberhofmarschal, den til »Selvopofrelse« altid beredte General Oxholm og den nye Generaladjudant Hegermann-Lindencrone syntes at være udsete til, i al Fald interimistisk, at spille en Rolle. De kom imidlertid hurtig til den Erkjendelse at Rigsraadets Sammenkaldelse og det samme tiltænkte herostratiske Arbeide vare en Umulighed, og Planen var derfor allerede opgivet af Kongen selv, da d. 26de et af Kongen sammenkaldt Møde af Notabler traadte sammen[19].

Til dette extraordinære privy-council vare af Ministrene indbudne Hall, Monrad og Fenger, af Rigsraadet — foruden dets Præsident Madvig — 6, som havde stemt mod Forfatningen, nemlig Bluhme, Andræ, David, Ussing, Tscherning og Kranold, og 2, som havde stemt for den, nemlig Krieger og Fonnesbeck. Sammenkomstens egentlige Ophavsmænd forbleve usynlige. Efter Opfordring af Kongen (som derefter forlod Forsamlingen) gav Hall en Udsigt over den politiske Situation, og det blev derefter undergivet Forhandling, om man skulde tilraade en ny Sammenkaldelse af Rigsraadet. Da dette enstemmig besvaredes

---

delelse var naturligviis kun eet Svar muligt: Ministeriet indgav den følgende Morgen (d. 24de) sin Demission.

med Nei, meente Flere (f. E. Krieger), at siden det var denne Fordring, som havde fremkaldt Ministeriets Demission, maatte denne bortfalde, naar Planen opgaves, efter den gamle Regel cessante causa, cessat effectus. Hall yttrede imidlertid, at en Forandring af Ministeriet mulig ligefuldt kunde ansees for ønskelig, og at navnlig hans Navn ved de langvarige Stridigheder med Tydskland var bleven saa odiøst for dette, at et andet Ministerium mulig kunde have større Chancer. Heri erklærede Tscherning og David sig enige, hvorimod Monrad yttrede, at der formentlig ikke var nogen Grund til en saadan Forandring, da der i al Fald ikke var Nogen, som var villig til at give et Raad, som kunde medføre en Forpligtelse til at hjælpe Kongen med dets Gjennemførelse. Efterat Hall stærkt havde fremhævet, at det var i en Kreds som denne, de maatte søges, udtalte ogsaa Bluhme sig for Nødvendigheden af at blive staaende ved det nærværende Cabinet* hvorefter Madvig, der havde fungeret som et Slags Præsident, bemyndigedes til at meddele dette som Resultatet af den stedfundne Forhandling**.

* *Herefter overstreget:* og sammes Program.

** Hall har senere forklaret sin Optræden derved, at det var blevet ham mere og mere klart, at hvis en Samarbeiden mellem det daværende Ministerium og Kongen skulde være mulig, maatte det for denne bringes til den haandgribeligste Evidents, at han intet andet Valg havde, og han derved*** bringes til at afstaa fra den Fordring selv at foreskrive den Politik, der skulde følges. Hvad der maaskee ogsaa kan have indvirket paa Hall i denne Retning, ere nogle Symptomer paa et mindre stærkt Sammenhold i selve Ministeriet; men jeg skjønner ikke rettere, end at de Meningsforskjelligheder, der kom frem, ikke vare større, end at de altid maa findes mellem selvstændige Mænd, og at de Anker vi kunde have mod Hall, vare de samme, som vi altid havde havt og lettelig fundet os i af Hensyn til**** hans mange fortræffelige Egenskaber. Besynderligt er det forøvrigt,

*** *Overstreget:* vænnes af med at forfølge en personlig Politik.

**** *Rettet fra:* paa Grund af, i Betragtning af.

Kongen indskrænkede nu sin Fordring til en Modifikation af Ministeriet, hvorved* der navnlig skulde indtræde en anden Udenrigsminister under Hall som Conseilpræsident (efter Pagets Indskydelse foreslog han Quade i Berlin[20]) og hvorved Wolfhagen og jeg skulde fjernes. Hans Hovedindvending mod Wolfhagen var** den, at han havde staaet i Spidsen for den Del af Administrationen, som især havde vakt Anstød i Udlandet, men hertil kom endnu, at han var geraadet i Collision med Hertugen af Glücksborg*** i Anledning af den Hyldingsed, der afkrævedes Enhver, som i Egenskab af Godseier udøvede Øvrighedsmyndighed****[21].

at skjøndt Monrads Ord gik ud paa Bibeholdelsen af det daværende Ministerium, opfattedes denne Udtalelse (som det maaske havde været smagfuldere at overlade til de Andre) som Bevis paa en Spaltning i Ministeriet, hvorpaa man byggede Formodninger, der saaledes havde et mere psychologisk, end logisk Fundament, og som kort derefter ogsaa virkelig gik i Opfyldelse.

* *Det flg. lød oprindelig:* navnlig Wolfhagen og jeg skulde fjernes. Det antages, at det især er Hertug Carl af Glücksborg, som havde stemt Kongen mod Wolfhagen, og denne Anledning er saa besynderlig, at den fortjener en særlig Omtale*****.

** *Overstreget:* naturligvis.

*** *Det flg. er skrevet med fremmed Haand oven paa Blyantsrettelse.*

**** *I Fortsættelse heraf staar, skrevet med Blyant, med samme fremmede Haand som det foregaaende, og overstreget med Blæk:* hvis nærmere Omstændigheder, skjøndt høist charakteristiske, paa Grund af Omstændighederne ikke skulle omtales nærmere. *Der staar ogsaa skrevet, men overstreget:* Denne lille Historie er saa charakteristisk, at den bør finde en Plads.

***** *Derefter følger i Teksten et større Afsnit, der har været tænkt anbragt som Note, men er overstreget, efter at Teksten havde faaet den endelige Form:*

Wolfhagen, som med Kraft og Held havde ledet alle Anliggender i Slesvig, som stode i Forbindelse med Thronskiftet, havde ogsaa affordret de Godseiere, der som saadanne havde Øvrig-

Hvad mig angaaer, da vilde den Anke, at »siden jeg var indtraadt i Ministeriet var Udsondringspolitiken gaaet frem med Syvmilestøvler«, have været aldeles afgjørende, hvis der skulde slaaes ind paa en helt anden Politik, men den var ikke paa sit rette Sted, naar denne skulde opretholdes og nu endog forsvares med Vaabenmagt*.** Hvorvidt Hall ved sine Udtalelser

---

hedsmyndighed, den sædvanlige Hyldingsed, dog kun under den milde Trussel, at denne Myndighed vilde vorde dem fratagen og henlagt til vedkommende Embedsmand. At den Foranstaltning ogsaa rammede Hertug Carl i sin Egenskab af slesvigsk Godseier, havde vakt dennes Uvillie. At denne Herre, som tidligere havde baaret Vaaben mod sin Konge, ogsaa efterat han var bleven benaadet var vedbleven aldeles offentlig at kokettere med Oprørspartiet, er en Skandale, man har søgt at undskylde med hans til Utilregnelighed grændsende Aandsbeskaffenhed; men at han nu vilde nægte sin egen Broder Anerkjendelse som Konge, er saa stærkt, at det kun overgaaes deraf, at selve Kongen derover vendte sin Misbilligelse — ikke mod sin rebelske Broder, men mod den Minister, som vilde haandhæve hans kongelige Ret. Resultatet af disse Forhandlinger, som førtes medens Hertugen i al Gemytlighed boede hos sin Broder — jeg havde nær sagt sin Konge — skal være bleven, at han omsider underskrev Eedsformularen, men paa den Betingelse, at den skulde beroe i Kongens personlige Værge som en stor Hemmelighed, og paa Anfordring leveres tilbage. Dette sidste skal virkelig senere være sket. At han samtidigen dermed vilde have ham (ligesom den hele øvrige Sværm af glücksborgske Prindser) udnævnte til »Høiheder« — en Plan, som ialtfald dengang ikke kunde bringes til Udførelse, er et Bevis paa, hvor overveiende Familiedyderne vare hos denne kun for Privatlivet skabte Mand.

* *Herefter overstreget:* Allermindst kunde Hall vedblive at være Chef af et Cabinet, hvorfra noget Medlem skulde fjernes af denne Grund, og han nægtede derfor at befatte sig dermed.

** Afset fra, at en dansk Ministerportefeuille, især dengang, ikke havde stor Tillokkelse, faldt den Slags Ærgjerrighed kun lidet i min Smag, og Mange ville kunne vidne, at jeg kun nødig og saa sent som muligt forlod min smukke Stilling i det smukke

for Kongen kan have* fremkaldt den Tro hos Kongen, at han vilde indlade sig paa en Modifikation af Ministeriet i den her antydede Retning, ved jeg ikke; men vist er det, at han snart kom til den Beslutning, enten at gjenindtræde med det uforandrede Ministerium eller at fastholde sin Demission, selv efterat den nærmeste Anledning til samme var bortfalden.

Derimod overraskede Monrad os om Aftenen den 27de med den Efterretning, at Kongen, til hvem han i den senere Tid stærkt havde søgt at nærme sig**, ogsaa havde kaldet ham, og at han havde tilraadet ham principaliter at beholde Ministeriet uforandret, og, hvis han ikke vilde dette, at overdrage Hall Dannelsen af et nyt Ministerium, men med den Tilføining, at han i Nødstilfælde selv vilde paatage sig dette Hverv. Monrad motiverede dette ved, at han havde fundet Kongen saa bestemt paa at faa sin Villie, at han ikke havde fundet det forsvarligt at stille Sagen paa Spidsen, saaledes som man alt under Frederik VII havde gjort, men med et meget uheldigt Udfald (Dannelsen

---

Veile, for at lade mig spænde i Aaget[22]. Særlig skal jeg dog bemærke, at jeg strax efter Thronskiftet gjorde mine Colleger opmærksom paa, at da med Frederik den Syvendes Død den personlige Hindring for Kriegers Indtræden i Ministeriet var bortfalden, og da han i Rigsraadet saa aabent havde sluttet sig til dets Politik, fandt jeg det rimeligt, at han vilde kunne vindes, hvilket jeg ansaa for ønskeligt, og at jeg derfor var aldeles villig til at afstaa ham Indenrigsministeriet[23]. Nu var mit Helbred saa ødelagt, at jeg deri havde en ikke blot antagelig, men aldeles retfærdiggjørende Grund til ved at træde tilbage, af et ikke-politisk Motiv, at imødekomme Kongens Ønske.

* *Overstreget:* berettiget Kongen til den Forudsætning.

** Monrad havde i lang Tid vedkjendt sig den Anskuelse, at det er en konstitutionel Ministers Pligt, ved Siden af det officielle Forhold til Kongen tillige at søge at vinde hans personlige Fortrolighed. Om denne Theori var tillempet efter en Tiltrækning, for hvilken ogsaa andre udmærkede Mænd*** kunne være mere

*** *Overstreget:* — exempelvis skal jeg nævne A. S. Ørsted og Madvig —.

af det Rottvitske Ministerium)[24]. Da det imidlertid laa for og fremgik af Monrads egne Ord, at Kongen ikke vilde følge det principale Raad, naar han kunde slippe derfor, og da det var givet, at Hall ikke dertil vilde række sin Haand, var Veien til dette »Nødstilfælde« ikke lang, og man vil vist give Fenger ret, naar han bemærkede, at Monrads Tilbud ikke var skikket til at

---

tilgængelige, end maaske ønskeligt, eller om dens Gjennemførelse fra Monrads Side var et Fædrelandet bragt Offer, tør jeg ikke afgiøre*.

* *Overstreget:* men vist er det, at jeg alt i Veile hørte om Fiskerscener paa Frederiksborg Søer, hvori ved Siden af Kongen og Grevinden ogsaa Monrad figurerede, og senere da Fiskene nok ikke rigtig vilde bide paa om Tilnærmelser til Prinds Christian og især til Prindsesse Luise, hvilke skulde have medført et intimere Forhold. Hvis jeg skal dømme efter hvad jeg selv har set, lykkedes dette neppe nogen af Stederne, ligesom jeg aldrig har kunnet overtyde mig om, at Saloncourtoisiet klædte ham eller at Hoflivet hørte til hans mange Fag. Bedre lykkedes ham det apostoliske Menneskefiskeri hos Bondevennerne, med hvilke han ikke sjelden har koketteret paa en Maade, som ialtfald ikke faldt i min Smag — men det kan gjerne være, at mine Begreber om personlig Værdighed ere af mere knibsk Beskaffenhed, end der passer sig for politiske Mænd. Det var overensstemmende med denne Theori, at Monrad — hvad han forøvrigt ikke lagde Dølgsmaal paa — strax efter Thronskiftet banede sig Adgang til den nye Konge, ved selv for ham at foredrage alle Cultusministeriets Sager. Jeg tvivler ikke paa, at det for Kongen har været en meget nyttig Indvielse i den høiere Statskunst at blive oplyst om vacante Præstekalds Tiende og Smaaredsel eller concurrerende Candidaters Anciennitet og Examenscharakter, men jeg tvivler meget paa, at det derved lykkedes vor Richelieu at faae nogen virkelig Magt over Kongens Tanke og Villie. I hvert Fald vidnede det om en særlig Tilbøielighed til at tjene Kongen og vændede[?] denne til hans Ansigt og Stemme.

styrke hans principale Raad. Min Mening resumerede jeg i de Ord, at det daværende Ministerium uforandret var det eneste Correkte (jeg agtede da paa Grund af mit daarlige Helbred at tage min Afsked), men at hvis der skulde dannes et nyt Ministerium, vilde jeg hellere dertil have Monrad, end Hall.

Dagen derefter blev den af Ministeriet indgivne Demission antaget og Dannelsen af et nyt Cabinet overdraget til Monrad.

(Monrads Ministerium)[25].

Monrad skulde altsaa være Conseilspræsident — det kunde denne Gang ikke mislykkes. Tillige havde vi Alle været enige i, at hvis der ikke indtraadte en fuldkommen Systemsvexel, burde Lundby og Casse blive — hin, for at fuldføre sine vel gjennemtænkte Planer for at stille en velordnet og velforsynet Arme paa Benene[26], — denne, for at gjennemføre sine vidt fremmede Retsreformer[27], medens Ingen af dem havde eller kunde have Prætensioner med Hensyn til de egentlig politiske Spørgsmaal*. Om Bille, Wolfhagen og mig kunde der efter det ovenfor Anførte under den nu forestaaende Combination ikke være Tale**, og da Monrad nu, ligesom i 1860, tilbød Hall Kirke- og Undervisningsministeriet, kunde han naturligvis ikke være i Tvivl om, at han vilde møde et Afslag. Det var i Ministeriet saaledes ene Fenger, og udenfor samme nærmest Krieger, til hvilke Monrad var henvist, for at give sit Ministerium politisk Charakter og Anseelse. Han henvendte sig ogsaa til Begge, men Krieger*** afslog først Indenrigs- og derpaa Udenrigs-Ministeriet[28], og Fenger, som skulde beholde Finantsministeriet, betingede sit Samtykke af, at**** ogsaa Hall vilde indtræde, hvor-

* Lundby forlod det ovennævnte sidste Møde af det gamle Ministerium med den Erklæring, at han var til Tjeneste for et Cabinet, der hed Hall eller — med et Buk for Monrad — smagte af Hall.

** *Overstreget:* og det var vist kun for Spøg, at Monrad.

*** *Overstreget:* , der i det Hele synes at have havt meget ringe Tillid til Monrad.

**** *Overstreget:* der foruden Monrad optoges idetmindste een Mand, til hvis politiske Omdømme han havde Tillid[29].

imod han erklærede sig villig til som Direktør at vedblive Forvaltningen af selve Finantsministeriet. Det stod derfor temmelig misligt med Ministeriets Dannelse, saa at endog Casse begyndte at faa Betænkelighed*, og hvis det er sandt, at Monrad har yttret, at Ministeriet skulde bringes istand, om han saa skulde komplettere det med lutter Kontorchefer, saa** vidnede dette om en lidet sund Opfattelse af hans egen og Landets Stilling. Imidlertid kom det istand, uden at gaa saa yderlig. Monrad overtog selv Finantsministeriet (med Fenger som Directør). Marinen overdroges til den — ikke betydelige, men patriotiske og paalidelige Orlogskapitain Otto Lütken, — Kirke- og Undervisningsministeriet til den lille Biscop Engelstoft, hvis noget høikirkelige Anskuelser og forgjemte Katheder-Veltalenhed paa Rigsdagen maatte spille en lidt bedrøvelig Figur***, — Indenrigsministe-

* Da Casse syntes at ville svigte, opfordrede Monrad Byfoged Hother Hage til at overtage Justitsministeriet, men denne trak sig strax tilbage, da Casse i Mellemtiden havde betænkt sig.

** *Oprindelig lød det flg. saaledes:* var det ikke udelukkende ædle Lidenskaber, som dengang havde Magt over hans Sind. — *Dette er med fremmed Haand og blaat Blæk rettet til det ovf. anførte.*

*** Kirkeministeriet var først ikke blot tilbudt Simony — og det baade af Monrad og af Kongen — men var paa dennes indtrængende Anmodning af ham, omend med nogen Modstræben, formelig modtaget. Strax derefter blev det uden hans Vidende telegraphisk tilbudt Biskop Engelstoft, som øieblikkelig modtog det (uden andet Program, end en**** pecuniær Fordring, som ikke blev opfyldt), og med den Yttring til en Ven, at han modtog:***** »fordi det ikke gik an at lade Landet uden Regjering«. Han var saa dybt greben af denne Følelse, at han troede sig kaldet til paa Ministeriets Vegne at holde en Tiltale til Kongen i det første Statsraadsmøde[30].

**** *Overstreget:* utilbørlig.

***** *Rettet med anden Haand og blaat Blæk fra:* som han fortalte til en af sine Venner (Biscop Martensen):.

riet endelig til en velbegavet ung Departementschef, Etatsraad Nutzhorn, som dog ikke kunde aspirere til mere, end at være en brugbar Fagminister*.

Tilbage stode saaledes de tvende vigtigste Ministerier, det slesvigske, hvilket den »retsindige« Simony for nogle Dage havde laant sit Navn**[31], og det udenrigske, som Monrad rimeligvis fra først af havde forbeholdt sig selv, og som i al Fald havde været tilbudt Krieger. Det slesvigske Ministerium skulde tildeles en tydskdannet Embedsmand (hvilket Wolfhagen forøvrigt ogsaa var) og efter allehaande Vanskeligheder*** formaaede man Amtmand Johansen i Husum[32] til at overtage

* Monrad henvendte sig angaaende Indenrigsministeriet først til Hofjægermester Carlsen[33]; men denne afslog det — efter Sigende, fordi Monrad ikke vilde opgive noget bestemt Program****. Derefter skal han have tænkt paa Jægermester Fonnesbeck[34], men atter have opgivet ham, efterat have forvisset sig om, at han var faldet i Unaade hos Bondevennerne, fra hvilke han i den senere Tid ved enkelte Lejligheder havde emanciperet sig.

** Simony erfarede først, at han ikke skulde være Cultusminister, men slesvigsk Minister ad interim, efterat Engelstoft var udnævnt til førstnævnte Post og i dennes Overværelse. Sin Entledigelse som slesvigsk Minister erfarede han først af Berlingske Tidende.

*** Da Kammerherre Johansen først havde givet Afslag, havde Monrad saa dybt indladt sig med Landfoged Krogh i Stapelholm[35] at han rimeligvis ikke vilde være kommet løs fra ham, naar denne ikke selv var kommet til den Erkjendelse, at han ikke egnede sig til Minister. Han var en behagelig Selskabsmand, men videre kan der heller ikke siges om ham*****.

**** *Herunder staar med Blyant og overstreget:* (eller fordi Bondevennerne forbød ham det).

***** *Blyantsrettelse i Stedet for følgende skarpere Vending:* der omgikkes temmelig cavalièrement med Sandheden, men en middelmaadig Embedsmand, især som Dommer.

samme. Det er en hæderlig og fuldkommen loyal Mand, men uden Kjendskab til og uden Agtelse for dansk Tænkemaade og dansk Dannelse og som Forretningsmand en tør Bureaukrat med mere Routine, end Opfindsomhed, mere Stivhed end Energi. Med Hensyn til Udenrigsministeriet vendte Monrad tilbage til Kongens oprindelige Ide, saavidt muligt at tilfredsstille de indenlandske Helstatsmænd og de tydske Stormagter ved Hjælp af Kammerherre Quade, — som Menneske en honnet, stilfærdig Skeptiker — som Politiker en Elev af Bluhme. Han var velindøvet i den diplomatiske Routine og havde som vor hidtilværende Gesandt i Berlin været ret vel anset af sine derværende Colleger*. Det var den Generalstab, hvormed Monrad omgav sig i det kritiske Øieblik, hvori han frivillig paatog sig at føre det danske Folk ind i den farlige Kamp for sin Uafhængighed og Frihed — ja for sin Tilværelse.

Naar jeg ovenfor har vedkjendt mig den Overbevisning, at Bibeholdelsen af det daværende Ministerium var det eneste Correcte, saa er det ingenlunde, fordi jeg overvurderede dets Kræfter — især ligeoverfor den enorme Opgave, der var samme stillet — men fordi det repræsenterede et bestemt System, som havde fundet Nationens Tilslutning. En Forandring af Ministeriet maatte derfor nødvendigvis fremkalde Tanken om en Forandring i Politiken, og enhver Vaklen i et saa kritisk Øieblik kunde ikke være andet, end svækkende. Dette gjaldt alt overfor Udlandet, hvor det aabnede Døren for alle de Udflugter, hvorved de ikke-tydske Magter søgte fremfor Alt at holde Livet i Fredsforhaabningerne**; det gjaldt i endnu højere Grad om Indlandet,

* *Overstreget med blaat Blæk:* (alt hvad der sagdes mere end »ret vel« er ikke sandt).

Det er navnlig en meget almindelig Mening, at hvis Ministerskiftet ikke var indtraadt, vilde den svenske Alliance være kommet istand til Forsvar for Eidergrændsen[36]. Hvad jeg til Styrke for denne Mening kan anføre, er Følgende*. Dagen

*** *Oprindelig har den foregaaende Notes Begyndelse lydt:* En i høi Grad sagkyndig dansk Autoritet var af den bestemte

hvor der udsaaedes Tvivl om hvad det var, der skulde kæmpes for, netop i det Øieblik, da Folket haardt kunde trænge til den høieste Klarhed og Begeistring. Skulde der indtræde en Forandring, maatte denne i al Fald være en saadan, som virkelig

---

førend Frederik VII's Sygdom fik Grev Hamilton Underretning om at handlingarne o: Fuldmagten og Udkastet til Traktaten vilde afgaa om nogle Dage. Dette gjendrives ikke ved, hvad man fra svensk Side har paastaaet, at de ikke vare underskrevne af Kongen. Halls Fuldmagt var udfærdiget ved Kong Frederiks Nærværelse i Kjøbenhavn d. 17. Oktober. Da Telegraphefterretningen om dennes Sygdom strax efter indtraf i Stockholm, holdt man Afsendelsen tilbage, og da Sagen ved hans snart paafulgte Død fik et helt andet Udseende, mældtes det, at man nu først maatte oppebie den videre Udvikling. Det anser jeg derfor for vist, at Afslutningen vilde have fundet Sted, dersom Kongens Død ikke var indtruffet. Da Christian IX havde underskrevet Forfatningen og det Hallske Ministerium derved ansaaes befæstet, opstod en Spaltning i det svenske Ministerium, idet Manderström fandt at være gaaet for vidt til, at han med Ære kunde træde tilbage, da Hovedsagen — den af Hall repræsenterede nordiske Politik [—] var opretholdt, hvorimod nu ikke blot Gripensted, men ogsaa de Geer mente, at Situationen saa væsentlig havde forandret sig, at de tidligere Aftaler dermed maatte ansees for bortfaldne. Manderström indgav da — jeg tror d. 24. Decbr. — sin Demission, og mældte Hamilton dette med de Ord, at han i det Mindste »vilde ligge i sin Grav som en ærlig Mand«[37]. Da det øvrige Cabinet ikke troede at kunne fortsætte Regjeringen uden Manderström, var det en given Sag, at ogsaa de vilde træde af, dersom det ikke

Formening, at uden Ministerskiftet vilde den svensk-norske Alliance inden føie Tid have været afsluttet. Efter saa mange bittre Skuffelser er jeg i dette Stykke tilbøielig til den største Vantro; men vist er det at den indtraadte Forandring ialtfald gav Sverrige et plausibelt Paaskud til foreløbigen at trække sig tilbage.

kunde have frembragt en Forandring i Situationen. Jeg tror nu rigtignok ikke, at selv et Ministerium Bluhme i mindste Maade vilde have rørt Preussens og Østerigs haarde Hjerter; thi de sande Motiver til Krigen vare ganske andre, end de, der hentedes fra den dansk-tydske Strid; men at Nyancen mellem Hall og Monrad eller den Duft af ancien régime, som kunde klæbe ved en saa aldeles ubekjendt Størrelse, som Kammerherre Quade, ikke kunde gjøre mindste Indtryk, det er for mig hævet over enhver Tvivl. Men skulde Ministeriets Politik opretholdes, (hvilket jeg efter Kongens Underskrift paa Fællesforfatningen, efter Rigsraadets Slutning og efter Udfaldet af Forhandlingerne om dets Gjenindkaldelse maatte anse for givet for Kongens Vedkommende, og for Monrads Vedkommende ikke kunde paatvivle efter hans Fortid og efter hans Udtalelser) saa blev der ikke stort andet tilbage, end* personlige Hensyn.

lykkedes at bevæge ham til at tage sin Demission tilbage, og dette lykkedes, da Ministerskiftet i Kjøbenhavn blev bekjendt i Stockholm, idet man i den deraf flydende Usikkerhed om Danmarks fremtidige Politik troede at kunne finde et Paaskud til aldeles at afbryde Underhandlingerne. Grev Hamiltons Samvittighed var ikke saa følelig. Han mente vel, at Sverrig ikke havde større Forpligtelse til at opretholde Londoner Traktaten, end de andre Stormagter, men at der ingen Forandring var indtraadt i Sverrigs Forpligtelse til for sin egen Skyld at deltage i Forsvaret for Nordens Grændse mod Tydskland. Da det svigtede denne Pligt, fordrede han sin Afsked, lod sig vel bevæge til at forblive paa sin Post, saalænge »Pressionen« varede, men fik derefter sin Afsked, idet han dog for at fremtvinge Udfærdigelsen maatte reise op til Stockholm. Disse Facta anser jeg for correcte, men tør dog efter saa mange Skuffelser ikke have nogen bestemt Mening om at Alliancen virkelig vilde være kommet istand, hvis der ikke var indtraadt noget Ministerskifte.

* *Overstreget:* jammerlige.

Monrads Ministerium fik derved en vis* Lighed med det Rottwitske Ministerium**.***

Hvis det var givet, at man inden for vor egen Kreds skulde experimentere i den antydede Retning, saa vilde jeg, som alt antydet, hellere, at det blev Monrad, end Hall, dels fordi hins til alle Tider noget polygonagtige, politiske Karakter mindst vilde lide derved, dels fordi jeg mente, at hans Opfindsomhed og Snarraadighed gjorde ham dertil bedst skikket. For ikke at misforstaaes maa jeg tilføie, at ligesom jeg ingensinde har næret mindste Tvivl om hans oprigtige Kjærlighed til Fædreland og Frihed — for ikke at tale om hans af Alle anerkjendte store Begavelse — saaledes havde navnlig det seneste halve Aar styrket min Tro til ham****. Skjøndt han tidligere offentlig havde erklæret en skandinavisk Politik for »eventyrlig«, havde i den senere Tid, hvor vi unægtelig vare drevne nær hen til Æventyrets Enemærker, Ingen været ivrigere, end netop han, ikke blot for at søge en svensk-norsk Alliance, men ogsaa for at bringe de Offre, som udkrævedes for at give den Fylde og Paalidelighed[38].

---

* *Rettet fra:* uheldig; *dette atter fra:* ildevarslende.

** *Overstreget:* som for Kongens constitutionelle Opdragelse og for Hofcamarillaens Avelse havde en uheldig Virkning, og ikke større Priis kan der sættes paa, at ogsaa Monrad omsider fik sin Længsel efter at blive Conseilpræsident (for ikke at sige eneste Hane i Kurven) tilfredsstillet.

*** En anden Lighed er den, at han med Hensyn til den indre Politik maatte komme til at kaste sig i Armene paa Bondevennerne. Men sammenlignet med det store Hovedspørgsmaal er dette af ringe Vigtighed. — Naar forøvrigt Monrad, der nu havde opnaaet at blive Conseilpræsident, ikke lagde Dølgsmaal paa den Mening, at han i Halls Ministerium ikke havde den Indflydelse, som tilkom ham, skal jeg vidne, at han havde en med Føie meget paaagtet Stemme ikke blot i Ministerraadet, men ogsaa i det engere Udskud, som forresten kun havde en factisk Bestaaen (Hall, Monrad, Fenger og jeg), som forberedte de vigtigere Sagers Behandling.

**** *Rettet fra:* hans Fasthed.

Skjøndt han senere, end vi Andre, havde opgivet* Drømmen om en konstitutionel Helstat, saa havde han dog, efterat den 30. Marts 1863 Rubicon var overskredet, trolig arbeidet med paa at udlede de rette Conseqventser af dette Skridt og bringe dem i den rette Form. Og efterat det var bleven klart, at dette Standpunkt maatte forsvares med Vaabenmagt, var han utrættelig i at bearbeide — jeg kunde næsten sige hætse Testrup og Bille, der ganske vist, hver paa sin Vis trængte til at suppleres**. Disse Vidnesbyrd ansaa jeg det for Pligt dengang at aflægge, hvor jeg kunde komme til, og nu her at gjentage med muligst Styrke, fordi jeg ikke kan billige hans Handlemaade og ikke har turdet fordølge den Svaghed i hans Karacter, som dertil var en*** medvirkende Aarsag. Men det var netop Ulykken, at han i saa høi Grad havde Vidnesbyrd Behov, at saa Mange, og deriblandt mange af Landets bedste Mænd, havde en stærk**** Mistillid til ham, hvilket blandt andet havde tilfølge, at han ikke kunde faa sit Ministerium sammensat, som det burde være. Denne Mangel paa den grundmurede***** Tillid baade til Kon-

* *Rettet fra:* var vaagnet fra.

** Fordringen om en væbnet Modstand mod Forbundsexekutionen (som forøvrigt Ingen havde hævdet ivrigere, end jeg — »Execution er Krig« — saalænge den kunde gjøre Nytte for at fremskynde Krigsrustningerne og for at afholde det tydske Forbund fra en altfor tryg Letfærdighed, men stadig med det Forbehold i rette Øieblik at lade den falde) opgav Monrad først efterat Lundby havde erklæret, at vi da rimeligvis om kort Tid ingen Hær vilde have. Han havde dengang kun med sig Casse og Bille, der stadig i Ministeriet repræsenterede****** — omtrent som Koret i den græske Tragedie — den lyriske Politik*******.

*** *Overstreget:* ialtfald.

**** *Rettet fra:* uovervindelig.

***** *Rettet fra:* den rette.

****** *Herefter overstreget:* den umiddelbare Hr. Sørensen.

******* *Overstreget med blaat Blæk staar:* Monrad og lyrisk Politik!

gen og hans Universal-Minister paa en Tid, da Forholdene lagde saa overordentlig Myndighed i Regjeringens Haand, og da fuld Tillid høilig krævedes, var, selv om den var ufortjent, en stor Ulykke, og skjøndt jeg dømte fordelagtigere om Monrad, end mange Andre, kunde jeg dog, efterat have set hans Ministerium, ikke uden Betænkelighed se ham som ukontrolleret og — i politisk Henseende — maadelig understøttet Dictator.

Sit Program har han i sin Valgtale[39] udtrykt omtrent saaledes: Alt for at undgaa Krig og, naar den ikke kan undgaaes, Alt for at føre den med Kraft og Udholdenhed. Hans Ministeriums Opgave var om muligt at holde Sagen hen indtil med Foraaret den hele europæiske Situation mere havde klaret sig, og i al Fald vore Rustningers Tilendebringelse havde sat os istand til at modtage det første Stød. Denne Opgave har det ikke løst.

II.

C. E. Fengers Kritik af Lehmanns Beretning, med Bemærkninger af C. Hall og Lehmann.

Hvor vanskeligt det maa være at skrive en fuldkomment tilforladelig Beretning om Begivenheder, i hvilke man selv har spillet en betydelig Rolle, har jeg ingensinde tydeligere seet end ved at læse Lehmanns Beretning om Ministerskiftet 1863. Man skulde troe, at der mellem ham og mig ikke let kunde være nogen betydelig Forskjellighed i Opfattelsen af en Begivenhed, der kun er 3 Maaneder gammel, og som vi begge have seet i den mest umiddelbare Nærhed, saa meget mere som vi begge have havt den største Interesse i at see og bedømme den rigtigt; og dog finder jeg, at min Opfattelse af hvad der er skeet og Aarsagerne dertil endog i væsentlige Punkter afviger ikke lidet fra hans. Dette skal jeg i det Følgende oplyse ved nogle Exempler.

Forinden en saa vigtig Beslutning toges, er det en Selvfølge, at mange Ting maatte komme frem under Overveielsen, men at vi umuligen kunde byde Haanden til at kuldkaste eller suspendere Forfatningen, var mig strax klart, og blev snart klart for Alle. Noget andet er at vi skiltes med den Tanke, at vi kunde gjøre Kongen den Tjeneste for ham at sammenkalde Rigsraadet, men det indsaaes dog næste Morgen, at dette kun kunde skee af dem, som havde Noget at foreslaae samme, altsaa ikke af os. At det Første er sagt til Kongen, var mig ubekjendt og skal nu vorde tilføiet*.

O L

Herunder staar skrevet med Fengers Haand og med Blyant: Husk dog efter, om De her har været fuldstændigt oprigtig!

Da Hall den 23de December om Aftenen meddelte os Efterretning om hvad Virkning Pressionen havde havt paa Kongen, havde han ingenlunde alene at meddele os, at Kongen var rystet; han var selv rystet[40]. Og naar Lehmann siger[41], at kun *et* Svar var muligt paa Kongens Forlangende, maa hertil bemærkes, dels at Ministeriet dog først blev enigt om sit Svar efter 3 Timers Debat, i hvilken den Mening, at man skulde indkalde Rigsraadet til 28de December* og foreslaae det at forlænge sin og Forfatningslovens (2. Oct.) Existens paa et Aar, ingenlunde savnede Forsvarere, ja endog en lang Tid havde Overvægten, dels at det Svar, som Ministeriet besluttede at give, i et meget væsentligt Punkt afveg fra Ministeriets endelige Besked til Kongen. Efterat man nemlig var bleven enig om, at man ikke burde forelægge Rigsraadet noget Forslag til Udsættelse af den nye Grundlovs Ikrafttræden, fandt man dog

* *Det sidste Punktum har oprindelig lydt saaledes:* Om det Første fortaltes Kongen, er O L ubekjendt.

* *Overstreget:* 3die Juledag.

Det er vist nok, at der i Aftenmødet den 23de i længere Tid herskede en temmelig stor Uklarhed, — og det ganske naturligen — i vor Opfattelse af hvad der burde gjøres. Jeg vil herved blot endnu minde om det lille Træk, at Monrad* foreslog, at en Halvdeel af os ved Lodtrækning skulde fordømmes til at *forblive* Ministre og da indkalde Rigsraadet. Resultatet blev jo imidlertid at vi Alle indgave vor Dimission, saa at det maatte blive Kongens Sag at skaffe nye Ministre til at bære den forandrede ydre Politik, men at vi dog, da den 1ste Jan. var saa nær forhaanden, vilde være villige til at foretage Indkaldelsen af Rigsraadet. Det var imidlertid under den bestemte Forudsætning, at Kongen imidlertid vilde finde idetmindste een Mand til at indtræde i Ministeriet for at gjennemføre den nye Politik. — Krieger ansaae det for yderst farligt at gjøre dette Experiment, naar ikke en at man ikke kunde nægte Kongen at indkalde Rigsraadet til den ovennævnte Dag, for at han dog kunde faae nogle Dage til i alt Fald at skaffe sig *en* ansvarlig Minister til at møde for Rigsraadet og fremsætte de Forslag, hvorom han maatte kunne blive enig med denne. Dette lovede derfor Hall Kongen om Formiddagen den 24de*. Men da han derefter kom til mig i Finantsministeriet, traf han der Krieger, som havde faaet nys om Sagen, og paa det Stærkeste fremhævede det Utilraadelige i at vort Ministerium under sit Ansvar foretog et saa alvorligt Skridt som at indkalde Rigsraadet. Krieger trængte ikke igjennem hermed hos os, men holdt sig dog ikke for slaaet; han gik til Monrad, som kort efter indfandt sig hos os, og meddelte os, at han ved Kriegers Forestillinger havde faaet Betænkelighed ved Sagen, og nu var af den Anskuelse, at det maatte være det nye Ministerium, som indkaldte Rigsraadet. Dette

* *Her er overstreget et Ord, maaske:* forklarede.

* *I Randen staar:* Om dette Mellemspil skal paa Fengers Ord det Fornødne vorde optaget[42]. *O L*

saadan Mand *allerede var funden og bunden* ved selve Indkaldelsen. Da især Monrad, men dog ogsaa Fenger og jeg selv, fandt Kr.s Betænkelighed begrundet, gik jeg som anført, atter til Kongen, men han viste sig paa ingen Maade stærkt afficeret herover, idet han virkelig troede alt at have en saadan Mand i — Oxholm. —

C H

Dette er af mig fremhævet fra Først til Sidst (cfr. om Underskriften og om det lille Rigsraad) men en anden Politik fordrede et andet Ministerium, og det kunde han ikke faae. Monrad kunde ikke sømmeligen tilbyde at opstille en anden Politik, end den hvori han hidtil havde havt saa væsentlig Andeel, *og har heller ikke gjort det.* Saaledes bliver der kun personlige Spørgsmaal tilbage, hvori han efter min Mening ikke burde have hjulpet Kongen (Rotwitteri). Noget andet er, at Monrad kunde vise et nyt Ansigt og foretage smaa Forsøg paa at holde Sagen hen; men da disse Sma[a]kunster naturligviis bleve aldeles uden Virkning, bortfaldt med Eidefremkaldte en ny Discussion af Sagen imellem Hall, Monrad og mig, hvis Resultat blev, at Hall atter gik til Kongen, og meddelte ham at han ikke kunde faae Rigsraadet indkaldt af os.

Jeg antager, at Kongen har følt sig saaret ved denne Fremgangsmaade, og at den har havt sin Del i, at Kongen ønskede et nyt Ministerium. En anden Grund var den, at Hall vistnok endnu ikke havde fundet den rette Maade at virke paa Kongens Overbevisning; Kongen fandt hans Foredrag dunkelt, og mere forvirrende end veiledende, og hvor besynderligt dette end kan forekomme os, finder det sin Forklaring dels i Kongens hele intellektuelle Organisation, dels i den særegne Sindsstemning, som Nattevaagen, Anstrengelse, Sindsbevægelse og Krydsningen af hinanden modsigende Tilskyndelser ikke havde kunnet undlade at fremkalde hos ham.

Men Hovedgrunden til at Kongen ønskede et andet Ministerium var selvfølgelig den, at han ønskede en anden Politik. Den af vort Ministerium fulgte Politik havde bestandig været ham imod; han mente nu at see at den havde havt fordær-

rens Overskridelse hans Ministeriums Berettigelse. Dette har han selv for mig vedgaaet. Forresten vil et Par Tilføininger skee i Henhold til det her Anførte. *O L*

Ubehageligheden er sikker, men veier Intet. Resten har jeg selv sagt, og skal præcisere lidt stærkere (cfr. supra).
O L

velige Følger baade for Landet og for hans Dynasti. Han troede, at det endnu kunde være Tid til at gjøre et Omslag, hvorved Adskilligt kunde gjøres godt igjen, og han blev heri bestyrket ved de Raad, som fra flere Sider, især dog fra Udlandet strømmede ind paa ham. Hermed stemmer det ogsaa ret godt, at han i ethvert Tilfælde vilde have en anden slesvigsk Minister end Wolfhagen, som havde staaet i Spidsen for den Administration, der især havde vakt Anstød i Udlandet; hvorvidt den af Lehmann anførte Conflikt med Hertug Carl har haft nogen Betydning i denne Henseende, veed jeg ikke; der er ingen Tvivl om at Kongen i denne Sag viste stor Charaktersvaghed. —

At vi under denne Situation ikke kunde være meget opsatte paa at holde Ministeriet sammen, vil let indsees, thi det er høist ubehageligt at være Minister, naar man ikke har Kongen med sig. Men hertil kom endnu 2 meget væsentlige Omstændigheder. Den ene var den, at det for Flere af os stod tvivlsomt, om det ikke vilde være det Bedste for Landet, at der efter at Sagerne var

førte til det Punkt, som da var naaet, blev dannet et nyt Ministerium. Spændingen med Tydskland havde naaet en saadan Høide, at Krig maatte synes uundgaaelig, og vi havde endnu ikke Sikkerhed for at Nogen i denne vilde slutte sig til os; derhos var Aarstiden ubeleilig, og vore Forberedelser ikke saa vidt fremmede som ønskeligt vilde være, naar vi skulde kunne tage imod det første Stød paa en tilfredsstillende Maade. Det var derfor meget ønskeligt at vinde Tid, om muligt et Par Maaneder, og dette syntes snarest at kunne bevirkes ved Dannelsen af et nyt Ministerium, navnlig af de egentlige Helstatsmænd, en Forholdsregel, som for endnu ikke længe siden aabenlyst var bleven anbefalet, eller rettere sagt, forlangt af Østerrig. Den anden Omstændighed var, at der i den senere Tid havde vist sig en mindre Grad af Sammenhold i Ministeriet. Naar Lehmann siger, at Monrad havde en meget paaagtet Stemme baade i Ministerraadet og det engere Udvalg, forholder dette sig naturligvis rigtigt. Ikke desto mindre havde han i Løbet af de sidste

Maaneder flere Gange beklaget sig over, at Forholdsregler og Forslag, som han meget livligt interesserede sig for, ikke blev tagne tilfølge; baade han og flere af os andre havde Grund til Besværing over at Spørgsmaal, som altid tidligere var blevne behandlede i Ministerraadet, nu afgjordes af den enkelte Minister enten alene eller efter en Conference med Conseilpræsidenten, og endelig var flere af Ministeriets Medlemmer utilfredse med, at Hall ikke altid viste den tilbørlige Fasthed lige over for Kongen og dennes Omgivelser. Dette havde flere Gange været paa Tale imellem os, og havde navnlig gjort et temmelig stærkt Indtryk paa mig. Kort før det omhandlede *privy-council* d. 26de havde jeg ogsaa en Samtale derom med Hall, hvori jeg udtalte den Anskuelse, at det neppe vilde lykkes ham at samle os igjen til en saadan Enighed som tidligere havde været tilstede imellem os, og at det ogsaa af den Grund var ønskeligt, at et andet Ministerium blev dannet. Muligvis har dette været en af Grundene til, at Hall i Mødet udtalte sig for Hensigtsmæssigheden af at danne et nyt Ca-

Dette er rigtigt og skal blive tilføiet[43], men det kan mindst være Monrads Misnøie, som kan have bevæget ham

til at udtale sig *for* Ministeriets uforandrede Bibeholdelse. Dette er Logik, hvorom der ikke kan tvistes, og Fenger maa altsaa forstaae Monrads Udtalelse saaledes, at han i hvert Fald vilde vedblive at være Minister, enten det saa var med eller uden Hall. Forresten angik hiin Misnøie kun underordnede Punkter, og der var efter min Mening i den senere Tid ikke mere Anledning dertil, end tidligere hvorfor det ialtfald paa mig ikke har gjort samme Indtryk, som paa Fenger. Jeg har altid vidst og ofte aabent udtalt, at Hall havde sine svage Sider som Conseilpræsident, ved Siden af de fortræffelige Egenskaber han besad. Men ingen af Delene var for mig noget Nyt.

O L

Mit Udbrud var en Gjentagelse af mit Tilbud at udtræde af personlige Grunde (f. E. Helbred) men at jeg ikke fandt det rigtigt at det skulde skee af politiske Grunde, *naar* Polibinet, medens Monrad, som ikke syntes at have faaet saa stærkt et Indtryk heraf, efterat det var bleven tydeligt at den nye Grundlovs Modstandere ikke vilde danne noget Ministerium, erklærede sig uenig med Hall i dette Punkt, og mente at det gamle Ministerium burde træde ind igjen.

Hvad der er passeret i den Samtale, som Hall d. 27de om Formiddagen har havt med Kongen, efter at denne havde modtaget de vise Mænds Raad om ikke at modtage Ministeriets Demission, er desværre ikke blevet mig fuldstændigt klart[44]. Da Hall kom fra Kongen, meddelte han vel, at Kongen ikke syntes tilbøielig til at følge de vise Mænds Raad, og at han ikke alene ønskede Lehmann og Wolfhagen remplacerede, men ogsaa en anden Udenrigsminister end Hall, navnlig Quaade (det er senere blevet mig klart, at Quaade var blevet bragt i Forslag af Sir A. Paget). Men hvorledes Hall egentlig har optaget dette Forslag, kom ikke frem, væsentlig paa Grund af et Udbrud af Lehmann, der viste Hall at han her maatte være forsigtig. Han indledede da en Debat

tiken skulde opretholdes. Forresten er det heller ikke mig klart, hvad der dengang er passeret mellem Kongen og Hall, og en Randglose af dennes Haand vilde derfor være ønskelig — ikke mindst for ham selv. *O L*

+ *I Randen staar i Tilknytning til et* + *følgende:* Selv uden L.s Udbrud vilde min Beretning ikke i noget Væsentligt være bleven anderledes. eller fuldstændigere. Det kom nemlig ikke til nogensomhelst Aftale mellem Kongen og mig, idet Kongen selv yttrede, at det var bedst at opsætte Afgjørelsen af de reiste Spørgsmaal til den følgende Dag (Mandagen). At Kongen heller ingenlunde betragtede Sagen saaledes, som om der var tilveiebragt nogen Enighed mellem ham og mig, fremgaaer jo ogsaa tilstrækkeligt deraf, at han endnu samme Dag (Søndagen) lod Monrad kalde til sig for at komme efter, om *han* skulde være villig til at gaae ind paa Dannelsen af et Ministerium overensstemmende med K.s Ønsker. *C H*

Heri aldeles enig, som min Fremstilling viser. *O L*

For mig staaer det, at netop om, hvorvidt man kunde gaa ind paa et saaledes modificeret Ministerium, hvilket af Lehmann og mig blev besvaret benægtende, hvorimod Monrad tilraadede det, idet han erklærede det for en stor Feil, om vi ved denne Leilighed vilde prive Kongen til det Yderste.+ Dette ansaae vi imidlertid for at være nødvendigt, dersom et virkeligt Sammenhold imellem Kongen og Ministeriet senere skulde kunne bringes tilveie; at enkelte Personalforandringer snart burde indtræde, var os tydeligt; men dette burde først ske efterat Ministeriet var reconstrueret i Henhold til hvad der var raadet Kongen af Flertallet i den Forsamling, som han selv havde sammenkaldt for at erholde Raad. Hvorvidt Hall heri var enig, skal jeg ikke kunne sige, men vist er det, at han herefter bestemte sig til ikke at danne noget nyt Ministerium, men enten at gjenindtræde med samtlige sine Colleger eller slet ikke. Monrad derimod erklærede aldeles aabenlyst sin Dissents, og det overraskede mig derfor ikke, da han samme Dags Aften meddelte os, at han eventuelt havde paataget sig det

Fenger, om end i milde Ord, misbilligede den Bro, Monrad havde bygget, og navnlig stærkere end jeg, hvis Ord ere anførte og senere commenterede i min Beretning. *O L*

Skal vorde berigtiget[45]. *O L*

Hverv at danne et nyt Ministerium, et Tilbud, der, som man let vil see, nødvendigvis maatte føre til, at dette Hverv vilde blive ham overdraget.

Om de følgende Dages Forhandlinger skal jeg her ikke udtale mig nærmere, men kun tilføie den Berigtigelse, at jeg ikke gjorde min Indtrædelse i det nye Cabinet afhængig af, at der foruden Monrad optoges i det Mindste en Mand, til hvis politiske Omdømme jeg havde Tillid, men at jeg paa Monrads Spørgsmaal til mig, om jeg vilde træde ind i Ministeriet, svarede at jeg hertil var villig, saafremt han kunde faae Hall til ogsaa at indtræde. —

Jeg kan ikke være enig med Lehmann i hans Opfattelse af Monrads Antecedentia[46]. Han har stedse været en fuldkomment loyal og trofast Collega, og jeg har aldrig seet det Mindste, som kunde tyde paa at han havde særegne Hensigter. Men han har selvfølgelig om adskillige Punkter havt andre Anskuelser end de, som var gjældende i Ministeriet, og uagtet han i Regelen nøie har passet ikke herved at fremkalde Collisioner, har han dog ikke kunnet undgaae, at der undertiden

fremkom et Skin af Uenighed, som man da ikke har undladt paa bedste Maade at benytte. Naar man saaledes har troet at bemærke, at han gjærne vilde skaffe sig en særlig Stilling saavel til Kong Frederik d. 7de som til Hofkredsene og senere til Prinds Christian og dennes Kreds, troer jeg at dette beroer paa en Misforstaaelse. Han mente, at Ministeriet begik en Feil ved at omgaaes saa lidt med Kongen, og ved paa en Maade at lade sig udelukke af den fornemme Verdens Kredse, hvori vi ifølge vor Stilling burde indtage en bestemt Plads, og han søgte baade for sit eget Vedkommende at rette denne Feil og at formaae os andre til at gjøre det Samme. Dette slog feil for ham, dels fordi hverken Kongen eller den fornemme Verden havde nogen særlig Tilbøielighed til at indlade sig med ham, dels fordi vi andre ikke vilde sekundere ham i disse Bestræbelser, og han undgik derfor ikke en Del Spot i denne Anledning. Men af alle de Historier, som ere mig meddelte herom, og det er et meget stort Antal, har dog ikke en eneste berettet, at han nogensinde under disse Bestræbelser har fore-

Om Skinsyge kan der ikke være Tale hos dem, som ikke indlade sig i nogen Kappestrid, men snarere dertil forholde sig ironisk. Hvis Hall har følt den — hvad jeg ikke veed — har det ikke manglet paa Anledning, og at Monrad ikke er cureret for denne Fascination, er for mig aldeles vist.

Forresten er mit Venskab for Monrad lige saa fast, som det er gammelt, og jeg har i Krisens Dage for alle de Vantro, jeg talte med, aflagt de stærkeste Vidnesbyrd, ligesom jeg i Beretningen har gjentaget dem, om Ting, som kun Faa kunde kjende. Dette maa for ham være mere værd, end at ogsaa jeg har spøgt med en Svaghed, som Alle kjende, og hvorover ogsaa Fenger har hørt megen »Spot«. Er det sandt, som ogsaa Fenger vidner, at han almindeligen »bliver mistænkt for at mene Andet, end han siger«, saa maa dette have en dybere Grund,* end at den taget sig Noget, hvorover vi andre kunde blive skinsyge.

At han har havt sin Ærgjerrighed, og at det har tiltalt ham at være den Første, vil jeg ikke nægte. Jeg troer, at han i 1860 kun ugjerne opgav Tanken om at blive Conseilspræsident[47]. Men Nydelsen af Magten er ikke nogen daarlig Cur for denne Sygdom, og jeg har fundet de tydeligste Vidnesbyrd om, at den i de sidste Aar er taget mærkeligt af hos ham. Jeg er navnlig overbevist om, at den kun har spillet en ringe Rolle ved Ministerskiftet i 1863, om den overhovedet har spillet nogen. — Monrad har et Uheld og en Mangel, som ere til stor Skade for hans Virksomhed. Uheldet er at han bliver mistænkt for at ville og mene Andet end det han siger; Mangelen er at han troer Andre for godt, navnlig i Relation til sig selv, det vil sige, han troer at han staaer sig bedre med dem end han gjør. Han vil derfor vel kunne gjøre sit Fædre-

* *Under Stykket staar her tilføjet med Blyant og vistnok med Fengers Haand:* Grunden kan ligge 2 Steder: hos ham eller hos Publikum.

kan affærdiges som et »Uheld«. Derved kan end ikke en Ven acqviescere, naar han staaer som Vidne for Historiens alvorlige Domstol. Hvad der i min Beretning kunde have Skin, ikke af Vidnesbyrd, men af Persiflage, skal udgaae[48].

O L

land store Tjenester, men han vil aldrig faae den Løn derfor, som han har fortjent. —

d. 31. Marts 1864.

Fenger.

III.

Orla Lehmann: „Det holstenske Ministerium".

Tillæg til „Beretning om Ministerskiftet 1863".

Der har i det Foregaaende ikke været Tale om det holstenske Ministerium; men idet jeg anser det for nødvendigt ogsaa derom at tilføie et Par Ord, maa jeg gaa lidt tilbage i Tiden — dog ikke længere, end til 30te Marts 1861, da ved Raasløffs Afskedigelse dette Ministerium »ad interim« tilfaldt Hall[49].

Efter det dybe Saar, Raasløffs kummerlige Personlighed, som man i Holsten omgav med en affekteret* Opmærksomhed, og hans tvetydige Optræden i Itzehoes Stænderforsamling[2] havde bibragt den danske Regjerings Anseelse, var det paa Tide at bringe Holdning og System ind i den holstenske Forvaltning. Der gaves hertil to Veie, enten at regjere med og for det slesvig-holstenske Ridderskab, som havde Aarhundreders Hævd paa at beherske den i sin velhavende Gemytlighed ikke uregjerlige Befolkning, eller at slutte sig til de mere demokratiske Elementer, for gjennem liberale Reformer, især i social Retning, paa Adelens Bekostning at skaffe sig et virkeligt Tilhold i Folket. Ved ingen af disse Veie kunde man tilfredsstille Alle; men ved dog at tilfredsstille Nogle vilde man have skabt sig en Støtte, og den Strid, som maatte følge deraf, vilde da have været en indre Strid, saaledes som den findes i alle Lande, og som vilde have sat Regjeringen istand til at manøvrere og mægle mellem og med Partierne, i Stedet for den trøstesløse Enstemmighed, hvormed nu den hele Befolkning kom til som en compakt Masse at staa overfor Regjeringen. Det første af disse Systemer fulgte Revent-

* *Rettet fra:* aldeles ironisk.

low-Criminil med et Held, som rigtignok fandt en væsentlig Støtte i den Udmattelse, der i Holsten som i det øvrige Europa fulgte ovenpaa Oprørstidens Overanstrængelse; det sidste forsøgte Schele, men med en Halvhed og Keitethed, som ved Siden af den rige Høst, hans Personlighed og Antecedentser frembøde for Bagvadskelsen, ikke udrettede andet, end at vække Ridderskabets glubende Had, uden i Befolkningen at fremkalde nogen Modstand mod dets Indflydelse[50]. Ingen af Delene kunde man fordre af Hall; thi dertil hørte en Kjendskab til Landet og Befolkningen, til dens Vaner og Love, som han ikke havde og ikke kunde have, og i hvert Fald kunde denne Opgave ikke være* et Tillæg til Udenrigsministeriet. Derimod paalaa det ham allerede som Conseilpræsident** at skaffe en virkelig holstensk Minister. Dette erkjendte han tilfulde, og han havde ogsaa Ret i, at det var lettere sagt, end gjort; thi hos de Fleste af dem, som vare istand til at overtage Forretningernes Ledelse, var den slesvigholstenske Theori saa rodfæstet, at det var vanskeligt, selv med Concessioner fra vor — og under Reservationer fra deres Side, at formaa dem til at indskrænke sig til Holsten alene. Men om et rask og alvorligt Initiativ, i al Fald med nogen Opoffrelse, kunde have ført til Maalet, er et Spørgsmaal, Erfaringen ikke kan besvare, fordi et saadant Forsøg ikke er bleven gjort. Saaledes slæbte den daglige Administration sig hen med de forefundne Departementschefer, blandt hvilke der fandtes ret brugbare Kræfter***. Der er heller ingen Tvivl om, at de

* *Overstreget:* en Biting, og ligesom.

** *Rettet fra:* Men der paalaae ham som Conseilpræsident en Forpligtelse, om hvis Opfyldelse hans interimistiske Stilling til Holsteen var en daglig Paaminder.

*** Strax efter min Indtræden i Ministeriet var der Tale om at stille en paalidelig Direktør i Spidsen for den holstenske Forvaltning; men Etatsraad Wøldike[51] fra Appellationsretten i Flensborg, som i den Anledning blev kaldet til Kjøbenhavn, betingede sin Overtagelse af et Program, der mere var beregnet paa at tilfredsstille hans flensborgske Venner, end Holstenerne.

løbende Sager bleve afgjorte paa en ret tilfredsstillende Maade, og der fremkom, navnlig mod Slutningen, *respektable Lovarbeider, ligesom Halls vindende Personlighed gjorde et godt Indtryk paa de enkelte Holstenere, med hvilke han kom i Berøring. Under normale Forhold vilde dette have været meget, og i en vis Forstand var man ogsaa i Holsten tilfreds; men der er intet Spørgsmaal om, at denne Tilfredsheds væsentlige Grund var, at man lod dem gjøre hvad de vilde, og dens Virkning, at de med den største Ugenerthed kunde forberede sig til det nye Oprør, hvortil Bevidstheden om Tydsklands Medhold og om den danske Regjerings overordentlige Humanitet** gav selv de Svageste det fornødne Mod. Af alle Anker mod Halls holstenske Administration er ingen uretfærdigere, end at den var tyrannisk, men ingen sandere, end at den beviste, at den danske Regjering ikke var istand til virkelig at regjere Holsten. Det er derfor intet Under, at Tøilerne bleve tagne ud af dens*** Hænder.

****En Tid lang var der nogen Tale om, hvis man vilde slaa ind paa en mere folkelig Retning, at henvende sig til Advocat Bargum[52].***** Han havde tidligere været en ivrig Slesvigholstener, endog Præsident i den oprørske »Landesversammlung«;

Dette Forsøg opgaves derfor, og andre vides ikke at være gjorte i den Retning.******

* *Overstreget:* meget.

** *Rettet fra:* Svaghed.

*** *Overstreget:* svage.

**** *Begyndelsen af dette Afsnit var oprindelig formuleret saaledes:* Hall talte ofte nok om Nødvendigheden af at finde en holsteensk Minister, men derved blev det ogsaa. Vel blev der stundom tænkt paa Advocat Bargum, hvis man vilde støtte sig til Demokratiet. Han havde tidligere o. s. v.

***** *Overstreget:* For Alvor blev der dog ikke tænkt derpaa.

****** *Overstreget:* Derimod erholdt Hall en paalidelig Medhjælp, idet den unge Grev Wilhelm Moltke (Espe)[53] blev udnævnt til hans Secretair; men til egentligen at supplere Hall havde han hverken Evne eller Characteer.

men efterat denne Sag var beseiret paa Valpladsen og forkastet af Europa havde han opgivet den og nu stillet sig paa et rent holstensk Standpunkt (omtrent det samme som den tidligere nyholstenske Theori, for hvilken Ohlshausen og Clausen havde staaet i Spidsen, og med den samme demokratiske Tendents)[54]. Et saadant Omslag kunde være motiveret af aldeles hæderlige Grunde, og i Rigsraadet havde han givet store Beviser paa logisk Styrke og koldblodig Fasthed. Men hans Forsøg paa at samle et Parti omkring sig havde havt saa lidet Held, og den rasende Forfølgelse, som den hele slesvigholstenske Cohorte og navnlig det i sine Privilegier truede Ridderskab rettede imod dette hans »Forræderi«, havde i den Grad lagt ham for Had, at der ikke for Alvor kunde tænkes paa at stille ham i Spidsen for den holstenske Forvaltning. Selv hans Udnævnelse til Borgmester i Kiel vakte stor Forbittrelse, som dog efter at have faaet Luft i de fornødne Ordudgydelser, snart døde hen. Endel nærmere kom man ind paa Sagen ad en ganske anden Vei, idet et af de fornemste Medlemmer af Ridderskabet selv tilbød sig. Det var Grev Otto Blohme, Storkors af Dannebrogen, hanoveransk Geheimeraad og Svoger til den hannoveranske Premierminister, Grev Platen, beslægtet eller besvogret med det halve slesvig-holstenske Ridderskab, navnlig med dettes Chef, Grev Adolf Blohme til Heiligenstedten, Eier af det store Riddergods Salzau, selv en meget rig Mand og som Raadgiver, Administrator o. dsl. en anerkjendt Autoritet i alle Pengeanliggender[55]. Med alle ydre Betingelser forenede han derhos tvende meget sjældne Egenskaber, en brændende Lyst til at blive Minister og Redebonhed til aabent at slutte sig til Ministeriets Program om en rent holstensk Selvstændighed, og hvad der manglede ham i Forretningsdygtighed kunde let erstattes ved en Direktør eller maaske hellere ved en i Holsten oprettet Lokalregjering. Men hver Gang hans Navn nævnedes, mødtes det af de stærkeste Indsigelser, hentede fra den Mangel paa Agtelse, hans Personlighed og private Forhold skulde have bevirket. Selv tør jeg ikke derom fælde nogen Dom; men denne »sittlich-germanische Entrüstung« over Ting, hvilke man under andre Omstændigheder uden Tvivl vilde have overset med kri-

stelig Overbærenhed, kunde godt være en Virkning af hans Tilnærmelse til den danske Regjering*; thi der haves Beviser nok paa den slesvigholstenske Terrorismes Hensynsløshed**. I al Fald havde man ingen bedre, end den, man saaledes havde fundet uden at have søgt ham. Hall holdt ham hen med disse elastiske Fraser, der hverken sige Ja eller Nei, hvori han var en stor Mester***. At Blohme desuagtet i langsommelig Tid holdt ved,

* *Denne Sætning lød oprindelig som følger:* kunde lige saa godt være en Virkning, som en Grund til hans Tilbøielighed til en Tilnærmelse til den danske Regjering.

** *Overstreget:* og Magt.

*** Baron Blixen-Finecke havde faaet Nys om denne Forhandling og benyttede den paa en for ham aldeles characteristisk Maade. Hall blev nemlig en Dag overrasket ved fra Grev Blohme at modtage et Brev, som Blixen havde tilskrevet ham fra Sverrig af, og hvori det mældes, at han i Sverrig havde faaet Underretning om at Hall uden Kongens Vidende havde tilbudt ham det holstenske Ministerium, at han havde anset det for Pligt derom at underrette Kongen, som var meget opbragt over en saadan Miskjendelse af hans Autoritet, men at hans Vrede dog ikke var rettet mod Blohme, hvem han tvertimod var meget bevaagen. Hall begav sig hermed til Kongen, mindede ham om, at han i flere Samtaler om det holstenske Ministerium som en Mulighed havde nævnet Grev Blohme, men at det aldrig havde kunnet falde ham ind at »tilbyde« ham denne Portefeuille, da Kongen bestemt havde udtalt sig derimod (navnlig under Paaberaabelse af, at Blohme under Oprøret skulde have været i Prindsen af Nøers Stab); imidlertid fremgik det af nogle Breve fra Blohme, at han fremdeles var villig. Da Hall beklagede sig over, at Kongen havde modtaget en saadan Denunciation, uden at give ham Leilighed til at forsvare sig,**** lod Kongen falde Ord, der tydede paa, at Blixens Ord ikke veiede meget i hans Øine[56].

**** *Overstreget:* blev Kongen noget forlegen, og undskyldte sig med, at baade han selv og Kong Carl vidste, at Blixen er en

beviser i al Fald hvad nu end hans Motiver kunne have været, hans Tilbøieligheds Alvor. At han selv længe efterat han maatte anse sig for definitivt forsmaaet,* udviklede ganske de samme Anskuelser for den herværende engelske Gesandt, vidner om hans Overbevisnings Oprigtighed.**

Det første alvorlige Forsøg blev saaledes først gjort i Sommeren 1862, og det med Grev Carl Moltke[57], som efter flere Reiser nu opholdt sig paa Frydenlund, hvis idylliske Fred begyndte at blive trykkende for hans mere praktiske end contemplative Natur. Hall benyttede derfor en tilfældig Anledning til at bringe Sagen paa Tale, og Moltke gik med saadan Ivrighed ind paa samme, at man allerede Dagen efter drøftede Detaillerne i et Møde, hvortil ogsaa Fenger var tilkaldt. Alt tegnede godt. Han vilde træde i Spidsen for en Regjeringskommission, som skulde residere paa Plöner Slot, og som ikke blot skulde

---

»Vindbeutel«, og derfor ikke brød sig om hans Intriger. Han lod i det Hele til at være meget vred paa Blixen, hvilket dog ikke forhindrede, at de vedbleve at være lige gode Venner. Da dette Venskab var inspireret af Grevinde Danner, kan jeg, hvor nødig jeg end nævner denne »Dame«, ikke undlade at tilføie, at hun, da Venskabet var paa sit Høieste, i en Samtale om en Vagabond af en svensk Greve, efter at have tillagt denne en Række af meget nærgaaende*** Epitheta, resumerede sin Dom med de Ord: »kort sagt, han er en anden Blixen«.

* *Overstreget:* da han i Anledning af Thronskiftet kom til Kjøbenhavn.

** Sir Augustus Paget ansaa Sagen for vigtig nok til derom at gjøre Indberetning til Lord Russel. Ifølge hans i den blaa Bog optagne Depeche[58] gik Blohmes Udtalelser ud paa, at Holsten vilde være tilfreds med selv at erholde Bestyrelsen af sine egne Anliggender, at det med Hensyn til Slesvig vel havde Ønsker, men ingen berettigede Fordringer, og at det i al Fald ikke havde Lyst til for Slesvigs Skyld længere at opoffre sin egen Fred og indre Udvikling.

*** *Rettet fra:* nedsættende.

have det holstenske Ministeriums Forretninger, men ogsaa alle Fællesministeriernes Attributer, forsaavidt de vedkom Holsten. Commissionen skulde staa direkte under Kongen (med et holstensk Geheimestatsraad bestaaende af Prindserne, Commissionens Præsident og hvem Kongen ellers maatte tilkalde) og forhandle paa lige Fod med det dansk-slesvigske Statsministerium. Skjøndt den administrative Udsondring saaledes skulde gjennemføres fuldstændig, vilde den endelige Opgave dog være at tilveiebringe en med Forbeholdet af 6. November 1858[59] stemmende Gjenforening af Hertugdømmene med Monarkiets øvrige Dele, hvorom Commissionen skulde gjøre de fornødne Forslag; men da disses Vedtagelse skulde bero paa Overenskomst, hvorved altsaa navnlig Rigsraadets Samtykke var forbeholdt, kunde det saaledes opstillede Endemaal ikke vække nogen Betænkelighed, selv hos dem, der ikke troede paa dets Opnaaelighed. Ogsaa de Vanskeligheder, som kunde opstaa af det midlertidige finantsielle Mellemværende[60] (hvorved Moltke erkjendte Normalbudgettet som gjældende Lov og Kongelige Resolutioner om extraordinære Udgifter for bindende) eller som vilde reise sig af Commissionens Myndighed over de fra Holsteen udskrevne Tropper (der ikke skulde udelukke Kongens Ret til som Krigsherre at henlægge sine holstenske Tropper, hvor han vilde, hvorimod de i Holsten garnisonerende Hærafdelinger paa den civile Øvrigheds Opfordring skulde understøtte denne i Rolighedens og Lydighedens Opretholdelse) — alle disse Vanskeligheder vare i al Fald ikke større, end at de kunde overvindes eller oversees. Mere Betænkelighed frembød Forholdet til Udenrigsministeriet, hvorom Grev Moltke syntes at have noget uklare og vidtgaaende Ideer; men da der var den mest levende Attraa efter at Planen maatte komme til Udførelse, fordybede man sig ikke i Vanskelighederne, men skiltes fra dette foreløbige Møde med det bedste Haab*.

* Efter et Taffel, som Dagen derpaa afholdtes paa Skodsborg, modtog Moltke Kongens Tak, og kyssede hans Haand ved Meddelelsen om, at hans Broder, Grev Fritz Moltke var ud-

Da Moltke imidlertid faa Dage derefter fremkom med sit formulerede Forslag, viste det sig, at navnlig Forholdet til Udlandet vilde frembyde uopløselige Vanskeligheder. Han fordrede nemlig ikke blot — hvad der let kunde indrømmes — at Commissionen skulde have Stemme ved alle udenlandske Sager, som vedkom Hertugdømmets særlige eller det tydske Forbunds indre Anliggender, men det viste sig, at han dertil henregnede det danske Riges hele Mellemværende med det tydske Forbund*, og til den Ende navnlig forbeholdt Commissionen Ret til med Kongens Samtykke at udsende overordentlige Missioner, som Udenrigsministeriet da skulde meddele de fornødne Fuldmagter og Instruktioner, efter Overenskomst med Commissionen. Det falder let i Øinene, at et saadant Arrangement mulig kunde bringes til Udførelse, saalænge Danmark ikke havde Andet at gjøre i Frankfurth, end »for Holsten« at afgive sin Stemme om indre tydske Forbudsanliggender, men at det nu, da det dansk-tydske Spørgsmaal var saa godt som det hele Indhold af Danmarks udenrigske Politik, var omtrent det samme, som at voldgive dets Skjæbne til Holstenerne. Det kom imidlertid ikke til nogen yderligere Forhandling, da Grev Moltke, efterat have set det Kgl. Budskab til Rigsraadet, der udtaler Nødvendigheden af at søge en anden Ordning, end den ved Kundgjørelsen 28. Jan. 1852 paatænkte[61], undskyldte, at han ikke havde kjendt dette Aktstykke, tog sin Hat og skyndte sig ned af Trappen. Sagen er nok**, at han i den korte Mellemtid alt havde gjort Erfaring om, at han ikke vilde finde den Bistand, hvorpaa han havde troet at kunne gjøre Regning***.

nævnt til Amtmand i Reinbeck[62]. Ogsaa Publikum, som havde faaet Nys om disse Forhandlinger, ledsagede dem med sine bedste Ønsker.

* *Derefter er flg. overstreget:* d. e. den egentlige Ledelse af det danske Monarkies udenlandske Politik.

** *Rettet fra:* Der kan ingen Tvivl være om, at o. s. v.

*** Man vil have let ved at trøste sig over, at denne Underhandling mislykkedes, hvis det forholder sig rigtigt, hvad der

Tanken vendte sig nu* til Kammerherre Bernhard Bülow i Frankfurth[63]. Han var en født Meklenborger, som Christian VIII

---

fortaltes fra god Kilde, at Moltkes Plan gik ud paa at lade Rigsraadet vedblive indtil Valgperiodens Udløb, men da at undlade at udskrive nye Valg. Saa blev der kun de kongevalgte Medlemmer tilbage, hvorved han rimeligvis mente tillige at være kommet tilbage til Fr. 26. Juni 1854[64].**.***

* *Overstreget:* for Alvor. — *Dette er igen rettet fra:* nærmest.

** *Derefter er overstreget flg.:* (Tscherning: Hør!) Er denne Fortælling en Satire, saa er det i alt Fald en Satire, som rammer.

*** *I Randen ud for Noten om Moltkes Plan staar tilføjet med C. Halls Haand, og overstreget med Blyant:* Denne Fortælling er saa langt fra at være en Satire, at jeg tvertimod kan indestaa for dens fuldstændige Sandhed. I den ovenberørte sidste Samtale med Carl Moltke udtalte han ligefrem og bestemt til mig, at et Hovedmotiv for ham til nu at være villig til at overtage det holstenske Ministerium var det, at han tilfældigviis, og, som han tillige udtrykte sig, lykkeligviis havde bemærket, at Valgloven af 1855 kun var en provisorisk Lov[65], hvoraf han uddrog den utrolige, men dog af ham haardnakket fastholdte Conseqvents at ingen nye Valg vilde kunne foregaa efter denne Lov, naar nu snart den første Valgperiode var udløbet, og at man saaledes paa den simpleste Maade af Verden befriedes for det af Tyskland saa stærkt anfægtede Rigsraad bestaaende[?] alene af danske og Slesvigere; medens man ikke behøvede at gjøre nogetsomhelst Skridt mod selve Forfatningsloven af 2den Octbr. 1855[66], der endnu vilde vedblive at bestaae, men i stille Resignation maatte afvente det Tidspunkt da den atter kunde træde i levende Virkelighed. — At jeg efter at have havt Leilighed til at kaste et Blik ind i dette Galimathias følte mig meget lettet ved hans Erklæring, at han efter nu at være bleven bekjendt med Kongens sidste Budskab til Rigsraadet, klarligen indsaa at Ministeriet ikke vilde kunne følge en saadan Politik — vil letteligen forstaaes, skjøndt jeg derved nødtes til fremdeles at bære den tunge Byrde af det holstenske Ministerium. *C H*

havde ansat i Udenrigsministeriet og navnlig benyttet til de Undersøgelser om Arvesagen, hvorpaa det aabne Brev af 8. Juli 1846 var bygget. I 1848 havde hans Troskab vaklet et Øieblik, men ogsaa kun et Øieblik, og han havde senere gjort god Tjeneste i Frankfurth, hvor han — især efterat have indgaaet et rigt Egteskab[67] — indtog en vel anset Stilling. Ligesom Hall tidligere havde tilbudt ham Udenrigsministeriet, saaledes havde der oftere været tænkt paa ham som holstensk Minister, men nu benyttede Hall deres Sammentræffen paa Glücksborg ved Kongens Fødselsdag d. 6. October 1862 til at gjøre et endeligt* Forsøg paa at vinde ham — enten til Minister eller til Præsident for et holstensk Regjeringscollegium[68]. Men han havde hverken Kraft eller Lyst til at indlade sig paa en saa ubekvem Opgave, og hvor lunken hans Interesse for den danske Sag i Virkeligheden var, viste han snart efter ved i et vigtigt Øieblik aldeles at trække sig tilbage fra den danske Statstjeneste, for at slaa sig til Ro som Statsminister i den fredsommelige lille Junkerrede Mecklenburg-Strelitz[69].

Da det saaledes ikke lykkedes at finde en Holstener, som vilde indtræde i den paa Bekjendtgjørelsen 28. Januar 1852[70] grundede Ordning af det holstenske Ministerium, eller som endog kunde og vilde gjennemføre en mere eller mindre fuldstændig administrativ Udsondring af Holsten, koncentreredes Bestræbelserne paa at skabe en Lokalbestyrelse, som i selve Holsten, og saaledes uberørt af al direkte dansk Paavirkning, skulde overtage den indre Forvaltning af Holsten indenfor det Omraade, der var tillagt det holstenske Ministerium, men under Tilsyn og Overbestyrelse af en ansvarlig Minister, der skulde vedblive at være Medlem af det Geheime-Statsraad. Dette synes i al Fald at være det naturlige Udgangspunkt; thi ligesom det væsentlig maatte lette Opgaven at finde en holstensk Minister, naar der af ham kun fordredes en almindelig Overledelse, saaledes banedes derved Veien til** efterhaanden

* *Rettet fra:* alvorligt.

** *Overstreget:* (saaledes som det strax ved Bekjendtgjørelsen [af 28. Jan. 1852] var skeet med Domaineforvaltningen)[71].

at forøge Bestyrelsens Attributioner og saaledes i Virkeligheden at skabe den holstenske Selvstændighed, der mere og mere viste sig som Betingelsen for et dansk Riges Uafhængighed. Havde det været muligt at gjøre dette strax efter 6. November 1858[72] — hvilket, indenfor de særlige holstenske Anliggenders Omraade, ikke vilde have været i mindste Modstrid med Forbeholdet om en konstitutionel Gjenforening paa Fælles-Omraadet,* og som derhos kunde bringes til Udførelse ad rent administrativ Vei — da var det maaske lykkedes i Holsten at skabe et fast, endog populært Støttepunkt for en loyal og frugtbar Udvikling, og meget havde da maaske set anderledes ud; men maaske var det dengang ikke muligt. I al Fald var det nu den eneste Udvei til at komme ud af den lethargiske Tilstand, der i saa høi Grad paralyserede den danske Regjerings Anseelse og Virksomhed.

Det var især den loyale lauenborgske Regjerings Medlemmer, navnlig dens hæderlige Præsident, Kammerherre Kardorf[73] (med hvilke Hall havde sat sig i nærmere Forbindelse ved den under Udenrigsministeriet arbeidende, paalidelige Tydsker Ripperda[74]), som viste megen Iver for at være behjælpelig ved et saadant Arrangement, hvortil Hall dels alt paa Glücksborg, dels paa en derfra foretagen Tur til Holsten, vandt Amtmanden i Reinsbeck, Grev Fritz Moltke, og Amtsforvalteren i Tremsbüttel Amt, Justitsraad Warnstedt, som i Forening med nogle af Departementscheferne i det holstenske Ministerium (Etatsraad Schulze, Kmjunker Rosen og Rumohr) skulde danne en holstensk Regjering, med Sæde paa Plöner Slot[75].** Ifølge den under 30. No-

* *I Randen staar med C. Halls Haand:* Jeg er overbevist om, at det vilde have været en Umulighed at gjennemføre en saadan Forestilling i 1858 overfor den Anskuelse og den Stemning, som dengang vare herskende ikke blot udenfor Danmark, men ogsaa hos os, og navnligen i Rigsraadet — selv om man dengang havde haft de fornødne Personligheder. *C H*

** Mod dertil at overlade i det Mindste en Del af Plöner Slot satte Kongen en temmelig langvarig Modstand, som dog efterhaanden beseiredes. Lettere gik det med Beskikkelsen af de

vember 1862 udfærdigede Instruktion[76], skulde Regjeringen behandle og afgjøre — dels kollegialiter dels sektionsvis — alle til det holstenske Ministeriums Ressort henhørende Anliggender (forsaavidt de angaa Hertugdømmet Holsten) med Undtagelse af Forestillinger til Kongen, Forhandlinger med andre Ministerier og den kollegiale Behandling af de for Holsten og Slesvig fælles Anliggender, hvorhos Ministeriet kunde inddrage hvilken Sag det vilde, til sin egen Afgjørelse, og den holstenske Regjering

tvende ovennævnte Mænd, som sikkert ikke vilde have vakt mindste Anstød, dersom ikke Geheimeraad Schele netop havde været her i et af disse lange periodiske Besøg, som i en tidligere Tid altid vakte en vis Ængstelse[77].* Han var naturligvis en Modstander af den nye Institution, der truede hans ansvarsfrie »Reichsunmittelbarkeit«, og havde forsynet Kongen med Indvendinger mod de udsete nye Personligheder. Angrebet rettedes først** mod Moltke, men da det lykkedes Hall, sekunderet af*** Wolfhagen at afvæbne det, lod Kongen det falde, og vendte sig nu med sin hele Styrke mod Warnstedt, som han ikke vilde vide Noget af, fordi han »var i Lommen paa Ridderskabet«. »Saa maa den have en stor Lomme, for han er næsten 3 Alen høi«, var Halls eneste Svar, og under en hjertelig Latter var Warnstedt admitteret. Man lærer heraf, at Hall, som, naar det skulde være, med stor Virtuositet kunde gjøre, hvad man med et plat Udtryk kalder det, »snakke Fanden et Øre af«, ogsaa forstod at anvende den nyttige Grundsætning: »quod fieri potest per pauca, non fieri debet par multa«. Han havde forøvrigt ogsaa to andre Grundsætninger, som han med sin elskværdige Selvironi (efter en gammel Bathridders Valgsprog) udtrykte saaledes: »Gjør ikke idag, hvad Du kan gjøre imorgen«, og: »Gjør ikke selv, hvad Du kan gjøre ved en Anden.« Anvendte med Maade ere disse Grundsætninger ikke saa gale — i det Mindste ikke for en Conseilpræsident.

* *Overstreget:* og som efter Sigende bleve contant betalte.
** *Rettet fra:* fornemmeligen.
*** *Rettet fra:* og især.

dertil indstille saadanne Anliggender, som den paa Grund af deres Vigtighed eller Tvivlsomhed maatte finde egnede hertil. Navnlig skulde dette altid ske, naar det fordredes af Præsidenten, som foruden den almindelige Tilsynsret, der hører til en virksom Overledelse, havde en temmelig udstrakt Disciplinarmyndighed og særlig de Sager, som angaa det politiske Politi, Pressen og Indstillinger om Embedsbesættelser. Regjeringen tiltraadte sine Funktioner paa Slottet i Pløen, hvorhen Contorpersonalet og de nødvendigste Arkivsager vare flyttede, og skjøndt det naturligvis paa mange Steder vakte Anstød, at en loyal og veludrustet Regjering i selve Holsten truede med at bringe Hold og Orden i dets Anliggender, og skjøndt Stænderne formente, at en saadan Foranstaltning ikke lovlig kunde være truffen uden deres Samtykke, tror jeg, at Befolkningen var veltilfreds dermed. Navnlig skilte dens Medlem, Etatsraad Warnstedt, sig fra det vanskelige Hverv som Commissarius at møde i den extraordinære Stænderforsamling af 1863, paa en ganske anderledes fyldestgjørende Maade, end hans forskjellige Forgængere, og der kan neppe være Tvivl om, at hvis Regjeringen havde faaet Tid til at slaa Rødder, vilde den have været en god Støtte for en loyalere Aand, og en god Bro for en fredelig Udvikling af en holstensk Selvstændighed.

Imidlertid manglede der endnu bestandig en egentlig holstensk Minister og denne Mangel var endnu ikke afhjulpen, da Thronskiftet paa Grund af den nye Konges bekjendte Sindelag og Forbindelser med mange Medlemmer af det slesvigholstenske Aristokrati aabnede bedre Udsigter dertil. Hall henledede derfor ogsaa i sin første Samtale med Kongen dennes Opmærksomhed paa Umuligheden af at han længere kunde bibeholde den hidtil ham interimistisk overdragne Stilling, og Nødvendigheden af at Kongen nu selv maatte tage Sagen i sin egen Haand. Da Kongen heri var aldeles enig, indgav Hall Dagen efter sin Demission, som modtoges, dog med det sædvanlige Paalæg at beholde Forretningernes Ledelse indtil Eftermandens Udnævnelse[78].

Kongen henvendte sig nu til det gamle Orakel, Grev Carl Moltke, og kaldte efter dennes Raad Grev Reventlow-Criminil og Baron Carl Plessen herover[79]. Om Resultatet af disse Herrers

Forhandlinger dels indbyrdes dels med Kongen kom Ministeriet først til Kundskab, da Grev Moltke nogen Tid derefter bragte Kladen til nogle Forslag, der tilsigtede en fredelig Løsning af de opstaaede Differentser. Meningen maatte naturligvis være, at naar man var bleven enig om disse Vilkaar, vilde en af disse Herrer og da vel nærmest Baron Plessen overtage det holstenske Ministerium.

Disse Forslag vare byggede paa den Forudsætning, at det tydske Forbund skulde anerkjende Christian IX som Hertug i Holsten og Lauenburg, eller i al Fald lade ham i Besiddelse af disse Hertugdømmer og af hans Stemme i Forbundsdagen, indtil der var taget endelig Bestemmelse om Arvespørgsmaalet. I saa Fald skulde der foreløbig og uden Præjudice for Fremtiden indrømmes Holsten og Lauenborg en til Fællesforfatningen for Danmark-Slesvig svarende Selvstændighed, og deres Forvaltning, overensstemmende med de bestaaende Love, overdrages til en Minister af tydsk Nationalitet, som kunde finde sin Støtte i Landets ved hans hidtilværende offentlige Virksomhed erhvervede Tillid*. Den endelige Ordning af det hele Stridsspørgsmaal

* Som nærmere Bestemmelser for denne interimistiske Forvaltning var nævnt: at Bekjendtgjørelsen af 30. Marts [1863] skulde ophæves; den hidtilværende Adskillelse mellem særlige og fælles Anliggender opretholdes; en Forandring af det daværende Toldgebeet vare udelukket; Bestyrelsen af Holstens og Lauenborgs særlige Finantser udelukkende henlægges under det nye Ministerium; Holstens Andel i Fællesindtægterne tilgodeskrives samme efter det hidtilværende Forholdstal; Holstens Bidrag til Fællesudgifterne bestemmes efter Normalbudgettet af 28. Febr. 1856, og ud over samme kun med Stændernes Samtykke; Holstens Andel i de ved Kgl. Resolutioner af 1858 afholdte extraordinære Udgifter godskrives dets særlige Finantser; Instruktionerne til Forbundsgesandten affattes efter Overenskomst mellem Udenrigsministeren og den holstenske Minister eller, hvis Enighed mellem dem ikke skulde kunne opnaaes, efter Kongens Bestemmelse, ligesom begge Ministre skulde

skulde derefter, forsaavidt de[!] ikke angik de tydske Hertugdømmers indre Anliggender, voldgives de 5 Stormagters Afgjørelse paa Grundlag af Overenskomsterne af 1851—52, hvilken Afgjørelse begge Parter skulde underkaste sig og hvis loyale Opfyldelse skulde stilles under Stormagternes Garanti.

Hvis disse Forslag vare fremkomne et eller selv kun et halvt Aar tidligere, vilde de have været et værdifuldt Grundlag for en nærmere Forhandling og maaske kunne have ført til en Overenskomst. Nu, efterat det allerede klart forelaa, at ingen af de opstillede Forudsætninger vilde gaa i Opfyldelse, kunde de kun betragtes som fremsatte* for at dække de Herrers Tilbagetog. Da Høflighed imidlertid fordrede at følge dem til Døren, svarede Ministeriet, at Kongens Anerkjendelse som Hertug af Holsten og Lauenborg maatte være Betingelse for enhver Underhandling, og at Regjeringen ikke kunde underkaste sig en Afgjørelse af den hele Tvist ved Voldgift, men vel kunde modtage en Mægling enten af de tre ikke-tydske Stormagter eller i en Conferance af samtlige Undertegnere af Londonner-Traktaten, hvori altsaa ved Siden af Østrig og Preussen ogsaa Sverrig-Norge og Danmark vilde deltage, hvilken Mægling dog ikke vilde udelukke, at enkelte bestemt formulerede Spørgsmaal med Vedkommendes frie Samtykke kunde henskydes til en eller flere Magters arbitrium. Hvad det foreslaaede Grundlag angik, maatte man være enig i, at Forhandlingerne af 1851—52, om hvis Forstaaelse Striden hidtil havde dreiet sig, maatte udgjøre det naturlige Udgangspunkt, men at en alvorlig Forhandling rimeligvis vilde føre til en fælles Erkjendelse af visse Modifikationers Nødvendighed, samt at Danmark, hvor meget det end kunde trænge til en Borgen for at en eventuel Overenskomst med Tydskland blev loyalt opfyldt, dog maatte give Afkald derpaa, da et vedvarende

gjøre Forslag om Valget af Forbundsgesandten. Til Slutning fordres, at den nye holstenske Regjering skulde ophæves og de af Stænderne bestridte Scheleske Anordninger[80] forelægges for dem.

* *Overstreget:* , paa kvantsvis,.

Formynderskab af fremmede Magter var uforeneligt med en uafhængig Stats Bestaaen*. Dermed var da denne Forhandling tilende — thi at »Concipienten« senere fremsendte nogle »Notitser«, hvori han yderligere forsvarede sine Forslag, kan kun have været for at beholde det sidste Ord — og dermed var da ogsaa det sidste Forsøg, paa at faa en holstensk Minister, strandet**.

---

* I det Enkelte bemærkedes der kun, dels at en Deling af Toldgebetet ikke laa i Regjeringens Ønske, og at det derfor vilde være samme kjært, om det kunde undgaaes derved at Stænderne vedtog den for Danmark-Slesvig alt lovbestemte nye Tarif, eller at denne ved en provisorisk Anordning der sattes i Kraft[81], dels at de Kgl. Resolutioner om visse extraordinære Udgifter havde været forelagte ligesaavel for de holstenske Stænder, som for Rigsraadet, men at der Intet vilde være til Hinder for at forelægge dem paany, hvis saadant skulde ønskes.

** Sir Augustus Paget gjorde sig megen Umage for at formaa Baron Plessen til at overtage det holstenske Ministerium. Det er interessant af Beretningen af deres Samtale[82] at se, at Plessen opstillede som en Hovedindvending mod Holstens Udsondring, at Holstenerne saa ikke kunde vente den dem tilkommende Andel i de diplomatiske Poster (som bekjendt vare af Danmarks 6 Gesandtskaber de 2 — Stockholm og Petersborg — i Hænderne paa 2 af Plessens egne Brødre)[83]. Ikke mindre interessant er det, at medens Forslagenes Concipient fører Ordet for Holstens i al Fald foreløbige Udsondring, opstillede Plessen for Paget Nødvendigheden af dets nøie Forbindelse med Slesvig, med den Bemærkning, at han kun ved at fastholde sine Grundsætninger kunde bevare den Indflydelse, han besad. Hvor hurtigt maatte han ikke erfare, at denne Indflydelse var som blæst bort i det Øieblik, da han ikke længer vilde følge Øieblikkets Lidenskaber. Maaske har han dog en Fremtid men Reventlow-Criminil og Carl Moltke vare aabenbart tvende udspilte Stykker. Den Første — den »ædle Criminil«, som Ørsted kaldte ham — gjorde Indtrykket af en jevn holstensk Landmand, i hvem der hverken var synderlig Aand eller Villie, og den Sidste

Saaledes kom der da ikke Andet ud af denne kummerlige Mellemakt end at gjøre Halls holstenske Administration endnu svagere, end den alt var i Forveien*. Ganske vist er det ikke min Mening, at man nu, da selv den 11te Time var forbi, ved nogen storartet Udfolden af Energi skulde have søgt at slutte et meget flaut Drama med en brillant Bortgang, og jeg skal villig erkjende, at en Minister ad interim, som har indgivet sin Demission, fører en noget skyggeagtig Tilværelse. Ogsaa er det givet, at hvad man end havde gjort eller ikke gjort, vilde det Intet have forandret i selve Sagen. Men ligefuldt kan jeg ikke negte, at jeg havde ønsket det danske Regimente i Holsten en værdigere Ende, end den totale Fallit, hvormed det slukøret** pillede ud af Landet.

IV.

C. Halls supplerende Bemærkninger.

»Intet Defensionsindlæg,
men kun nogle supplerende Bemærkninger«.

Da i Foraaret 1854 Mistillidsadressen til det Ørstedske Ministerium var gaaet igjennem i Rigsdagen, ansaaes det i nogen Tid for sandsynligt at Ministeriet maatte gaae af[84]. — Den som

---

maatte selv overbringe skriftlig Attest paa, at til Minister kunde Ingen bruges, som ikke »ved sin offentlige Virksomhed havde erhvervet Landets Tillid«. Mange have i ham set en klar og kraftig Mand; Andre have ment, at han havde en halv Skrue løs. Jeg troer, at i hans Færd ved de her omhandlede Leiligheder ikke andre af hans gode Egenskaber ere komne til Syne, end hans af Ingen betvivlede gode Villie.

* Som et Curiosum skal jeg bemærke, at Monrad ikke blot ønskede, at vi selv skulde lave en ny holstensk Minister — navnlig for at en Anden, end Udenrigsministeren kunde kontrasignere den besluttede Ophævelse af Patentet af 30. Marts — men i Mangel af nogen Anden dertil tilbød sig selv. Nec aspera terrent!

** *Overstreget:* — convictus et confessus —.

da — besynderligt nok — med størst Lethed og under meget stor Tilslutning vilde kunne have dannet et nyt Ministerium, var Tillisch[85]. Jeg havde i de Dage oftere Leilighed til at tale med ham. — Han havde stor Lyst til at træde i Spidsen for et nyt Ministerium, men han erklærede dog tilsidst at det var en Umulighed fordi han ikke vilde kunne faae nogen Minister for Holsteen, idet der efter hans Overbeviisning, naar Criminil gik af, ikkun var een Mand om hvem der kunde være Tale, — og det Een, med hvem han umueligen kunde gaae sammen — nemlig Scheele. — Han foretrak derfor — til liden Ære og Glæde for sig selv — at styrke det Ørstedske Ministerium ved at træde ind i samme som Indenrigsminister efterat hans nye Colleger Gen. Hansen og Geh. Ørsted først havde afskediget de 3 Mænd, med hvem han nærmest havde maattet og villet samarbeide ved Dannelsen af et nyt Ministerium. — I December Maaned s. A. viiste det sig da ogsaa, at efter Grev Criminil blev det Scheele som maatte overtage det holsteenske Ministerium, og de senere forløbne 10 Aars Erfaring synes at godtgjøre Rigtigheden af Tillisch's Paastand, at under de daværende Forhold (Fredriks d. 7des Regjering) vilde der kun i en af disse 2 Mænd kunne findes en virkelig holsteensk Minister — i den Første En, som var Ridderskabet og Udlandet til Behag, i den Sidste En, som ganske sikkert maatte gjøre Afkald herpaa, men som til Gjengjæld troede at have en sikker Støtte hos selve det holsteenske Folk. Det viiste sig imidlertid snart, at han heri tog mærkeligen feil, og da han endeligen den 13de April 1857 maatte indgive sin Dimission tilligemed det øvrige Ministerium, var han omtrent bleven ligesaa upopulair i Holsteen som i Kongeriget og i Slesvig. Ministercrisen varede en heel Maaned, til den 13de Mai[86]. I den første Halvdeel af denne Tid vare flere af de betydeligste Medlemmer af den holsteenske Repræsentation i Rigsraadet, efter dettes Slutning, blevne tilbage i Hôtel Phoenix (Scheel-Plessen, Baudissin, Reventlou-Farve, Preusser, Lüders)[87] og jeg havde næsten dagligt Conferencer med dem, angaaende Besættelsen af det holsteenske Ministerium. Jeg erklærede navnligen at jeg ganske vilde overlade Valget til dem,

selv om det skulde falde paa Scheel-Plessen, idet jeg tilføiede, at jeg vidste, at selv dette — skjøndt ingenlunde kjærkomment — dog vilde blive antaget af Kongen. — Tillige erklærede jeg mig villig til at overdrage Udenrigsministeriet til Kmherre Bernhard Bülou — en Holsteener som i denne Anledning kaldtes hertil fra Frankfurt. Der var i den Anledning en stor Bevægelse hos de holsteenske Herrer, en ikke ringe Lyst hos Nogle til atter at være med i Statsstyrelsen der imidlertid af Andre (navnlig Preusser) dæmpedes ved Forestillinger om, at man ved at holde sig tilbage maaskee kunde styrte hele det daværende Regjeringssystem. Endelig foreslog man dog Reventlou-Farve, der personlig havde den største Lyst til at indtræde; men da jeg troede at Alt nu var i Orden, modtog jeg et Brev fra ham, hvori han som Betingelsen for sin Indtræden opstillede et Program — aabenbart affattet af Preusser — der aldeles fjernede sig fra Grundlaget for vore hidtil førte Forhandlinger, og angaaende hvis Beskaffenhed det vel kan være tilstrækkeligt at bemærke, at selv Prinds Ferdinand, der brændte af Begjærlighed efter atter at see en Holsteener af den gamle Skole, og navnlig en Greve i Statsraadet til mig erklærede, at det dog var altfor uforskammet at komme med saadanne Fordringer. — Saa reiste da hele det holsteenske Selskab. —

Jeg tilkaldte derefter telegraphisk først Administratoren for Grevskabet Rantzau og derefter Overpræsidenten i Altona, Conferentsraad Heinzelmann[88] — om hvilke der ogsaa havde været Spørgsmaal under de ommeldte Forhandlinger. Baade Kongen og jeg anvendte vore bedste Overtalelseskunster, men forgjæves. De reiste egentlig ikke nogen Vanskelighed af politisk Natur, men barricaderede sig bag deres skrøbelige Helbred. Det var imidlertid klart, at den egentlige Grund var deres Frygt for de nu til Holsteen tilbagevendte Coryphæer, navnlig Scheel-Plessen, som de ansaae for almægtig i Holsteen og da især i den holsteenske Stænderforsamling.

Ministercrisen maatte imidlertid have en Ende. Kongen havde forgjæves henvendt sig til »Mændene af den gamle Skole« (Bluhme, Sponneck, Tillisch) og Scheele havde forgjæves streifet

hele Byen rundt for at finde Colleger. (Han selv nævnte som vundne: Advocat Liebe for Justitsministeriet og Schjern for Finantsmin.)[89]. Den 13de Mai blev da Ministeriet reconstrueret med Unsgaard som Minister ad interim for Holsteen og han forblev i denne Stilling indtil den 2den Decbr. 1859. — Da jeg den 24de Februar 1860 atter traadte i Spidsen for Ministeriet, havde jeg som valgt af Monrad til holsteensk Minister, forefundet Cftsraad Raasløff — en Slags Mellemting mellem en reen Holsteener (som Criminil og Scheele) og en reen »Dansker« (som Unsgaard og Rotwitt)[90]. Han var i flere Maader uheldig nok, men det kunde dog maaske være gaaet, dersom ikke hans mest fremtrædende Svagheder vare komne paa en altfor stærk Prøve under hans Stilling som Commissarius ved Stænderforsamlingen i Itzehoe i Begyndelsen af Aaret 1861. Det var ingenlunde mit eller Ministeriets Ønske, at han skulde overtage denne Function. Greve Arthur Reventlou, Amtmand i Bordesholm og Curator for Kiels Universitet, var bestemt dertil, men faa Dage før Stænderforsamlingens Aabning kom han herover, og erklærede sig aldeles ude af Stand til at overtage denne Function. Der var da ingen anden Udvei muelig, og denne var Raasleff personlig saa tiltalende, at jeg ikke tvivler om, at han selv har bidraget til, at den blev uundgaaelig. Da R.s Afgang paa Grund af de noksom bekjendte Begivenheder var bleven absolut nødvendig, maatte jeg selv nødtvungent overtage det holsteenske Ministerium den 30te Marts 1861 og beholde det indtil min Afgang den 31. Decbr. 1863. Det var mig bestandig en saare trykkende Byrde, ikke paa Grund af det forøgede Arbeide, men ved Bevidstheden om det Unaturlige og Mislige i en saadan Stilling for mig, baade som Dansk og tillige som Udenrigsminister og Conseilspræsident. Jeg anstrængte mig derfor stadigen for at finde en Afløser. — Til de af Lehmann Nævnte skal jeg endnu blot føie Amtmand Levetzau i Itzehoe, temmelig ubetydelig, men vel lidt i Holsteen[91]. Det var imidlertid netop Frygten for at sætte denne Popularitet overstyr, som afholdt ham fra at gaae ind paa at overtage Stillingen som Minister, der iøvrigt var meget tillokkende for ham. —

Jeg kan saaledes med fuld Overbeviisning sige, at det i hele den Tid var umueligt at faae nogen Holsteener til at overtage dette Ministerium, uden i alt Fald med det Samme at gaae ind paa en heel anden Politik, nemlig i Alt hvad der angik Styrelsen af Slesvig. Det var Omqvædet saa at sige hos alle dem, jeg henvendte mig til; og derfor var ogsaa Wolfhagens og Regenburgs Afgang, directe eller indirecte antydet, en første Betingelse. Carl Plessen erklærede endogsaa i en af de Samtaler, jeg leilighedsviis havde med ham, at det Mindste en Holsteener maatte fordre for at gaae ind i Ministeriet, var at det slesvigske Ministerium overdroges en Mand af moderat Tænkemaade som f. Ex. Raasleff. — Den Eneste, der ikke stillede Betingelser af en saadan Art var Grev Otto Blome til Salzau. Han er i Virkeligheden den eneste Holsteener, som kunde faaes til Minister, under de bestaaende Forhold, og med de givne Personligheder baade i Ministeriet og paa og omkring Thronen. Jeg er derfor ikke heller fri for den Tvivl, om jeg ikke har begaaet en Feil, ved ikke at gjennemsætte hans Valg. Jeg havde ogsaa personlig den største Lyst dertil. Jeg søgte til alle Sider for dog at finde nogen Støtte eller Tilslutning for et saadant Valg — men forgjæves. Kongen og Grevinden vare ham i høieste Grad imod, og de ansporedes stadigen i denne Retning af Scheele. Den øvrige kongelige Familie, navnlig Prinds Christian ansaae ham for en principløs Vindbeutel af endnu værre Art end Blixen-Finecke (og det var dengang Meget i dennes Mund). I Ministeriet var Wolfhagen den, der kjendte ham bedst, og han ansaae det ligefrem for en Scandale at gjøre ham til Minister. Den samme Dom kom mig imøde fra alle de Holsteeneres Side, paa hvis Meening jeg kunde lægge nogen Vægt, som f. Ex. Bernhard Bülow, og den unge Grev Moltke, som var bleven Secretair i det holsteenske Ministerium og som med en sand loyal Tænkemaade forbandt megen personlig Hengivenhed for mig[92]. Det var den samstemmende Dom, at han ikke blot ved den gjennem alle Slags Midler fremtvungne Ungdommelighed i ydre Væsen og Udseende overalt var til Latter, men at ogsaa hans hele private Liv havde gjort ham til Gjenstand for almin-

delig Foragt. Skjøndt jeg paa ingen Maade fandt, at hvad jeg saae af ham eller hørte om hans Liv, tilstrækkeligt retfærdiggjorde en saa knusende Fordømmelsesdom, ansaae jeg det dog ikke for mueligt, eller ialt Fald forsvarligt at gjennemføre hans Ansættelse som holsteensk Minister. Det vilde jo visseligen have været en Bombe at lade springe ikke blot i den slesvig-holsteenske Leir, men som vilde have anrettet endeel Forstyrrelse i en videre Kreds, og dog — efter Alt hvad der senere er oplevet — er jeg ikke langt fra at føle Anger over ikke at have kastet den. —

Naar saaledes ingen virkelig holsteensk Minister kunde faaes, og jeg saaledes [skulde] være fordømt til at beholde dette Ministerium, var der efter min Overbeviisning en dobbelt Opgave for mig, nemlig deels at de holsteenske Sager bleve fremmede og afgjorte med tilbørlig Hurtighed hvad der ingenlunde havde været Tilfældet enten under Scheele, der havde alle muelige andre Jern i Ilden eller under Raasleff, der af Vigtighed fordybede sig i alleslags Smaaligheder, og tillige i en human og liberal Aand — og i denne Henseende troer jeg virkelig at mit Ministerium vandt nogen Paaskjønnelse, deels gjennem Anordningen af en egen local Regjering baade at yde den holsteenske Selvstændighedsfølelse en naturlig og ikke farlig Tilfredsstillelse, og tillige ad denne Vei, om jeg saa maae sige, at faae opdraget Personligheder til Overtagelsen af selve det holsteenske Ministerium. Trods alle de Vanskeligheder denne nye Ordning strax mødte fra det slesvig-holsteenske Parties Side, er jeg dog overbeviist om, at begge de antydede Formaal vilde være blevne opnaaede dersom Fredrik den 7de endnu havde levet et Par Aar. Den fjendtlige Opposition imod en for Landet gavnlig Ordning, og imod alle de mange Mænd, der ved deres Stilling vare og bleve knyttede til den, var allerede ifærd med at fremkalde en Reaction, og derigjennem en saa [?] meget ønskelig Spaltning mellem de betydende Holsteenere, navnlig af Embedsstanden.

Under Alt dette er det imidlertid unægteligt, at en skrap og frygtet Regjering ikke udgik fra Ministeriet; men jeg er over-

beviist om at en saadan kun vilde være muelig, naar dette var i en virkelig Holsteeners Haand. I min Haand vilde en saadan ikke blot være umuelig af personlige Grunde men jeg troer, at en saadan paa Grund af min øvrige Stilling, snart vilde være bleven betragtet som utaalelig og udskreget baade inden[-] og udenlands, som en oprørende Haan og Ydmygelse for Holsteen og Tydskland. Den Anklage, som den sidste holsteenske Stænderforsamling gjennem sin Præsident rettede imod mig i Frankfurt, maatte nu tvertimod blive, og blev i Virkeligheden latterlig, og snarere en Anklage imod den holsteenske Opposition[93]. Den havde kun kunnet udfinde 2 Støttepunkter i min Administration: Indførelsen af den locale holsteenske Regjering, som tidligere havde været ivrigt ønsket, selv af Stænderforsamlingen, og Ansættelsen af Scheele som Overpræsident i Altona, og Bargum som Borgmester i Kiel — Mænd som vist vare hadede af Sch.-Holsteinerne, men som Alle maatte indrømme en sjælden Dygtighed, og som snart vandt Anerkjendelse og Paaskjønnelse for deres store Forretningsdygtighed i disse Landets 2 største Communer, som længe havde været fortvivlede over, at være stillede under 2 saadanne Stakler som Heinzelmann (især legemligt) og Kirchhoff[94] (især aandeligt).

Noter og Henvisninger.

[1] I Begyndelsen af Oktober 1863 var Prinsen af Danmark afrejst til England sammen med sin Søn Prins Frederik, der i længere Tid skulde opholde sig i Oxford. 5. November forlod Prins Christian og hans Gemalinde London, og det var iflg. Berl. Tid. $^{7}/_{11}$ 1863 Prinsens Hensigt at træffe Kongen paa Glücksborg.

[2] Jfr. Neergaard II, 792.

[3] Jfr. Neergaard II, 790 f.; Krieger II, 329; Lehmann: Om Aarsagerne til Danmarks Ulykke (8. Opl. 1865), S. 43 f.

[4] Jfr. Krieger II, 339, 340. Statsraadets Forhandlinger (1936), S. 18 ff.

[5] Om Budskabet se bl. a. Statsraadets Forhandlinger (1936), S. 24 ff.

[6] Statsraadets Forhandlinger (1936), S. 22 ff.

[7] Om Pressionen se Neergaard II, 929 ff., 957 ff.

[8] Om Steen Andersen Billes Forhold jfr. Krieger III, 21 ff.

[9] Om disse Sendelser, den *Irmingerske* Episode m. m. se Neergaard II, 915 ff., 920 ff., 924 ff., Krieger II, 348—49, Utrykt Brev fra Quaade til P. Vedel $^{9}/_{12}$ 1863 (P. Vedels Privatpapirer), Krieger III, 10—12, 19.

[10] Neergaard II, 960, har den rigtige Dato for Samtalen 15. December.

[11] 1. December 1863 udtalte Bismarck i det preussiske Deputeretkammer: »In Betreff Holsteins . . . beruht für uns der Successionstitel [d. e.: Christian IX's] auf dem Londoner Vertrage, und ist die Verwirklichung desselben von der Erfüllung der Vorverträge abhängig, welche mit dem Londoner Vertrage in solidarischem Zusammenhange stehen. Dass Letzteres der Fall sei, ist durch das Zeugniss des competentesten aller Zeugen, des Herrn Bluhme, welcher 1851 und 1852 dänischer Minister der auswärtigen Angelegenheiten war, im dänischen Reichsrathe bekräftigt worden«. (Bismarcks Politische Reden, udg. af H. Kohl, II, 219).

Bismarck hentydede her vistnok til følgende Udtalelse af Bluhme i Rigsraadet 13. November 1863: »Jeg betragter som Retsgrundlaget for det danske Monarkies nuværende statsretlige Stilling i Europa den kgl. Kundgjørelse af 28de Januar 1852. Den kgl. Kundgjørelse, som, — det beder jeg bestemt maa blive fastholdt — forinden den udstedtes af Kongen, var akcepteret saavel af de Magter, der havde været vore Modstandere og med hvem vi forhandlede, som ogsaa af de Magter, der op-

traadte som Mæglere i disse vigtige Forhandlinger, udgjorde Retsgrundlaget for Traktaten til London og tillige Retsgrundlaget for den definitive Istandbringelse af de fredelige Forhold med det tyske Forbund, som blev givet Udtryk i Forbundsbeslutningen af 29de Juli 1852. (Rigsraadstidende 1863, 1257 f. — Jfr. Neergaard I, 571 ff., 743 f.).

12 »Denmark and Germany« II, 363, jfr. Neergaard II, 938 ff.

13 Statsraadets Forhandlinger (1936), S. 37 ff.

14 Denmark and Germany IV, 391.

15 Lehmann boede Norgesgade 33.

16 Ved Martskundgørelsen 1863, jfr. Statsraadets Forhandlinger (1936), S. 1—3.

17 Neergaard II, 972 ff., Krieger III, 26 ff. — Se nedenfor S. 306 f.

18 Demissionen: se blandt andet Neergaard II, 972—87 og der anførte Kilder; Aage Friis: C. N. David, Christian IX og Sir Augustus Paget i November 1863 (Historisk Tidsskrift 9. Rk. VI, 230—31, i Særtryk S. 98—99) samt E. Arups Afhandlinger i »Scandia« 1928, 119—79: David og Hall, samt i »Scandia« 1930, 1—51: Danmarks Krise 1863, og deri anførte Kildesteder og Behandlinger.

19 Om dette Møde af Notabler, ogsaa kaldet »det lille Rigsraad«, se de i forrige Note angivne Steder.

20 Om Quaades Overgang fra Gesandtskabet i Berlin til Udenrigsministerposten se hans egen Beretning i Personalhistorisk Tidsskrift 7. Rk. VI, 51 ff., hvor ogsaa den engelske Gesandt, Sir Augustus Pagets Stilling omtales.

21 Hertug Carl af Glücksborg (1813—78), Christian IX.s ældste Broder, var efter i 1848 at have sluttet sig til den slesvig-holstenske Rejsning meget ilde lidt i Danmark. Han ejede Louisenlund og Glücksborg.

22 Lehmann havde, da han i September 1861 blev Indenrigsminister, siden December 1848 været Amtmand i Vejle.

23 Om Kriegers daarlige Forhold til Frederik VII se bl. a. Neergaard II, 337, 379.

24 Jfr. Neergaard II, 337 ff.

25 Om Ministeriet Monrads Dannelse se bl. a. Neergaard II, 982 ff., Krieger III, 35 ff., og de ovenfor i Note 18 nævnte Kilder.

26 Jfr. Neergaard II, 709 ff.

27 Jfr. Neergaard II, 857 ff.

28 Om Kriegers Holdning se Krieger III, 34 ff.

29 Jfr. nedenfor S. 36. — C. E. Fenger blev under Ministeriet Monrad Direktør i Finansministeriet.

30 En saadan »Tiltale« af Engelstoft er ikke omtalt i Statsraadsprotokollen.

31 C. F. Simony var Minister for Slesvig til 24. Januar 1864, og overtog

32 derefter sit tidligere Embede som Stiftamtmand over Sjællands Stift. C. G. V. Johannsen.

[33] H. R. Carlsen blev Indenrigsminister i Monrads Ministerium fra 10. Maj til 11. Juli 1864.

[34] Godsejer, Jægermester C. A. Fonnesbech.

[35] Kammerherre F. Chr. H. Krogh (1815—91), Landfoged og Digegreve i Stapelholm 1851—64.

[36] Jfr. Neergaard II, 678 ff., og Hamilton: Anteckningar rörande förhållandet mellan Sverige och Danmark 1863—64.

[37] Jfr. Hamilton anf. Skr. S. 182—83.

[38] Om Monrads skandinaviske Politik i 1863 se Aage Friis: Skandinavismens Kulmination (1937) (Særtryk af Hist. Tidsskrift 10. Rk. III) og om det i Note **** omtalte »engere Udskud« smstd. S. 6 (H. T. anf. St. S. 588).

[39] Refereret i »Dagbladet« 20. Juni 1861. Monrad udtaler her om sit udenrigspolitiske Standpunkt: »Det er fredelige Sysler, hvis Tarv Hans Majestæt har betroet mig at varetage, og det vil derfor uden Tvivl ogsaa findes naturligt, at dette ikke kan være uden Indflydelse paa min Opfattelse. Men ligesom jeg desuagtet ei har Andet end kunne billige, at der er gjort betydelige Opoffrelser, for at vi i paakommende Tilfælde ei skulle findes aldeles uforberedte, saaledes troer jeg, at der ikke i Deres Midte er Nogen, som, naar Haabet om den fredelige Udjevning skulde skuffes, ei med Opoffrelse af, hvad der er Dem det Kjæreste, vil følge Kongens Kald til at værne om Fædrelandet, kommende ihu, at det er Gud, som raader for Seiren.«

[40] Se ovenfor S. 289—290.

[41] Se ovenfor S. 290 nederst.

[42] Se ovenfor S. 290.

[43] Se ovenfor S. 291 Note **.

[44] Jfr. Krieger III, 32.

[45] Se ovenfor S. 297 Note *.

[46] Se ovenfor S. 302—304.

[47] Se Neergaard II, 376—79.

[48] Se ovenfor S. 294 Note **, S. 295 Note *, S. 296 Note ***, S. 297 Note ***, S. 301 Note * og S. 302 Note **.

[49] H. J. A. Raasløff havde været Minister for Holsten fra 20. Februar 1860 til 30. Marts 1861. Om hans Optræden som Kommissarius ved de holstenske Stænder i Itzehoe 1861 se Neergaard II, 460 ff.

[50] Grev H. A. Reventlow-Criminil (1798—1869) havde fra 1852 til December 1854 været Minister for Holsten og Lauenburg og var blevet efterfulgt af L. N. Scheele, til 17. April 1857, og Hall overtog efter H. J. A. Raasløff Stillingen ad interim fra 30. Marts 1861 til 31. December 1863, samtidig med at han var Konseilspræsident og Udenrigsminister.

[51] H. C. P. Wöldike (1818—87) var 1852—64 Medlem af Appellationsretten i Flensborg.

[52] Om Advokat L. C. Bargum se Neergaard II, 573 ff.

[53] Wilh. C. I. J. Moltke udnævntes til Chef for Sekretariatet i Ministeriet for Holsten 12. November 1862, samme Dag som Regeringskommissionen for Holsten blev udnævnt.

[54] Th. Olshausen og H. I. R. Claussen arbejdede omkring 1840 gennem »Kieler Korrespondenzblatt« for en liberal Forfatning for Holsten alene under Henvisning til, at den tyske Forbundsakt 1815 gav Tilsagn om Indførelsen af Stænder i Forbundslandene.

[55] Om Forhandlinger med Otto Blome (1795—1884) i Sommeren 1862 se bl. a. Neergaard II, 577 ff., Krieger II, 253 ff., 264. — Adolf Blome (1798—1875).

[56] Krieger II, 253 ff.

[57] Carl Moltke (1798—1866). Neergaard anf. St., Krieger II, 262 ff.

[58] Paget's Indberetning af 26. November 1863, Denmark and Germany III, 271 ff. Nr. 312.

[59] Neergaard II, 192.

[60] Neergaard II, 27 f., 434 f., 453 ff.

[61] Neergaard II, 508 f.

[62] Adam Friedrich (Fritz) Adamson Moltke (1816—85), 1862 Amtmand i Reinbeck.

[63] Bernhard Ernst Bülow (1815—79), 1851—62 dansk Forbundsgesandt i Frankfurt.

[64] Neergaard I, 892.

[65] Neergaard II, 52.

[66] Neergaard II, 23 ff.

[67] B. Bülow ægtede 30. April 1848 Louise Rücker, Datter af en rig hamborgsk Storkøbmand, J. W. Rücker, og Hustru, f. Jenisch.

[68] Neergaard II, 577.

[69] Bülow tog sin Afsked 20. Oktober 1862 og blev til Efteraaret 1867 Statsminister i Mecklenburg-Strelitz.

[70] Neergaard I, 570 ff.

[71] Neergaard II, 617.

[72] Jfr. ovenfor S. 46. Neergaard II, 192.

[73] C. E. v. Kardorf, Landdrost i Lauenburg.

[74] Friherre Kaptajn Friedrich Wilhelm Ferdinand v. Ripperda, død 17. Januar 1864. (Berl. Tid. 1864 Nr. 14.)

[75] Fritz Moltke: A. F. A. Moltke, Regeringsraad F. v. Warnstedt, Etatsraad T. Schultze, Expeditionssekretær J. E. G. v. Rosen, Regeringsraad W. P. E. v. Rumohr.

[76] Det kgl. Patent om Oprettelsen af en kgl. holstensk Regering er udstedt 12. November 1862; jfr. Neergaard II, 578—79.

[77] L. N. Scheele var 1857 efter at være traadt tilbage som Udenrigsminister udnævnt til Landdrost i Pinneberg. December 1861 konstitueredes han som Overpræsident i Altona.

[78] Neergaard II, 941 ff., Krieger II, 346 ff.
[79] H. A. Reventlow-Criminil og C. A. Th. Scheel-Plessen.
[80] Neergaard II, 80 ff.
[81] Neergaard II, 622, 623.
[82] Pagets Indberetning af 26. November 1863, trykt i Denmark and Germany II, 271 ff. (Nr. 312), Neergaard II, 942 ff.
[83] Grev Wulff Scheel-Plessen var Gesandt i Stockholm, Baron Otto Plessen Gesandt i St. Petersborg.
[84] Neergaard I, 881 ff.
[85] Neergaard I, 885.
[86] Neergaard II, 149 ff.
[87] Baron Carl Scheel-Plessen, Grev Joseph F. C. Baudissin, Grev Ernst Chr. Reventlow, Overappellationsretsraad A. F. V. Preusser, Gaardejer Peter Lüders, Collmar.
[88] L. G. Heinzelmann.
[89] HRadvokat C. C. V. Liebe. Overfinansbogholder E. T. I. Schiern.
[90] Jfr. Note 49.
[91] V. F. L. Th. Levetzau.
[92] Se ovenfor Note 53.
[93] Neergaard II, 589 f.
[94] Borgmester i Kiel J. N. A. Kirchhoff.

Smaastykker.

2. Frede Bojsen og Grev J. L. Holstein-Ledreborg.

Meddelt ved Jan Neiiendam.

Mellem Frede Bojsens efterladte Papirer paa Rødkilde findes en Karakteristik af Lensgreve J. L. Holstein-Ledreborg, hans mangeaarige politiske Kampfælle. Ved Holsteins Død 1. Marts 1912 bragte Dagspressen Nekrologer af Klaus Berntsen, J. C. Christensen og N. Neergaard, og at ogsaa Bojsen har været opfordret til at yde sit Bidrag, fremgaar af en Bemærkning i hans Koncept. Paa Manuskriptets sidste Blad har han imidlertid tilføjet: Det er umuligt at skrive noget om Grev Holstein uden at komme ind på endog rett aktuelle politiske betragtninger; derfor er dette blevet henlagt mellem mine papirer.

Nu, 25 Aar efter Holsteins og 11 Aar efter Bojsens Død, offentliggøres Nekrologen, og jeg takker Hr. Konsul cand. jur. Anker Konow Bojsen, Washington, Frede Bojsens Søn, og hans Svigersøn Hr. Forstander Vagn Møller, Rødkilde, for Tilladelsen til at lade den trykke.

I.

Budskabet om grev Holsteins død har grebet mig stærkt. Måske også af den grund, at jeg nu er den sidste af de 5 figurer på det bekendte politiske billede.[1])

Altså den sidste om den næstsidste!

I flere nekrologer om grev Holstein møder man ordet: det gådefulde![2]) Der menes herved næppe Sfinxen, der selv ruger

[1] Gruppebilledet af C. Berg, F. Bojsen, J. L. Holstein-Ledreborg, S. Hogsbro og V. Hørup. Litograferet af I. W. Tegner (Westergaard: Danske Portrætter I, 177).

[2] Jvfr. »Riget« 2. Marts 1912.

over sin gåde. Det gjorde grev Holstein sletikke. Men livet er altid mere eller mindre gådefuldt. Alt liv er et sammenspil af modsætninger, for ikke at sige modsigelser. Kun døden er ligetil og ensartet. Interessantest er de, som er mest gådefulde, lykkeligst de, som er det mindst. I visse henseender var grev Holstein gådefuld, dog ikke i alle, og det var hans lykke. Jeg drister mig ikke til at tænke, at jeg skulde kunne udskille og forklare det gådefulde, om end jeg i en årrække var hans medhjælper og lærte at sætte ham meget højt. Men minderne fra de svundne dage vælter ind på mig, og måske kan jeg meddele et eller andet træk, der kan hjælpe til forståelse.

Alle vi andre har lært at bruge ord, miner og lader for at tækkes andre mennesker, og livet vilde være utåleligt, om ikke de fleste mennesker fulgte denne regel. Men herpå lagde grev Holstein ingen vægt.[1]) Han som mere end andre var i besiddelse af alle disse midler både i sin ydre og indre personlighed, brugte dem kun lidt overfor publikum, ja, han ringeagtede vel endog at benytte dem overfor hverdagsfolk. Det var et af hans yndlingsudtryk, når han mødte værdige og velafbalancerede politikere: »Den mand trænger til at kompromittere sig; så længe man ikke er grundig kompromitteret, nytter det ikke, så duer man ikke til noget.« Dette var jo sagt i spøg, men bag derved lå det mod, der bragte ham til at brænde sine skibe, når han satte foden på fjendens strand. Dog — mødte han mand eller kvinde, høj eller ringe, der vakte hans interesse — Du milde verden! hvor kunde han da være uimodståelig. Jeg har næppe kendt en mand så fængslende som grev Holstein kunde være; herved gjorde det gådefulde sig gældende, når han gennem skallens funklende lys lod skimte kærnen.

Mellem mange andre mindes jeg tre optrin, som jeg her vil indskyde.

1. Det var i tidernes morgen. Hos Anker Heegård i Møntergade[2]) samledes jævnlig forskellige rigsdagsmænd, forfattere og pressemænd, hvor Holger Drachmann plejede at tale i improviserede vers.[3]) En aften mødtes her grev Holstein med J. A. Hansen; de kom i strid om katholicismen, og snart samledes alles opmærksomhed om denne ejendommelige tournering. Den gamle lægprædikant[3]) rykkede frem, klædt i panser af skrift-

[1] I Konceptet staar: Andre virker for at synes bedre end vi er — han tværtimod for at synes værre. Forarge borgerskabet.

[2] Grosserer Anker Heegaard jun. boede Møntergade 26 [1].

[3] Jvfr. O. Borchsenius i Soro Amtstidende 9. Marts 1912.

[3] Den bekendte Venstrepolitiker J. A. Hansen (1806—1877) deltog i 1830erne i den grundtvigske Vækkelse paa Slagelseegnen.

steder fra top til tå, og han kunde nok føre en landse.[1]) Men han mistede kendeligt ligevægten under angrebet af rytteren med logikens kårde og revolver. I disputen vil katholiken som oftest være overlegen i kraft af sit klare usammensatte standpunkt. Var blot livet lige så enkelt!

Desværre kan jeg ikke referere denne yderst interessante samtale; tænk om man nu kunde have læst den! Dog er det værd at mindes, at en sådan samtale dengang kunde føres ved en sådan lejlighed.

2. Hos mig[2]) samledes ofte grev Holstein med den senere marineminister Jøhnke.[3]) Da blev der en væddekamp af en anden art. Det var et fyrværkeri af vittigheder, hvorunder klingerne krydsedes, så de slog gnister. Men da kunde det hænde, at grev Holstein trak det korteste strå, når der blev sat punktum med en trerebet sømandsvits.

3. Det var i de samme mærkelige 70-åringer. Bjørnstjerne Bjørnson var kommen til København og ønskede at gøre grev Holsteins bekendtskab. Jeg varskoede denne, og han kom gerne. Begge var på forhånd noget kritisk stemt overfor hinanden, således som forholdet mellem det positive og det kritiske altid vil være; men begge meget interesserede og fuldt rustede. Der var kun få andre gæster, og efter bordet samledes vi om de to, der første gang skulde lære hinanden at kende. Det blev snart til en enesamtale mellem dem om politik og literatur — jeg tror, man var dengang i »Leonarda«s tegn.[4]) Det var både polemik og irenik, men det var øjensynligt, at de ønskede at vinde hinanden. — Luften dirrede af åndrighed, og vi andre sad tavse og lyttede dertil. Skade kun, at der ikke var en digter eller hellere en maler, der kunde have skildret dette møde mellem de to ind-

[1] Om J. A. Hansen og Holstein jvfr. Kl. Berntsen i »Riget« 2. Marts 1912.

[2] I Reglen boede Bojsen, naar Rigsdagen var samlet, paa Hotel Union paa Sct. Annæplads.

[3] Ferdinand Jøhnke (1837—1908), Søofficer; Marineminister 1901—1905.

[4] »Leonarda«, Skuespil i fire Handlinger af Bjørnstjerne Bjørnson, blev 1879 indleveret til Opførelse paa Det kgl. Teater, men ved en persiflerende Censur indstillet til Forkastelse af Censor Chr. K. F. Molbech. Paa Foranledning af Kultusminister Fischer offentliggjordes Censuren i Dagspressen 3. Oktbr. og vakte stor Diskussion. Molbechs Stilling til Stykket blev yderligere svækket, da hans ubetydelige Komedie »Faraos Ring« samtidig kom til Opførelse. De første Aftener var der heftig Meningskamp i Teatret mellem Bjørnsons Tilhængere og Molbechs Venner. Da »Leonarda« blev opført paa Folketeatret i Januar 1880, fortsattes Tumulterne. (Jvfr. Rob. Neiiendam: Det kgl. Teaters Historie III, 65 ff.).

tagende skikkelser. Hensigten med mødet blev vistnok nået; de havde virket betagende på hinanden, og jeg mindes, at de ytrede dette bagefter.

Men tilbage til »gåderne«.

Grev Holstein trådte ind i rigsdagen som »højremand«, sluttede sig senere til venstre, kom i en periode langt ud til denne side, og endte som venstres ministerchef. Det er altfor lett spil at spotte en sådan bane. Efter mit indtryk er tråden i »labyrinthen« ikke vanskelig at finde. Grev Holstein har næppe væsentligt forandret sit standpunkt fra først til sidst. Han var på bunden en konservativ natur. Når han debuterede med sin berømte tale for friskolen, som bragte Hall til at studse,[1]) så turde det vel være, at lige så mange af højre som af venstre nu giver ham rett. Hans anden store tale var imod det parlamentariske krav,[2]) og han har næppe væsentligt ændret sine tanker herom senere, om end han nødtes til selv at gå denne vej. Efter mange samtaler herom tror jeg at turde sige, at hans politiske formål var at få forfatningen af 1866 brugt til folkets tilfredshed.[3]) Hovedfordringen til en konservativ politik var for ham ikke alene ubrodelig troskab mod forfatningens ord, men også at den privilegerede valgrett under ingen omstændigheder måtte indlade sig på tvivlsomme fortolkninger af grundloven og dens forudsætninger; derved vilde den oversave den gren, som den selv sad på. Hellere et skridt forud på indrømmelsernes vej end et skridt for sent. Noblesse oblige; forrett giver forpligt. Målet i det lange løb vilde da være, at den privilegerede valgrett efterhånden gjorde sig selv overflødig. I denne ånd påkaldte han sine standsfæller i landsthinget — fandt også nogen genklang, men dengang ikke tilstrækkeligt. Det tør dog nok siges, at den senere frikonservative bevægelse er bygget på lignende betragtninger. Hvor mange i højre er der mon ikke nu, der bitterligt beklager, at landsthinget overhovedet indlod sig i den store krig med folke-

[1] 10. Jan. 1873. Under 1. Beh. af Forslag til Lov om Borger- og Almueskoleväesenet udtalte Holstein, at han, i det mindste foreløbig, indtil det blev ham forbudt, regnede sig til de Konservative. Kultusminister Hall sagde i sit Svar, at han i sjælden Grad havde fundet en smuk Form og en smuk Tone i Holsteins Foredrag; »jeg glæder mig derfor over, at Thinget har faaet en saadan Tilvækst«. (Folketingets Forhdl. 1872—1873, I. pag. 765 ff.).

[2] Holstein stemte imod Adressen til Kongen, der hævdede, at Regeringen maatte være i Overensstemmelse med det af den alm. Valgret udgaaede Ting. Adressen vedtoges i Aftenmode 31. Marts 1873 (Folket.s Forhdl. 1872—1873, II, p. 3803). Ved sin Afgang som Konsejlspræsident 1909 bojede Holstein sig for Parlamentarismen.

[3] Jvfr. N. Neergaard: Erindringer, pag. 185.

thinget, en krig, der søgte sin væsentligste støtte i den gamle genganger, striden mellem land og by. Denne strid var den egentlige kærne i provisoriet. Det blev engang udtrykt således: Vi vil ikke tåle noget bonderegimente! I denne strid skulde den privilegerede valgrett have været for fornem til at blande sig. Nu kommer den til at undgælde derfor, før den er blevet overflødig.

Da grev Holstein havde bebrejdet venstre dets taktiske fejl,[1]) gjorde han endnu et forsøg på at afbøde det truende brudd. Ved mødet af venstres rigsdagsmænd på Møn i 1874 mødte han for at påvirke lederne til at bruge det nydannede Ministerium Fonnesbech[2]) ad forhandlingsvejen, og han fortsatte forsøget i København, da han kørte rundt og samlede lederne i en droske, satte sig selv hos kudsken på bukken og kørte hele selskabet ud til Fonnesbech.[3]) Men det lykkedes ikke at få truffet nogen bindende aftale, og i vinterens løb strandede forsøget ganske.

Derefter sluttede grev Holstein sig helt til venstre, om end han endnu længe virkede for at undgå det åbne brudd. Men det er vel forståeligt, at de gentagne skuffelser og hans modstanderes uforstand drev ham til det yderste. Da han så endelig opgav ævred, var det med den meget talende begrundelse, at forudsætningen for hans politik var bristet.[4]) Men denne forudsætning var utvivlsomt, at den privilegerede valgrett på landet skulde forstå sin stilling rigtigt.

Er det da så vanskeligt at finde tråden på hans vej? Ja, måske fordi den af og til skjultes ved små svingninger mellem grupperne, hvorved personlig sympathi eller antipathi spillede en rolle.[5]) Men sikkerlig var tråden aldrig afbrudt.

Grev Holsteins seneste genindtræden på arenaen[6]) har jeg kun på afstand kunnet iagttage, men dog fulgt den med den mest

[1] I Efteraaret 1873 nægtede Venstre med 53 mod 45 Stemmer Finanslovens Overgang til 2. Behandling. Ved Valget gik Nejsigerne tilbage, og da Rigsdagen atter samledes, begyndte Finanslovsforhandlingerne.

[2] Ministeriet Fonnesbech udnævntes 14. Juli 1874.

[3] Fonnesbech boede Sct. Annæplads 15. I Konceptet staar: jeg var ikke i byen.

[4] Holsteins Afskedsord »Til mine Vælgere og Meningsfæller« 12. Juni 1890.

[5] 1878 sprængtes det forenede Venstre: Berg og Horup dannede »Folketingets Venstre«, Bojsen, Holstein og Høgsbro var de forhandlende. 1884 dannede Berg sammen med Bojsens Gruppe »Det danske Venstre« mod Horups »Europæere«; omkring 1890 svingede Berg og Horup sammen i Modsætning til Bojsens Forligsbestræbelser. Der skete en Tilnærmelse mellem Holstein og Horup; Venstre og Landstingets Godsejere burde efter deres Opfattelse kunne enes (Smorkrigen 1887—1888).

[6] Efter at have holdt sig udenfor Politik siden 1890 udnævntes Holstein 16. Aug. 1909 — 70 Aar gammel — til Konsejlspræsident for med

levende deltagelse og taknemmelighed, som jeg også for ham fik udtalt. Det var højt, men rigtigt spil at kalde på grev Holstein, da alting truede med opløsning. Kaldet lød: Kom og redd dit land af nøden! At han fulgte kaldet, var i hans alder og svaghed utvivlsomt et stort offer, dikteret af hans mod til at se den truende Ulykke lige i øjnene og søge at afvende den. Måske kunde en digter skildre begivenheden i 1909 således, at grev Holstein borede Danebrogs bannerstage i jorden og tilråbte alle Danske at fylkes om den! Billedet vilde være ganske misvisende. Grev Holsteins ord lød så umådeligt jævnt således: »Det går ikke an, at folkethinget nu giver blankt op!« Derfor trådte han til, men virkningen var netop den samlende; de splittede rækker ordnedes påny, de slog slaget, og selv om grev Holstein selv faldt i opløbet, så var hæren dog nu stærk nok til at tage imod en radikal regering — overlegent.

Men ved siden heraf er det vel ikke usandsynligt, at han kunde ønske at lade kendsgerningerne vidne om, at forudsætningen, der brast i 1890, var knyttet påny 20 år efter, da begge thing i samarbejde erkendte, at hans grundsyn havde været rigtigt. Hvor er dog mangfoldige Danske, der af hjertet undte ham denne sejr, mens han — som det nu har vist sig — allerede stod på gravens rand.

II.

Grev Holstein var en fornem mand; hans væsen kunde end- og være meget fornemt; racen var umiskendelig. Han kunde snappe efter vejret, når han i folkelige omgivelser mødte udslag af livets grove vaner. Herpå har jeg mange exempler. Men det afholdt ham ikke fra at tage sin tørn, da hans lod engang var kastet. I hans modkandidat (1873), den brave Mads Strandskovs[1]) øjne blev han da til »min greve«. Mere end engang var jeg hans rejsemarskal, jeg mindes dunkelt, at nogen kaldte mig hans Sancho Panza,[2]) og han drog med godt humeur gennem de mange krostuers røg og damp. Han havde overladt til mig at ordne rejsen og møderne og stillede kun én betingelse, at rejsen skulde

J. C. Christensen som Forsvarsminister at gennemføre Forsvarsloven. Efter Vedtagelsen af et Mistillidsvotum, stillet af det radikale Venstre, gik Ministeriet Holstein af og efterfulgtes 28. Oktober 1909 af det første Ministerium Zahle.

[1] Gaardejer af Hjertebjerg paa Møn. Landstingsmand 1878—1894.

[2] Jvfr. Goldschmidts Udtalelse om Venstreførerne som politiske Don Quixoter. Emma Horup i »Politiken« 12. Marts 1912.

ende i Struer; der skyllede han røgen ned med friske østers. Jeg bemærker, at hans polemik netop på folkemøder ofte var finere end i folkethinget.

Den fornemme mand er ofte tilknappet og i god ligevægt. Grev Holstein var i regelen også således. Men i enkelte øjeblikke kunde ilden i hans indre bryde igennem med vulkansk kraft. Det skete navnlig, når han mente at have mødt illoyal optræden fra nogen side. Da brusede han ustyrligt. Adskillige exempler herpå er vel kendte; jeg kan nævne ett, som måske ikke er kendt.

Venstre havde i 1877 vist uforstand i valget af uholdbare stridspunkter.[1]) Dette smittede. 1881 vilde højre også skaffe sig »so ein ding« og valgte som Kampmiddel at tvinge folkethinget til at give forskellige fri bevillinger. Kampen stod på i to år, men under grev Holsteins dygtige ledelse lykkedes det 1882 at afslå angrebet. Der blev da i et fællesudvalg sluttet et forlig med en del af højre, de gamle nationalliberale, der erkendte uholdbarheden af stridspunktet, og finansloven blev vedtaget uden de omstridte bevillinger. Grev Holstein var ordfører for dette forlig. Men den morgen, da den endelige forhandling skulde foregå, stod der i det nationalliberale blad »Dagbladet« en artikel, der gik ud på at dække over nederlaget og forsvare »forliget« overfor det øvrige højre ved at fremhæve de indrømmelser, der var sket fra venstres side.[2]) Opgaven var umulig, men forsøget fik en ganske uventet virkning. Kort forinden mødet kom grev Holstein farende i heftig sindsstemning og gav (naturligvis) mig hele skyllen om de nationalliberales forræderi o. s. v. Nu skulde de få deres skudsmål og endnu heftigere ord. Så meget jeg i hast formåede, søgte jeg at dæmpe de brusende bølger under påberåbelse af, at en ordfører på rigsdagen ikke måtte lade sig påvirke af avisskriveri o. s. v. — Måske virkede det lidt; måske hjalp det, at en udladning var sket. Hans tale nøjedes med en skarp påvisning af højres nederlag uden direkte slag til vore i øjeblikket allierede. Chr. Rimestad[3]) svarede med en erklæring om, at han vilde fastholde sin tilslutning til forliget, skønt ordføreren havde gjort ham det så svært som muligt. Snart efter sluttede mødet, men Rimestad blev siddende længe med hænderne for ansigtet. Jeg

[1] I Marts 1877 vedtoges Finansloven i forskellig Skikkelse af Folketing og Landsting. 12. April udstedtes Provisoriet. I November s. A. afløstes Provisoriet af en midlertidig Finanslov, der vedtoges i begge Ting.

[2] Den paagældende Artikel med Overskriften »Overenskomsten om Finansloven« stod i »Dagbladet« 9. Maj 1882; Forhandlingen i Folketinget fandt Sted Dagen efter (Folketingets Forhdl. 1881—1882, 2860).

[3] Højesteretsassessor Christian Rimestad (1830—1894), Folketingsmand 1861—1884.

kan endnu se ham i denne sammensunkne stilling. Det var de gamle nationalliberales sidste selvstændige optræden. — Men bag denne episode lå formodentlig den stemning, at det ikke egentlig var med denne side af højre, at grev Holstein helst ønskede at samvirke. De forbindelser, han senere knyttede, var som bekendt af en anden kreds.[1])

Visselig var det også en sådan explosion, der voldte hans afgang som konseilspræsident. Men lige så sikkert som den intet anende Madsen Halsted[2]) var i fuld god tro, ligeså troligt er det, at grev Holstein vilde have benyttet den første bedste lejlighed til at gå hjem igen, efterat han havde røgtet sit ærinde.

— Med undren ser jeg, at der efter hans død er tillagt ham ved hin lejlighed et ord, som vilde være utilbørligt for enhver Dansk mand end sige for ministerchefen. (På privat bebrejdelse af en radikal modstander skulde han have henkastet noget sådant som: »Å hvad, i 1922 existerer Danmark jo ikke mere.«)[3]) Det første spørgsmål, som dette citat fremkalder, er dette: »Hvorfor kommer dette først frem på en tid, da grev Holstein ikke kan berigtige det?« Er partifanatismen virkelig så stor, at man løber an på, at en sådan sigtelse nu vanskeligt kan modbevises? Ett tør jeg roligt påstå, at i den belysning, som den pågældende yttring er benyttet, er den ikke sagt af grev Holstein. Har han brugt disse eller lignende ord, så må man huske, at betydningen af en yttring i en privat samtale beror ganske på tonen og udtrykket. Er den sagt med et smil, blinkede der en skelm i øjekrogen, eller satte et løftet øjenbryn dertil et stort spørgsmaalstegn — da kan yttringens mening blive den stik modsatte af ordenes. For alle dem, der kendte grev Holstein personligt, er en ting åbenbar: Han må have regnet spørgeren til det »publikum«[4]) som han ikke tog i betænkning at forarge. Han kunde have tilføjet: Lad ham nu løbe med den!

Med grev Holsteins skræk for fraser vilde det være ham umuligt at svare: Jeg gjorde det for fædrelandets skyld. Vilde man gætte på den tanke, der kunde ligge bag ved hans formentlige

[1] Jvfr. S. 350 Note 4.

[2] Kaptajn P. M. Madsen Halsted (1849—1911) bidrog ved sine Udtalelser i Folketinget 20. Oktober 1909, om at Holstein havde søgt Højres Støtte ved Dannelsen af sin Regering, til Ministeriets Afgang 28. s. M. Halsteds Udtalelser mødtes af de heftigste Modsigelser fra Konsejlspræsidentens Side.

[3] Edv. Brandes gengiver i Politiken 3. Marts 1912 Ordene saaledes: Aa, hvad, 1922 eksisterer Danmark dog ikke længer! — Indsigelse i Soro Amtstidende 9. Marts 1912.

[4] Koncepten har: plebs.

svar, så kunde det være f. ex.: Du som spørger, har overhovedet ikke gjort Danmarks bestående eller undergang til målestok for, hvad der nu er sket. Eller: I som ikke forstår mig, Jer skylder jeg intet regnskab for min færd. Eller måske noget ganske andet, som man kun har kunnet læse af miner og tone. Men i hvert Fald har svaret været en afvisning i drastisk Holsteinsk stil.

Grev Holstein har i private kredse sagt mange hårrejsende ord. Han tænkte højt og brød sig i øjeblikket ikke om virkningen. Men bagefter!

Vi nærmer os nu dybet i grev Holsteins væsen. Først vil jeg nævne hans personlige troskab. Nogle vil måske undre sig herover, da det så ofte er sagt, at han var ikke partitro. Partierne (jeg mener herved grupperne indenfor venstre) kunde ikke altid regne med ham, ja, en tid hed det sig endog, at han var nyttigere udenfor end i et parti. Han lod sig ikke binde af partihensyn. Så meget stærkere af personlige aftaler. Men han var tro overfor de forpligtelser, hans stilling medførte. Og navnlig, han svigtede aldrig venner i nød (husk f. ex. Hillerødmødet 1883)[1]). Andre har fremdraget den episode, da han ved uforsigtige udtalelser i folkethinget var blevet anledning til en truende ulykke for en god ven. Jeg kan dertil føje noget, der er karakteristisk for grev Holstein. Da jeg som vært ved den pågældende lejlighed var en slags part i sagen, kom grev Holstein til mig og sagde: Forlang af mig hvadsomhelst, og jeg vil gøre det. Jeg vil gå til hvem, det skal være for at gøre afbigt. Jeg ønsker at tage hele skylden på mig!

(Sagen blev bilagt på en fornøjelig måde).[2])

Hidtil er her hentet bidrag fra grev Holsteins ydre politiske virksomhed; men ingen vilde forstå ham rett, når man ikke turde spejde en lille smule efter kærnen. Men her må fares varligt. — Jeg føler mig herved som Scotty Briggs i Mark Twains rørende fortælling: en begravelse. Scotty vil overfor præsten give en hjertelig skildring af sin afdøde kammerat; men da præsten har ondt ved at forstå hans højst besynderlige udtryksmåde, så bryder det pludselig ud af Scotty, som billede for den højeste beundring: Han har aldrig sparket til sin moder! — — —

Vi ved, at grev Holstein sparkede til meget af, hvad han mødte på sin offentlige vej. Men når han trådte over sit hjems tærskel, så tog han sine stænkede sko af, thi han følte og lod også andre forstå, at dette sted var helligt. Man trådte her ind i et gammel-

[1] Søndag 1. Juli 1883 afholdtes et politisk Møde i Hillerød, hvor det kom til Slagsmaal mellem Venstre og Højre. En af Venstres Hovedtalere var Holstein. Jvfr. S. Schandorph: Oplevelser, II, p. 71 ff.

[2] Det er uvist, hvilken »episode«, Bojsen her hentyder til.

dags højaristokratisk hus, hvor forældrene med omhu og ømhed søgte at bygge en vold for børnene mod den moderne kulturs fristelser, den samme kultur, som han udenfor tumlede så overlegent med, selv så mærkeligt uberørt. Børnene blev vistnok snarest strengt opdragne; men jeg tror, at de vil hænge ved denne faders minde.

Og nu står vi til slutning ved den største af alle »gåder«, der ligesom dækker over alle andre. Denne udadtil udprægede skeptiker, kritiker, ja spotter med tankens ypperste evner, han var overfor sin moders og sin kirkes tro et lille barn, der gav sig helt og ubetinget hen! Det har gjort mig ondt, at et blad i protestantisk misforstået iver har ladet sig henrive til at skrive, at grev Holsteins overgang til katholicismen svækkede tilliden til hans person.[1])

Hvor kan dog opfattelsen være forskellig! For mange andre ved jeg, at hans ydmyge kirketro — uden hensyn til kirkeafdeling — gav den tryghed, der skaber tillid til manden. På bunden af den mands sjæl fandtes ikke svig, om end overfladens bølger kunde vugge.

Men dette forhold medførte en egenhed, som vel er værd at agte på. For grev Holstein sluttede Danmarks historie i visse måder med reformationen. Den nyere tid interesserede ham mindre; så meget mere middelalderen. På sine rejser gjorde han gerne udflugter til en eller anden kirke, som havde bevaret mest af det middelalderlige præg (således klosterkirken i Horsens). Jeg fulgte ham ikke på sådanne kirkebesøg; jeg forstod, at han da helst vilde være ene, thi det var for ham langt mere end arkæologiske besøg.

Nylig har jeg set, at hans præst i anledning af hans død netop har fremhævet hans umiddelbare barnlighed i forhold til kristentroen.[2]) Jeg er forvisset om, at denne urokkelige tro på sine arme har båret den gamle greve som et lille barn gennem dødens skygger.

[1] Nationaltidende 2. Marts 1912 (Morgen). Jvfr. Ugeblad for katolske Kristne Nr. 10. 1912. s. 168.

[2] Pastor Gamél i »Riget« 3. Marts 1912.

Revisionen af historiske Lærebøger.

I.

Nordens Läroböcker i Historia. Ömsesidig granskning verkställd av Föreningarna Nordens facknämnder. Föreningarna Nordens historiska publikationer I. Helsingfors 1937. 257 S.

I Aarene efter Verdenskrigen tog man fra forskellige fredsvenlige Hold det Spørgsmaal op, hvorledes man kunde neutralisere de Følelser af Fjendskab og Mistro, den nationale Selvgodhed og Overlegenhed overfor andre Folk, som havde bidraget saa stærkt til Verdenskrigen, og som efter den vedblev at leve i forskellige Former. Som en vigtig Faktor i disse Bestræbelser fæstede man Blikket paa Skolebøgerne i Historie, gennem hvis Fremstilling de Unges Syn paa egen og andre Folks Historie jo vækkes og fæstnes. Især i 1920erne gav forskellige Organisationer sig til at indsamle Redegørelser for Historieundervisningen rundt om i Landene for at konstatere Urigtigheder og saarende Udtalelser om andre Nationer for saa gennem Drøftelser at søge dem fjærnet og Stridspørgsmaalene klarlagt. For alle disse Bestræbelser indtil 1934 har Arkivar Harald Jørgensen gjort Rede i en vægtig og vist udtømmende Afhandling i Historisk Tidskrift 10. R. 2. Bd. S. 619. AG. Efter denne Afhandlings Fremkomst har saa sent som i Foraaret 1937 en Kommision af tyske og franske Historielærere udarbejdet den nedenfor anmeldte Betænkning.

Men allerede flere Aar før de store internationale Organisationer havde de skandinaviske Landes Afdelinger af Foreningen »Norden« taget fat paa en Undersøgelse af de nordiske Landes Lærebøger i Historie og paa en Rensning af dem for de mange misvisende, forældede og for Nabolandene stødende Punkter i Fremstillingen, som de viste sig at indeholde[1]). Og Arbejdet er

[1] Aage Friis: Undervisningen i Nordens Historie. »Nordens Kalender 1937«, S. 41—49, og Revision af Historieundervisningen. »Politiken«s Kronik 12.—13. Oktbr. 1937.

her ikke bleven staaende ved Kommisionsbetænkninger, men har allerede bragt betydelige Resultater.

Stødet til Bevægelsen kom fra den norske Afdeling af Foreningen »Norden«, og Anledningen var en Anmeldelse i det norske Tidskrift »Den høiere Skole« 1919, hvori en svensk Gymnasiebogs Fremstilling af den svensk-norske Unions Tilblivelse og Opløsning kritiseredes som efter norsk Opfattelse utilfredsstillende og misvisende. Ud herfra tog den norske Afdeling af »Norden« fat paa at undersøge, hvorledes det da egentlig i dens eget Lands Historiebøger stod sig med Fremstillingen af de andre nordiske Landes Historie. Og det henvendte sig samtidig til de svenske og danske Afdelinger af »Norden« om at anstille lignende Undersøgelser af *deres egne* Landes Historielærebøger. Efter mange Standsninger og Tiltag nedsattes der endelig 1932 paa Delegeretmødet i Stockholm en Fælleskomité for alle 5 Afdelinger af Foreningen »Norden« til at revidere Historielærebøgerne i alle de nordiske Lande. Til Revisionen nedsattes et Fagnævn i hvert af Landene, som saa skulde konferere med de andre Landes Fagnævn. Af Betydning var det, at man nu efter et Forslag af Prof. Aage Friis, som ved sin Fremkomst 1921 var stødt paa Modstand, vedtog, at Fagnævnene i de forskellige Lande skulde undersøge og kritisere *ikke deres egne Landes* men Nabolandenes Lærebøger og saa se at forhandle sig til Rette om Resultaterne; ligeledes skulde der virkes for en fyldigere og dygtigere Fremstilling af Nabolandenes Historie.

Arbejdet toges straks op; der blev foretaget Undersøgelser af i alt 126 Lærebøger for Folkeskole og Gymnasium fra alle 5 nordiske Lande: 42 fra Danmark, 21 fra Finland, 4 fra Island, 27 fra Norge og 32 fra Sverige. Og det viste sig ved Gennemgangen, baade at en Revision langt fra havde været upaakrævet, og at man i de forskellige Lande næppe havde noget at lade hinanden høre. Som Resultat af Undersøgelserne udtalte Fælleskomitéen (1933), at Lærebøgerne kan være meget forskellige med Hensyn til Nøjagtighed og Udførlighed i deres Omtale af de nordiske Nabolandes Historie. Men den kritiske Gennemgang har konstateret, at Lærebøgerne i alle Landene indeholder en stor Mængde af positive Fejl og Misforstaaelser; og at de ofte paa væsentlige Punkter ikke har taget tilstrækkeligt Hensyn til den historiske Forsknings Fremskridt. Det viste sig endvidere, at meget af den sparsomme Plads, som Lærebøgerne kan ofre paa Nabolandenes Historie, bliver optaget af uvæsentlige Ting, medens de udelader Stof, som kan give opvoksende Ungdom den nødvendige Forstaaelse af de andre nordiske Folks historiske Udvikling. Mange af Lærebøgerne synder ved en uretfærdig Fremhævelse af deres egen

Nation paa Bekostning af Frændefolkene og er heller ikke fri for Udtryk, som maa virke saarende paa de andre Folk og ikke hører hjemme i en objektiv, forstaaende historisk Fremstilling.

Den Bog, som Foreningerne »Norden« nu har udgivet, indeholder de Indvendinger, som hvert af de 5 nordiske Fagnævn har rejst mod de andre Landes Behandling af deres Historie, derefter de kritiserede Landes Modbemærkninger og Forslag til Forbedringer. Disse Drøftelser af principielle Spørgsmaal indenfor Nordens Historie er følgelig af ikke ringe Interesse for Lærebogsforfattere og Historielærere, men ved deres næsten altid velvillige Tone og deres redelige Forsøg paa gensidig Forstaaelse har de ogsaa Interesse for enhver, der ønsker Uoverensstemmelser mellem Landene fjærnede. Der skal i det følgende gives et Par Eksempler fra det righoldige Diskussionsstof.

Der er følgelig stor Forskel paa Lærebøgernes Kvalitet. Med megen Anerkendelse nævnes af fremmede Fagnævn en islandsk Skolebog af Arnør Sigurjonson, der i Følge norsk Udtalelse »hæver sig højt over de andre Bøger i historisk Tænkning og indfører meget nyt i Historieundervisningen baade af økonomisk og aandeligt Stof, saa Lærebogsforfattere i andre Lande kan lære meget af den«; det svenske Fagnævn fremhæver norske Bøger af Johnsen-Pedersen og Scheel-Wildhagen; fra svensk og finsk Side anerkendes Johan Ottosens Nordens Historie som banebrydende i sin Behandling af de andre nordiske Landes Historie. Ringest staar det i Følge Sagens Natur til med Folkeskolebøgerne; de indeholder flest positive Fejl, mest ufrugtbart Stof og mangler i særlig Grad Objektivitet; som Følge af den kortfattede Fremstilling maa der her males mest med den brede Pensel og med grelle Farver. Men overfor alle Fremstillinger fremføres der af de forskellige Nævn Anker, som kan læses med Udbytte.

Afvigende Synspunkter gøres gældende overfor Krigene mellem de nordiske Folk, deres Aarsager, det ofte unyttig drøftede Skyldspørgsmaal, hvilke Begivenheder der bør fremdrages som væsentlige. Der ankes f. Eks. fra svensk Side over Mangel paa Forstaaelse af de dybtliggende økonomiske og geografiske Aarsager, der er en saa væsentlig Aarsag til Sveriges Stormagtspolitik; fra norsk over, at Norges specielle Andel i Forsvaret mod Sverige og paa Fællesmonarkiets Flaade forflygtiges; fra dansk Side ankes der f. Eks. over, at Sveriges Alliancepolitik med Gottorperne som Faremoment for Danmark almindelig lades uomtalt i svenske Skolebøger, der ligeledes f. Eks. vidtløftig omtaler Carl X Gustavs Marsj over Isen men ikke Stormen paa København 10—11. Febr.

Mest divergerer vel Synspunkterne overfor tidligere Tiders Unioner og andre statsretlige Forbindelser mellem Folkene, idet de første ofte i Skolebøgerne omtales som et Slags Overherredømme af den ene Stat over den anden. Det islandske Nævn anker over, at Islands Forbindelse med Norge i 1260erne i norske Skolebøger omtales i Vendinger som »Island kommer under Norge«, »Island det gamle norske Skatteland« eller »Biland«, eller at Islænderne »regnes som norske eller en Afdeling af Normændene«; ligesom der med Rette fra norsk Side gøres Indsigelse mod at nogle danske Skolebøger fortæller, at Norge »kom under Danmark 1380« og derefter blev »hos Danmark« til 1814; at der »ikke sjældent bruges Ordet dansk om Nordmænd eller Betegnelsen Danmark, hvor det gælder Forhold, som ogsaa eller endog i særlig Grad vedkom Norge«. I Unionstiden ønsker det norske Nævn, at man »i Norge ser et fritstaaende Land ved Danmarks Side«; der bør i Tiden 1380—1537 tales om »Norge og Danmark (resp. Danmark og Norge)«, 1537—1814 om Danmark-Norge som Fællesbetegnelse for de to Lande; man vil fra norsk Side »den Tendens til Livs at lade Norge uomtalt og unævnt i Unionstiden med Danmark«, at der »af det virkelig væsentlige, som hændte i norsk Historie fra 16. til 18. Aarhundrede overhovedet intet nævnes, skønt det var disse Ting, som skabte Forudsætningerne for den norske Genrejsning i 19. Aarhundrede«. Ogsaa fra finsk Side ønskes en fyldigere Fremstilling af den nationale finske Rejsning i 19. Aarhundrede, ligesom man i Forbindelsestiden med Sverige gærne ser Betegnelsen Sverige-Finland anvendt. »Fra det danske Nævns Side er man enig med det norske Fagnævn i, at Betegnelsen Danmark og Norge fra Tiden før 1536 og Danmark-Norge fra Tiden efter 1536 bør anvendes overalt, hvor der ikke netop er Tale om de enkelte Lande«, at det »ved Omtalen af 1536 nok kan være berettiget, som adskillige norske og svenske Lærebøger gør, at betegne Norge som et Lydrige (Udtrykket anvendes af det norske Fagnævn), men det var vel værd at nævne, at trods Udtrykket i Haandfæstningen af 1536 regnedes Norge af de danske Konger for et særligt Rige; endelig kan det bemærkes, at Enevældens Indførelse i 1660 betød en Ligestilling af Rigerne, skønt dette i administrativ Henseende, netop paa Grund af Enevældens centraliserende Tendens, fik liden eller ingen Betydning«. Angaaende Dobbeltbetegnelsen Danmark-Norge, udtaler det *svenske* Nævn: »man skulde visselig fra svensk Side gerne notere, at Norge trods Haandfæstningen efterhaanden anerkendtes for at være et eget Kongerige. Men en gennemgaaende Anvendelse af den noget tunge Dobbeltbetegnelse i svenske Lærebøger turde være vanskelig at faa gennemført«,

og angaaende Betegnelsen Sverige-Finland: »vi vil ikke gaa saa langt som Nordmændene, der ønsker konsekvent Anvendelse af Benævnelsen Danmark-Norge i Foreningstiden; men Udtrykket Sverige-Finland begynder at faa Borgerret i vort Land, og vi hilser dets Anvendelse ogsaa i det øvrige Norden med Tilfredshed«.

Ogsaa med Hensyn til den svensk-norske Union 1814-1905 gør der sig afvigende Synspunkter gældende, ret ensidigt i enkelte af Lærebøgerne, men ogsaa indenfor Fagnævnene.

Foreningstiden med Danmark skildres i norske og især i islandske Skolebøger i meget grelle Farver, ikke sjældent ud fra ældre Forsknings Resultater, og ud fra moderne og ikke fra historisk bestemte Synspunkter: den stærkere Kongemagts Krav til øgede Skatter, Embedsbesættelserne, Handelsmonopolerne, Uviljen derimod o. s. v. Undertiden i ret bitre Vendinger, som naar en Lærebog om Sprogrenserne i 19. Aarh. skriver, at »de vilde rense det islandske Sprog for danske Brokker og slette de Trældomsmærker, som havde slaaet Rod i det efter Folkets mangeaarige Lidelser og Undertrykkelse«.

Som Aarsag til adskillige Misforstaaelser og Uvilje fremhæver Fagnævnene, at der ofte ensidigt anlægges moderne, særlig nationale, Synspunkter paa ældre Tider, hvor de ikke hørte hjemme. Andre Misforstaaelser opstaar, ved at Begivenheder og Personligheder betragtes isolerede og ikke i den Sammenhæng, hvori de hører hjemme (Christian 1's Pantsættelse af de skotske Øer, »Christian Tyran«); eller ved at der ikke tages Hensyn til, at Ord tidligere ikke har betydet det samme som nu. Som Eksempel paa det sidste anker f. Eks. det norske Fagnævn over, at »danske Lærebøger ivrig understreger, at Sproget i Norden i gammel Tid blev kaldt »dansk Tunge« uden at give nærmere Forklaring. Ordet »dansk« maa hos Eleverne i vore Dage vække ganske andre Forestillinger end den, der dengang laa i Ordet (slgn. »dane« i Engelsk)«. Sagen er dog vel her den, at man i England lejlighedsvis har kaldt Indbyggere fra de andre nordiske Lande for Danskere, fordi det var Danskerne, man særlig kendte, medens man ikke havde Rede paa de andre Folk; ikke fordi Ordet Dansker i og for sig betød noget andet end nu (slgn. Artiklen Dane i Oxford Dictionary); lige som den brede Befolkning i Italien kunde kalde enhver blond Mand Inglese, uden at man deraf tør slutte, at dette Ord almindelig har haft en særlig og videre Betydning paa Italiensk. Lidt inkonsekvent er det vel i hvert Fald ud fra dette Synspunkt, naar det norske Fagnævn ønsker, at naar »Nordmænd, som spillede en Rolle i Fællesrigernes Historie, nævnes første Gang, maa det eneste rette udtrykkelig være at sige, at de var norske«

(Tordenskjold, Holberg, Wessel, Colbjørnsen), thi Ordet Nordmand, norsk dækkede jo i det 18. Aarh. ikke over samme Indhold som nu. Det norske Nævn tilføjer rigtignok: »selv om de (nævnte Mænd) for deres eget Vedkommende ikke saa nogen Modsætning i det, men følte sig som Borgere i en Fællesstat«. Sagen er jo dog vel den, at i hvert Fald for Holbergs Vedkommende blev Tilknytningen til Fællesstaten og Centralinstitutionerne langt det væsentlige, medens han i ret drastiske Vendinger kan hævde, at Fødselen (det at vore »fabriqverede udi samme Værksted«) intet betød for ham (Ep. 119). Det danske Nævn mener vel i hvert Fald med Rette, at naar man anfører de nævnte Mænd som »norskfødte«, er der dog Grund til ikke blot som noget almindeligt bekendt at gaa ud fra, men ogsaa at »oplyse i Lærebøgerne, at for Samtiden var Spørgsmaalet dansk eller norsk intet Problem«; thi det vil for Eleverne være en ofte ny Oplysning med vidtrækkende Konsekvenser ogsaa ud over det enkelte foreliggende Tilfælde. Med Rette angriber derimod det norske Nævn Udtryk i danske Lærebøger, Udtryk som »oldnordisk«, »nordisk« eller »skandinavisk«, hvor det i Virkeligheden drejer sig om gammelnorsk eller islandsk.

Et Hovedmaal for Foreningen »Norden« er det, at der i Lærebøgerne gives bedre Besked om Nabolandene end hidtil. Thi dermed har det ofte, særlig i Folkeskolebøgerne været smaat bevendt. Uvæsentlige og halvt rigtige Ting optager for ofte Pladsen. »Alle disse oldenborgske Konger (lyder en Skolebogs Resumé) hed enten Christian eller Frederik — undtagen en, som hed Hans — og det er ikke let at holde dem ude fra hinanden, naar der bliver op til en 8—10 Stykker af hvert Navn. Og det kan for det meste være det samme, for vi har lidet at takke dem for, og de fleste var baade daarlige Konger og daarlige Mennesker«. Paa den anden Side klages der over, at væsentlige Sider i Landenes Historie lades uomtalte eller faar en urigtig Omtale, selv i større Lærebøger i Nabolandene. Den danske Bondestands økonomiske, aandelige og politiske Frigørelse i 19. Aarhundrede omtales næsten aldrig i Nabolandenes Bøger, medens der derimod — som Relief for Tilstanden i Norge og Sverige — dvæles ved den danske Bondestands Kaar i Tiden før Frigørelsen, der skildres i altfor grelle Farver (»Livegenskab« o. l.). Et Spørgsmaal, der for Danmarks Historie er af saa vital Betydning som det sønderjydske, berøres undertiden slet ikke; i de Lærebøger, der i forskellige Forbindelser kommer ind paa det, findes ofte væsentlige Mangler og Misforstaaelser; i en fyldig svensk Lærebog siges der, at Slesvig og Holsten var mere intimt forbundne ind-

byrdes end med Danmark, eller at Slesvigs Befolkning var overvejende tysk. Den nordslesvigske Befolknings Kamp for Bevarelsen af Danskheden 1864—1920 omtales saa godt som aldrig, lige saa lidt som, at det var gammelt dansk Land, der stemtes tilbage (ikke afstodes) 1920. Fra norsk Side har man som sagt klaget over Tendensen til, skønt det var vigtige Begivenheder der skete, at lade Norge gaa op i dansk Historie i Foreningstiden. Man har her som fra finsk Side som en rød Traad ønsket gennemført den nationale Renæssance i 19. Aarh. med dens Forudsætninger; ligesom det finske Nævn fordrer som en Hovedsag, at »Finland — trods alt særpræget — skildres som et nordisk Land, og at dets Stilling indenfor denne Gruppe af Stater betones som Forpost for Vesterlandsk Kultur mod Øst«; et Par Lærebøgers Skildring af Finland i Forbindelse med Østevropa har med Rette vakt Uvilje. Fra norsk Side har man som noget centralt ønsket en Fremstilling af »det gamle Norgesvælde« (helst ogsaa med Kort) med »de gamle norske Bilande« Grønland, Island, Færøerne og de skotske Øer af Hensyn til, at »Bevistheden derom har spillet saa stor en Rolle for senere norsk Historie«; deres Tab fra Magnus Lagabøters og Christian 1's Tid til Kielerfreden.

En Vanskelighed overfor disse Ønsker om en fyldigere Fremstilling af Nabolandenes Historie er naturligvis den ringe Plads, der kan ofres derpaa. Hvad der bør ydes, er da heller ikke flere Enkeltheder i de Stykker af Konge- og Krigshistorie, der almindelig er bleven givet, men smaa samlede Oversigter over Ting, der er af Vigtighed og som er ejendommelige for de forskellige Folk; deres sideordnede Arbejde i Fred; nu gives oftest kun de krigerske Berøringer. De nye Værker som »Det norske Folks Historie« I—V, »Det Danske Folks Historie« I—VIII (1927—29) kan give Lærebogsforfattere det nye Stof; fra svensk Side beklager man Mangelen af et lignende Værk.

Skønt der saaledes har været meget, der trængte til Ændring i Historielærebøgerne fra de nordiske Lande, og meget hvorpaa man ser forskelligt, er der dog allerede opnaaet meget ved Fagnævnenes Samarbejde. Baade fordi det i Nordens demokratiske Stater har været muligt at arbejde frit, og fordi Nævnene gennemgaaende har vist stor Vilje til at komme til en redelig Forstaaelse. I Danmark, Finland og Sverige har Fagnævnene henvendt sig til Skolebogsforfattere og Forlag om at faa nye Skolebøger tilsendt til Revision, helst i Manuskript eller Korrektur, og har mødt stor Forstaaelse. I den norske Lærebog, hvis Omtale af de oldenborgske Konger ovenfor er omtalt, har Forfatteren efter Opfordring af sit Lands Fagnævn fra Korrekturen ændret saa meget i

enkelte Ord, Udtryk og Afsnit, at »Bogen i Rentryk ikke var til at kende igen, men med Hensyn til Objektivitet var kommet paa Højde med de bedste af de allerede foreliggende Lærebøger«, en meget brugt dansk Historielærebog for Folkeskolen, »der kom i ny Udgave, medens Kommisionen arbejdede, havde ganske skiftet Karakter og maatte i sin nye Form i det store og hele siges at være uangribelig«.

Der har jo imidlertid været Spørgsmaal, hvor Uoverenstemmelserne i de forskellige Landes Syn ikke lod sig fjærne ved Undersøgelse og Forhandling, idet Forskningen indenfor de forskellige Lande er kommet til forskellige Resultater. Spørgsmaal som de forskellige Landes Andel i Vikingetogene med deres Bosættelser, Betydning for Kulturen og Statsdannelserne; de forskellige Unioner og Folkenes indbyrdes Stilling indenfor denne; Nationalitetsspørgsmaalet i Finland. Fagnævnene vil her udarbejde vejledende Fremstillinger af de omstridte Punkter indenfor de nordiske Landes Historie, saaledes at en Historiker fra hvert af de paagældende Lande gør Rede for Forskningens Syn for Øjeblikket, enten i Fællesfremstilling eller i Parallelfremstillinger, saaledes at Historielærerne Norden over kan danne sig et Skøn over de forskellige Synsmaader og deres Begrundelse. Et saadant fælles dansk-svensk Forskningsbidrag til et af de vanskelige Punkter, Forudsætningerne for Aarene 1863—64 i dansk og svensk Politik, foreligger allerede udenfor »Nordens« Publikationer i Friis-Hedins Udgave af Henning Hamiltons »Anteckningar rörande förhållandet mellan Sverige och Danmark 1863—64«, af det svenske Fagnævn omtalt som »forbilledligt«.

Endelig vil Fælleskomitéen søge at faa een nordisk Historieskriver til at udarbejde en kortere Fremstilling af de nordiske Folks Historie: det fælles og ensartede og det forskellige og særprægede. *Th. A. Müller.*

II.

Tysk-fransk Historikeroverenskomst.

Ogsaa udenfor Norden har man i Aarene siden Verdenskrigens Afslutning haft Opmærksomheden henvendt paa Historieundervisningens Betydning for Tankesæt og Indstilling hos den opvoksende Slægt. Forkæmperne for mellemfolkelig Afspænding har tilvisse lidt bitre Skuffelser, men har dog ogsaa — selv i de sidste vanskelige Tider — haft Lejlighed til at konstatere, at Folkeforsoningens Idealer bevarer deres Livskraft og øver deres Virkning. Som der tidligere er blevet gjort opmærksom paa i dette

Tidsskrift, har Historieforskernes internationale Sammenslutning (Comité international des sciences historiques) nedsat en Kommission, som virker for at bringe de historiske Lærebøgers Indhold i Overensstemmelse med Videnskabens Opfattelse og Resultater. Det til Folkeforbundet knyttede »Institut international de coopération intellectuelle« udfører et Arbejde i samme Retning. I Sammenhæng med ovenstaaende Redegørelse for Udviklingen her i Norden er der Grund til at gøre opmærksom paa, at ogsaa denne internationale Indsats bærer Frugter. Selv om det paa Forhaand vil være naturligt at advare mod overdrevne Forestillinger om dens Virkninger, bør det samtidig tages i Betragtning, at Arbejdet udføres i Nationer, som Aar igennem har staaet i maaske den blodigste og mest forbitrede Livskamp, som Historien kender, og er sat i Gang i en Tidsalder, da lidenskabelige indre og ydre Modsætninger gør sig gældende. Set paa denne Baggrund faar det Betydning, at Repræsentanter for den samlede tyske og franske Lærerstand nu i Foraaret efter lange forudgaaende Forhandlinger har kunnet afslutte en saakaldet »Accord franco-allemand sur l'enseignement de l'histoire« (se Bulletin publié par l'Institut international de coopération intellectuelle de la société des nations No. 78—79, S. 287—306). Oprindelig havde de tyske Forhandlere ment at handle »d'accord avec leur gouvernement«, men har i den endelige Formulering foretrukket Vendingen »au su de leur gouvernement«. Det siger sig selv, at denne Ændring formindsker Overenskomstens Rækkevidde. Senere Kommentarer i »Nationalsozialistische Erziehung« ($^{12}/_{6}$ 1937) peger i samme Retning

Naturligvis kan man ikke sammenligne den tysk-franske Overenskomst med den nordiske Publikation. Medens sidstnævnte indeholder en dybtgaaende Undersøgelse af samtlige foreliggende historiske Lærebøger, har de franske og tyske Forhandlere set bort fra et saadant Forsøg og har nøjedes med i 39 »Resolutioner« at fremhæve en Række Fakta, Synspunkter og Ønsker, som de kræver lagt til Grund for de historiske Lærebøgers Fremstilling af de tysk-franske Mellemværender. Selv om man fastholder denne Begrænsning og ogsaa tager de ovenfor nævnte Omstændigheder i Betragtning, har det utvivlsomt Betydning, at det paa mange og væsentlige Punkter er lykkedes at fastslaa Enighed mellem Repræsentanter for fransk og tysk historisk Videnskab og for de to Landes Lærerstand. Ganske vist har hver af Parterne i adskillige Spørgsmaal taget Reservationer; i det hele og store er dog ogsaa disse Udtryk for en videnskabelig og liberalhuman Tankegang. Særlig virker det tiltalende, at man i saa

ringe Udstrækning har slaaet sig til Taals med vage Formuleringer og heller ikke er gaaet udenom omtaalige Problemer. Trods de forskellige Theses' relative Kortfattethed er det i det Hele lykkedes, hvad der maa være Hovedformaalet, at give Udtryk for den videnskabelige Forsknings nuværende Standpunkt. Blandt de tyske Repræsentanter findes bl. a. Professor Paul Herre, en Tid Direktør i det tyske Rigsarkiv i Potsdam, blandt Franskmændene Professorerne Pagès og Renouvin. Specialforskere vil maaske hist og her kunne fremsætte Indvendinger. I det Hele og store maa man dog anerkende Resultatet af Overvejelserne.

Størst Betænkelighed vækker det, at de franske og tyske Forhandlere ogsaa har taget Stilling til andre Landes — særlig Englands og Ruslands — Optræden og i nogen Grad viser Tilbøjelighed til at lægge Ansvar paa en — fraværende — Tredjemand. Selv om det næppe helt kunde undgaas at inddrage ogsaa Lande udenfor Tyskland og Frankrig, havde der maaske været Anledning til større Tilbageholdenhed.

Saaledes erklærer Tyskerne i Resolution Nr. XX: at Rusland siden Vinteren 1913—14 »a pris la décision d'accomplir sa mission historique dans le Proche-Orient, même au risque de déclancher une guerre européenne«. Bortset fra, at denne almindelige Vurdering næppe kan siges at være videnskabelig godtgjort, bemærker man, at den ikke har fremkaldt nogen fransk Reservation. Naar derimod Tyskerne (i Nr. XXIX) udtaler, at Krænkelsen af Belgiens Neutralitet »n'a pas été un facteur déterminant de la décision prise par le gouvernement anglais d'entrer dans la guerre mondiale. . .«. er de franske Forhandlere mere paa deres Post og fastholder:

»que l'entrée de l'armée allemande en Belgique a été, non le prétexte qui a permis au gouvernement de Londres de faire accepter la guerre par l'opinion publique, mais l'événement qui a entraîné d'une manière irrésistible le Parlement, aussi bien que le Gouvernement, y compris des hommes d'Etat importants, partisans jusque-là d'une politique d'expectative«.

I Dansk historisk Tidsskrift er der dog særlig Anledning til at paatale, at den eneste Resolution, som omhandler vort Land, er helt igennem uheldigt formet og vidner om svigtende Kendskab til Historieforskningen.

Det hedder i Resolutionen Nr. VII:

»Les membres de la Commission sont d'accord pour constater, à propos de la question des Duchés, que la politique de Bismarck a eu pour résultat d'annexer à la Prusse des régions dont la population, en majorité, était allemande, et non danoise.

Mais ils ne peuvent se mettre d'accord sur le point suivant:
Les membres allemands affirment que si le plébiscite du Schlesvig du Nord n'a jamais eu lieu, c'est *uniquement parce que le Danemark n'a pas voulu réaliser les conditions préalables nécessaires.*
Les membres français ne peuvent formuler une opinion à ce sujet sans connaître les documents auxquels se refèrent les membres allemands.«

Danske Historikere vil være enige om, at førstnævnte Passus — ved uden videre at betragte Lauenburg, Holsten og Slesvig som en Eenhed — giver et mildest talt misvisende Indtryk. De vil med samme Styrke paatale, at de tyske Forhandleres Reservation er et Vidnesbyrd om, at de — som de franske Forhandlere for deres Vedkommende direkte indrømmer — har været uvidende om, i hvert Fald ikke har taget Hensyn til Aage Friis' store Aktsamlinger og Fremstillinger vedrørende de dansk-tyske Forhandlinger om Udførelsen af § 5. (Den danske Regering og Nordslesvigs Genforening med Danmark. I, 1864—68 (1921) og Det nordslesvigske Spørgsmaal 1864—79. Aktstykker og Breve, I (1921), II (1925), III (1932)).

Den ovenfor anførte her kursiverede tyske Paastand kan ikke siges at være et loyalt Referat af de ubestridelige Fakta, at de dansk-tyske Forhandlinger efter 1864 blev uden Resultat, fordi Bismarck kun vilde gaa med til en Grænseforandring, som var nationalt utilfredsstillende for Danmark og det danske Nordslesvig, og fordi han tilmed som Betingelse for denne stillede Krav om saadanne Garantier til Gunst for de tyske Nordslesvigere Nord for den eventuelle nye Grænse, at man fra dansk Side fandt dem uantagelige. I dette som i adskillige andre Tilfælde mærker man de uheldige Følger af, at Størsteparten af Udlandets Historikere er uden Kendskab til dansk Historieskrivning, og det understreger Betydningen af, at Aage Friis' anførte Fremstilling inden for længe maa blive oversat til et Hovedsprog eller paa anden Maade gjort bekendt for Udlandets historiske Videnskab.

Af Overenskomstens 39 »Resolutioner« omhandler Nr. I—VIII Tiden inden 1870, Nr. IX—XX den europæiske Storpolitik indtil 1914, Resten selve Krigsudbruddet, Krigen og Freden, dens Følger og Eftervirkninger. I og for sig kunde det være fristende at gengive Resolutionernes fulde Ordlyd; i mange Henseender giver de et Billede af Tidsalderens Problemer og deres Genspejling i tysk og fransk Historieskrivning. I det følgende fremdrages alene nogle Theses vedr. særlig brændende Spørgsmaal. Man vil derigennem faa et Indtryk af Overenskomstens Form og Indhold.

Det hedder saaledes i Nr. V (om Elsass' Stilling som Kampplads mellem Tysk og Fransk: Kommissionens Medlemmer er

enige om at konstatere, at Elsass, som i Middelalderen og under Reformationen havde været »terre de langue et de culture germanique«, efter 1648 har bevaret »ses particularités de langue et même, en grande partie, de culture«. Ligesaa utvetydigt konstateres det, at Revolutionen 1789 »l'a fait entrer complètement dans la Communauté nationale française«. I Overensstemmelse med disse Grundanskuelser er begge Parter enige om, at tyske Lærebøger bør fremhæve det franske Synspunkt saavel som det tyske og give Afkald paa at betragte Elsass-Lothringen som »reindeutsche Gebiete«; omvendt bør franske Lærebøger anføre de Grunde, som bevirkede, at Tyskerne i 1871 ansaa Anneksionen for legitim. For Anneksionen af det fransktalende Lothringen — hedder det — var »strategiske Grunde« bestemmende.

Det vil næppe være urigtigt at vurdere Formuleringen af denne Resolution i Sammenhæng med de sidste Aars officielle tyske Erklæringer, at der mellem Tyskland og Frankrig ikke eksisterer noget territorialt Mellemværende.

I Resolution Nr. X konstaterer Kommisionens Medlemmer i fuldkommen Enighed, at franske Lærebøger ofte har overdrevet Betydningen af den pangermanske Bevægelse etc., paa samme Maade som de tyske har lagt overdreven Vægt paa Revancheideens Betydning. Den første, siges der, har vel til Tider kunnet øve Indflydelse paa den offentlige Mening, men har ikke »inspiré d'une façon permanente la politique des hommes d'Etat«. Om sidstnævnte, erklæres det, at den »a constamment décliné après 1890 et n'a plus joué, dès lors, un rôle appréciable.«

Om de forskellige Alliancers og Ententers Indhold og Betydning findes en Række Resolutioner, som i Sammenhæng med Forskningens nuværende Standpunkter fastslaar Aftalernes Bestemmelser og deres Rækkevidde.

I Vurderingen af »Skyldspørgsmaalet« — vel det ømtaaligste af alle Problemerne — bryder Kommisionen afgjort med Versailles-Fredens kategoriske Dom.

Den almindelige Dom i Nr. XX har følgende fælles Formulering:

»1° Que les documents ne permettent pas d'attribuer, en 1914, une volonté préméditée de guerre — européenne — à aucun des gouvernements et des peuples;

2° Qu'il existait dans les différents Etats des courants belliqueux.

Dans les manuels d'enseignement, il serait sage de se borner à noter que la méfiance était au plus haut point, que dans les milieux dirigeants etait répandue l'idée de la guerre inévitable, que chacun attribuait à l'autre des pensées d'agression, que chacun acceptait le risque de la guerre«.

Ved den nærmere Fordeling af Ansvaret tager hver af Parterne Reservationer. Franskmændene henviser til, at de krigeriske Stem-

ninger var stærkere i Tyskland end i Frankrig, medens Tyskerne gør gældende, at Poincaré's og Isvolskys Politik »a créé en Europe une situation qui renfermait en elle un danger de guerre et que les sérieuses préoccupations, les délibérations et les manifestations du gouvernement allemand en ont été la consequence naturelle«.

Mærkes maa det, at begge Parter (i Nr. XXV) er enige om at konstatere:

1° Que l'Allemagne, informée à temps du sens général de l'ultimatum à la Serbie, n'a cherché à exercer sur l'Autriche-Hongrie aucune influence modératrice;

2° Qu'une influence exercée par la Russie sur la rédaction de la réponse serbe paraît dans l'ordre vraisemblable des choses, mais que la forme exacte de cette influence n'est pas encore tirée au clair;

3° Que la réponse serbe à l'ultimatum, même si l'on admet qu'elle a été modifiée selon les suggestions russes, restait pourtant assez conciliante, de l'avis même de Guillaume II, pour permettre une solution diplomatique«.

Og i Nr. XXVII, Punkt 2:

»Que le gouvernement français n'est pas intervenu auprès de la Russie pour déconseiller la mobilisation partielle russe contre l'Autriche-Hongrie. Il a conseillé, le 30 juillet, de ne prendre aucune mésure qui pourrait donner lieu à une réplique allemande, mais la manière dont ces instructions ont été interprétées par l'ambassadeur de France à Saint-Pétersbourg est une question qui prête encore à controverse«,

I en Række Tilfælde har Parterne været saa langt fra hinanden eller Spørgsmaalene af en saa almindelig Natur, at Opfattelserne ikke lod sig formulere i kortfattede Resolutioner. I Stedet har man vedtaget Henstillinger, som giver Udtryk for Ønskerne om liberal og lidenskabsløs Behandling af vanskelige Mellemværender. Som Eksempler kan anføres de gensidige Beskyldninger for franctireurs Angreb og dermed følgende Modforanstaltninger (XXXII) samt Ruhr-Besættelsen (XXXVIII).

Man kunde vedblive at citere. Det foranstaaende maa dog være tilstrækkeligt til at give et Indtryk af Overenskomstens Form og Indhold.

Større Usikkerhed volder — som ovenfor berørt — Spørgsmaalet om dens Virkninger.

I en »Résolution finale« paatager Kommissionens Medlemmer sig Forpligtelsen til hurtigst muligt og fuldstændig at offentliggøre de vedtagne Resolutioner og dertil knyttede Forbehold. Yderligere lover man at virke hen til, at der ikke alene i historiske Lærebøger, men ogsaa i selve Undervisningen og i alle Skrifter vedrørende denne tages videst muligt Hensyn til Overenskomsten. Fremtiden vil vise, i hvilken Grad disse Løfter bliver opfyldt.

Axel Linvald.

Historisk Tidsskrift udgives med 3 Hefter aarlig. Den danske historiske Forenings Medlemmer betaler aarlig 6 Kroner. Anmeldelser om Indtrædelse modtages hos Foreningens Formand (Prof. AAGE FRIIS, Solsortvej 62, Kbh. F.), hos dens Sekretær (Rigsarkivar AXEL LINVALD, Rigsarkivet, Kbh. K.), hos dens Kasserer (Bibliotekar C. O. BØGGILD ANDERSEN, Kgl. Bibliotek), af H. Hagerups Forlag (Fiolstræde 10, Kbh. K.) og hos samtlige Boghandlere. Bidrag til Optagelse i Tidsskriftet og Bøger til Anmeldelse bedes sendte til Rigsarkivar AXEL LINVALD, Rigsarkivet. Klager over Mangler ved Tidsskriftets Tilsendelse samt Anmeldelse om Bopælsforandring bedes sendte til Bibliotekar C. O. BØGGILD ANDERSEN, Kgl. Bibliotek.

Foreningens Medlemmer kan, for saa vidt Forraad haves, faa ethvert Bind af 1.—9. Række af Historisk Tidsskrift mod at betale 4 Kr. Registret til 3dje Række leveres, naar ønskes, gratis sammen med Rækkens 6te Bind; ellers betales det med 50 Øre. Indholdsfortegnelsen til de 5 første Rækker koster 30 Øre.

For følgende Bøger gælder en **Prisnedsættelse**:

GARDE: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 50 Ø.
KØNIGSFELDT: Genealogisk-historiske Tabeller. 1 Kr.
RØRDAM: Kjøbenhavns Universitets Historie 1537—1621. 1—3. D., samt Aktstykker. 2 Kr. (Enkelte Bind eller Aktstykkerne. 50 Ø.)

Desuden er **Prisen** paa en Række enkelte Hefter af Historisk Tidsskrift **nedsat** til 30 Øre; nærmere Oplysninger gives i Subskriptionsindbydelsen til Tidsskriftets 8de Række, der kan faas gennem enhver Boghandel.

I Følge Overenskomst med den norske historiske og den svenske historiske Forening staar Adgangen aaben for Medlemmerne af den danske historiske Forening til at indtræde i den norske og i den svenske Forening mod et nedsat Kontingent af henholdsvis 3 og 7 Kroner om Aaret. Medlemmer, der ønsker at benytte sig heraf, kan gøre Anmeldelse derom til den danske historiske Forenings Kasserer.

INDHOLD

Side

Inkorporationen af den gottorpske Del af Hertugdømmet Slesvig i Aaret 1721. Af Arkivar, Dr. phil. **Holger Hjelholt** ..... 225—260

Vi alene vide —. Et kildekritisk Bidrag til Vurdering af dansk Enevælde. Af Dr. phil. **Hans Jensen** ..... 261—277

Orla Lehmanns Beretning om Ministerskiftet i November—December 1863. Meddelt ved Professor, Dr. phil. **Aage Friis** .. 278—345

Smaastykker:

2. Frede Bojsen og Grev J. L. Holstein-Ledreborg. Meddelt ved cand. mag. **Jan Neiiendam** ..... 346—355

Revisionen af historiske Lærebøger. Af Lektor **Th. A. Müller** og Rigsarkivar **Axel Linvald** ..... 356—368